

HÍD TE MEG, KÖZBEN, NÖVEKSZEL,
FÖLÖTTED HAJNALCSILLAG, / S A
KÉK AVALA, TÁVOL, TÜNDÉR-TÁJ,
MESEDOMB. / ÉS CSILLOGSZ, AKKOR
IS, HA ITT A CSILLAGOK HUNY
NAK. / S OLVASZTASZ, MINT A NAP,
KÖNNY-PÁNCÉLT, TAVALYI HÓT. /
TEBENNED NINCSEN ZÜR, NINCS HA
LÁL. / TE RAGYOGSZ, KIÁSOTT KARD,
ŐS ÍRÁS. / BENNED MINDEN FÖLTÁ
MAD, ÉS SZÉPEN TALPRA ÁLL, / ÉS
ISMÉTLÓDIK, MINT A NAP ÉS A GYE
REKSÍRÁS. / ÉS AMIKOR A HANGOM,
A LÉLEGZETEM LEHALKUL, / ÖLEDBE
VONSZ MAJD, TUDOM, S NEM ERESZ
TESZ MAGADTÓL.

TARTALOMMUTATÓ

- | 709 | *Miloš Crnjanski* LAMENTÁCIÓ BELGRÁDÉRT
| 712 | *Deák Ferenc* A NAP GYÜKEREI
| 718 | *Koncz István* KÜLTŐI KOMÉDIA
| 724 | *Bosnyák István* KÍSÉRLET EGY IRODALOMSZEM-
LÉLET KÖRVONALAZÁSÁRA
| 752 | *Dobrica Ćosić* FELISMERÉS
| 774 | *Brasnyó István* versei
| 778 | *Hornyik György* VASÁRNAP DÉLUTÁN
| 783 | *Szirmai Károly* TÉPJÉTEK FÜL AZ ABLAKOKAT!
| 787 | *Dudás Kálmán* versei
| 790 | *Kopeczky László* VISSZAKÉRLEK! ...
| 812 | *Bálint István* A TARTALOM ÉS A FORMA
DIALEKTIKAJA
| 822 | *Saffer Pál* FALUSI ÜNNEP
| 827 | SZEMLE (Bányai János és Gerold László jegyzetei)
| 837 | KRÓNKA

Képzőművészeti mellékletünket a III. Ljubljana-i
Grafikai Biennále anyagából választottuk.

HÍD IRODALMI, MŰVÉSZETI
ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYOIRAT / ALAPÍTÁSI ÉV:
1934. XXVII. ÉVFOLYAM, 1963.
7—8. SZÁM. JÚLIUS—AUGUSZ-
TUS / A SZERKESZTŐ BIZOTT-
SÁG TAGJAI: BÁNYAI JÁNOS,
BURÁNY NÁNDOR ÉS PAP
JÓZSEF (FŐ- ÉS FELELŐS
SZERKESZTŐ)

LAMENTÁCIÓ BELGRÁDÉRT

Miloš Crnjanski

JAN MAYEN s a szerémségi sík,
Párizs, holt társaim, Kína, cseresznyegallyak,
fölrémlenek még, néha, míg itt fekszem virrasztva, s míg
húlők lassan, hamuba holt hasábfá.
Csakhogy, ezek már nem mi vagyunk, az élet, a csillagok,
hanem valami szörnyek, delfinek, polipok,
s ránk hemperegnek, iszamósan hozzánk tapadnak,
úgy üvöltik: „Por, pernye, halál, — ez a jó!”
és oroszul „nyicsevó” —
meg spanyolul is „nada”!

*TE meg, közben, növekszel, fölötted hajnalcsillag,
s a kék Avala, távol, tündér-táj, mesedomb.
És csillogsz, akkor is, ha itt a csillagok hunynak,
s olvasztasz, mint a nap, könny-páncélt, tavalyi hót.
Tebenned nincsen zúr, nincs halál.
Te ragyogsz, kiásott kard, ős írás.
Benned minden föltámad, és szépen talpra áll,
és ismétlődik, mint a nap és a gyereksírás.
És amikor a hangom, a lélegzetem lehalkul,
öledbe vonsz majd, tudom, s nem eresztesz magadtól.*

ESPANA és a napsütött Hvar,
Dobrović holt szeme, Szaharában az a fehér sejk,
fölsejlenek még, káprázat, lázálom, ködvár!
Tébolyult Sibém szája, mint halé, kifordulva.
Csakhogy, ezek már nem mi vagyunk, ifjú erőben látszók,
hanem holmi csimpánzok, bús papagájok,
s vihognak és visongnak, fülembé heherésznek.
Az egyik „Leiche! Leiche! Leiche!” így dudál bele.
A másik émelyítőn suttogja: „Cadavere!”
A harmadik meg: „Hulla, hulla, hulla!”

*TE meg, közben, hattyú-szárnyként terited
a felejtést az alvó Szávára és Dunára.
Te a régi derűt újra földéred
s a kacajt is, itt, és a csöndem sikolyában.
Tebened nincs féreg, sír férgé sincs.
Ragyogsz, mint az emberi mosoly, könnyön át.
Benned egy szántó dalol, még télen is,
s új tömlőbe fejt a vér óborát.
S ha mellemre hull fejem és ha megáll az órád,
te majd, tudom, anyacsókkal hajolsz rám.*

TE, A MÚLT, a nagyvilág,
fiatalság, szerelem, gondola, s, az égen már, Velence,
elém-tűntök még, mint álom, hullám, csodás virág,
régimaszkok hívogató emléke.
Csakhogy, ez már nem én vagyok, se a kék vízi város,
hanem valami romok, szétszórva mögöttünk, halálos
rettenet, lidérc, kripták keresztje.
S azt mondják: „Itt kussolsz, pasa! — Koldus! — Kuvasz!”
és franciául rikoltják „tout passe”!
és minden nyelven „vége”!

*TE meg, közben, megállsz a nagy folyó fölött,
a rónaság fölött, keményen, mint a pajzs.
És dalolsz, erős hangon, ahogy az ég dörög,
és villám jelzi az utat, amerre elhaladsz.
Nincs benned az én emberi reszketésem.
A nézésed lövész-szem: néma és egyenes.
Leheleted hűs, mint a fenyőké, ha belégzem,
s a könnynek is, a Te pilládon, szivárvány-színe lesz.
És ha eljön az óra, s vén szívem leáll magától,
akácod beborít majd, arany virág-zápor.*

LISBOA, és annyi sok utam,
világba, felhő-várba, tenger-árba,
föltünedezik még, unos-untalan,
s én, amíg tudom, s ahogy lehet, álomba mentem.
Csakhogy, ezek már nem élő asszonyok, emberek,
hanem valami árnyak, borongók s betegek.
És egyre mondják, hogy őket mindenki bántja,
s hogy a való nekik rossz takaró,
és suttogják „nao, nao, nao”
s az én nyelvemen „nem, nem”!

*TE meg, közben, lélegzel, a néma-néma éjben,
a csillagokig, és vissza, a bolygó álmok útján.
És hallgatod a szíved dörömbölését, mélyen,
s sziklahangon visszakong a zord Kalemegdan.
Neked a mi fájdalmunk pici hangya.
Könnyeink gyöngyét Te porba veted.
De aztán ifjúságom szép arcát mutatja*

*vidám kegyed, az ifjú, kék eget.
És ha szívem elhallgat, mielőtt elaludna,
álomban Te léssz lágy vánkos, lágyabb dunyha.*

FINISTERE, s egy nőalak,
a nász, a csókok, csók-vihar, csók-örvény,
főlföltűnek még, mint pille-csáp, porzó-villanat,
míg, a múltból, kihallom a lépte röptét, hogy muzsikál!
Csakhogy, ez már nem ő, valami vad, csapzott kormorán,
és csattog, és rikácsol: mindent elnyel az Óceán,
gonoszul s feketén, szerencsénk szárnyát törvén!
S ilyesmiket morog, hogy „tombe” és „sombre”,
ó, hogy recseg ez a sok „ombre, ombre” —
és így is „gyász”, „sír”, „homály”!

*TE meg, közben, ívelsz, örök-fehér Hattyúnk,
halálból, vérből, a Napba, sugár-pályán.
S míg az én napom fölé sötét folyó hord iszap-súlyt,
Te minden reggel fölkelsz, szebben, mint a szívárvány.
S majd megállok, egy Szaharában, magamra hagyva,
ott, hol a karavánok is árnyak,
de éppúgy, mint a holt tuareg fölött guggoló anyja,
halálomban is Te leszel nekem a vigasz és a bocsánat!
És ha eltörik kopjám, karom, lábam, a lelkem,
Téged, téged, tudom, nem érnek el, Te megsemmisíthetetlen!*

EGY EMBERÉLET, egy agár,
fonnyadt levél, sirály, őz, messzi hold.
Elém tűnnek még, végül, halál után halál,
ahogy csak a színész tud a színpadról lemenni.
Csakhogy, ezek nem mi vagyunk, hanem valami más,
valami hab, valami könny, Kínából suttogás,
mely halkán, s már kihűlten, mint a szív, sikolt:
hogy nem marad se Ming, se yang, se yin,
se Tao, se cseresznye, se mandarin!
Senki és semmi!

*TE meg, közben, ragyogsz, most is, sötét álomom megett,
könnyeink tengerében, az éjben, a porban.
A völgyeinkre véred harmatként pereg,
hogy oltsa haldokló lázam, enyhítse szomjám.
Megölelném, még egyszer, meredek szirted, örök
két folyód lusta derekát magamhoz vonnám.
Nap kél az álomban. Csattanj! Uillanj! Dörögj!
A Te neved derült égből villám!
És ha vén toronyórád nekem is megkondul egyszer,
utolsó szavam ez lesz: így halok meg, a neveddel.*

A NAP GYÖKEREI

Deák Ferenc

Minden porcikám az ócskaságok álmos, avult hangulatát szívta magába. Kalapom, öltönyöm, cipóm a padlások, pincék, lomtárak bűzét, dohát árasztja. Erre tegnap éjjel eszméltem rá, amikor az Ólomkanáriban reggel négyig konyakoztam. Este nyolc tájt ültem be, de akkor még nem is sejtettem, hogy valami is történhet velem, ami eddigi hétköznapijaimat minden közönségességükkel fejtetőre állíthatná. Amikor a pincér elinált asztalom mellett, puha kalapom nagy fehér köröket írva az ápolat parket-ten a szomszédos asztal alá gurult.

Mereven néztem a köröket. „Milyen különös lánc”, gondoltam.

A vidám asztaltársaság hirtelen elkomolyodott ott átellenben... Egyi-
kük kényszerű udvariassággal fölemelte a kalapot, s belső vívódás olvas-
ható jeleivel az arcán lassan elem lépdelt:

— Fogja ezt... hányinger környékez bennünket, annyira bűzlik...

— Bűzlik?

— Talán nem is bűzlik... nem tudom megmagyarázni... kellemet-
len... Bocsánat, de az az érzésünk, hogy valami halott fejről gurult el.

— Halott?

— Tessék! Nézze ezeket a fehér karikákat itt a parketten.

— Nem értem... ma egész nap kint hevertem a folyóparton. Hol
vannak tőlem a halottak?

— Nem tudom... Nem tudom... — dadogta, s óvatosan, mintha
valamitől félné, visszatért társaihoz.

„Hol vannak tőlem a halottak... Messze. Beláthatatlanul messze.”
Néztem a három fiatal juristát ott, az átellenben levő asztalnál. Még min-
dig szótlanul ültek. Három egyforma ember. Egy pillanatra szórakoztatott
a jelenet, de aztán valami félelem vett rajtam erőt. Kalapom után nyúl-
tam. Sima pereme kellemetlenül langyos!!! Mi ez?

— Pincér! Egy dupla konyakot!

Zsebembe nyúltam. Mikor az ember megjőd, mikor tehetetlen, mé-
lyen zsebre dugja a kezét.

Éles fájdalom nyilallt ujjaimba. Nem! Fogalmam se volt, mi lehet a
zsebeimben. Egy pillanatra úgy tűnt, üvegdarabok. De nem! Amikor ki-
húztam jobb kezem, mutatóujjam begyében tengelyével beszúródott apró
fogaskerék csillogott.

Egyszerre eszembe jutott valami... Igen! „Pincér! Egy liter ko-
nyakot!!!”

Kiré, a szertáros hallani sem akart arról, hogy alkalmazzon mint se-géderőt, de amikor látta, hogy csillogó fehér fogaim sűrűn elővillannak, nagyot káromkodott. Megértette, hogy ha nem alkalmaz, leharpom a fe-jét, vagy megfojtom. Azt mondta: nagy marhaság az egész... s hogy R. helységbe kell elutaznom. Valami vén kegyyszerárustól két múmiát kell elhozni egy készülő film néhány jelenetéhez. Kiré tehát beleegyezett, hogy ottmaradjak nála. Délután ültem vonatra, s másfélórás utazás után meg is érkeztem R.-be. Kimerítő kétórás keresgélés után nagy nehezen ráakadtam a házra, melyben már csak a kegyyszeráros özvegyét találtam. Az aszott vénséget Flórának hívták, és csak hosszas magyarázkodás után értette meg, miért jöttem. Az öregasszony — román származásáról adva bizony-ságot — elnyújtott mássalhangzóival sepegő öreg anygyalra emlékez-tetett. Rövid, összefüggéstelen mondatokkal igyekezett tudtomra adni meg-boldogult férje érdemeit a múmiák körül. Azután barackpálinkával kínált, és elém tolta a két undok kis bábut. Soha az életemben nem láttam mú-miákat, és fogalmam sem volt róla, hogy ilyen aszott, dohányszínű arcuk van, s hogy olyan könnyűek, mint a toll.

— Összejárta velük egész Európát a férjem. Valószínűleg tudja, hogy kegyyszeráros volt... Ó igen... de az nem fontos... az igazán nem fon-tos... A férjem nagyszerű beszédeket tartott mindenhol, ahova a háború után eljutott. Pompás nagyvárosok terein, és tiszta kis hegyi városok ut-cáin... Mindenhol!

— És... miről beszélt?

— Ó... nem tudom. Élete legvégén találkoztunk újra össze, és so-hasem ismételte meg beszédét... Azt tudom csak, hogy e két kis bábut mindig magával hordta, s látó gyöngéd kezeivel óvatosan simogatta a szá-raz arcocskákat. Nagy éjszakájában e két múmia sokszorozta bánatát.. Férjem, a kegyyszeráros vak volt.

Az öregasszony arca hirtelen fölgyulladt: közvetlenül a ház előtt csap-tott le a villám, s agg, kemény arcélét egy pillanatra vakító fénnel lepte be.

Alig telt el két-három perc, a némaságot megint dörej szakította szét.

— Összetörték! Mind, egytől egyig!

— Négyen már rég látszott, hogy repedt... Mikor az ember közvet-len közelükben beszélt, hallani lehetett, hogy a cserép fölveszi a hangot s betegen zörög... Úgy látszik, a többi is repedt volt... — válaszolt Flóra asszony a lánynak, aki kötényében egy halom zománcos cserepet tartott, s nem mozdult az ajtóból, bár hátát egyre mosta a zuhogó eső.

— És a tej? — kérdezte, s megzörrentek a cserepek.

— Köcsögöket találsz fenn a nyári konyha fölötti kispadláson...

A lány csörömpölve elfutott az esőben.

— Tudja, én úgy próbálom ki a cserépedényeket, hogy beszélek be-léjük; a repedt hamar elárulja magát. Azt hittem, csupán négy köcsög repedt, s lám, most, ahogy csattant a villám, mind egytől egyig széthullott — mondta a vénség, s öntött az illatos italból.

— Ezeket nem vihetem így ebben az esőben — mondtam, s mielőtt a pohár után nyúltam volna, eltoltam magam elől az undok bábukát.

— Reggelig biztosan eláll, s maga utazhat a reggeli vonattal is...

— Bocsnát: hogy hívták megboldogult férjét?

— Ion. — Az aszott öregasszony lassan fölemelkedett lomha nagy fotójéből, melynek rugói fiatalosan hallgattak, s a jobbra nyíló ajtón sima, öreges lassúsággal szó nélkül eltávozott. Hallottam, hogy csukódnak mö-götte az ajtók... aztán távolról egy harmónium puha hangjai törtek elő egész fátyolosan, hisz a közbeakadó szobák, bútorok alaposan megdézsmálták minden bizonnyal remegésekben, színekben gazdag hangját.

Öntöttem a barackpálinkából, s végtelen közönnyel néztem a dohány-színű arccokat. Az az érzésem támadt, hogy ezeknek semmi közük a történelemhez, legalábbis, ami személyiségüket illeti — nem!

Az esti szürkület bekigyózott az esőcseppek között. E szürkület tele volt feszültséggel, pirinkó szikrákkal, sóhajra emlékeztető távoli fényekkel, melyek valahonnan a felhők homlokáról szöktek vissza dörrenés, csattogás nélkül. A harmónium hangja hol elhalkult, hol fölerősödött. Szünni nem akaró sírásra emlékeztetett.

— A kulcs beletört a zárba... ott már rég nem járt senki, és a zár berozsdásodott... A köcsögök ott vannak fönt.

Ott állt az ajtóban. Nagy szemei könnyesen csillogtak. Hátát mosta az eső. Nem jött beljebb. Így, lucskosan nagyon szép volt a lány.

Még egy hosszú tekintetet vetettem a száraz arcoscákra, melyek mögött valamikor gondolatok futkostak, mosolyok játszadoztak és könnyek gyülekeztek... Fölálltam. A harmónium hangja most megint egészen tisztán hallatszott.

— Férjére emlékezik. Vele beszélget. Mielőtt Ion bácsi meghalt, nap-hosszat együtt játszottak. Flóra asszony harmóniumon, ő meg fuvolán... — mondta a lány.

— A zár lehet, hogy nem is rozsdás, lehet, hogy a kulcs nem is törött belé... *Este van.* — A lány lehajtotta fejét, és előre ment.

Fönről, a följáró hegyéből már az éjszaka hangjai hallatszottak. Én léptem előre. A denevérek kemény szárnycsapásokkal kirepültek.

A lány nedves teste egész közel surrant hozzám. Aztán bátran nyúlt a sötétségbe, s éreztem nagyszerű szagát...

Sok poros, csintalan köcsöggel tértünk vissza.

— Vak volt. Alig voltam tizenkét éves, mikor magával vitt.

— Ion — mondtam.

— Flóra asszony sohasem hallotta Ion beszédeit.

— Miről beszélt a vak? — kérdeztem.

— Jobb is, hogy elviszed ezeket a kicsinyeket... minden este sírva dajkálom őket. — S a köcsögök hörögve buktak a vízbe.

Megtörölte kezét, s a homályos konyhából a harmónium el-elcsukló hangja irányába sietett.

Az est az eső egyenletes suhogásában óriásra nőtt.

— Akkor már vak volt, mikor magához vett — mondta ő, s elém tette a pohárkát és öntött a totyakos kis üvegből. Az üvegért ment az előbb.

— Miről beszélt a vak? — kérdeztem, miután megittam egy pohárkával.

— Ki kellene próbálni ezeket a köcsögöket...

— Kopogtassuk meg őket — mondtam.

— Az gorombaság. Az túl goromba próba lenne... A cserépnek szíve van, és beszélni tud.

— Akkor nem nyúlok hozzájuk.

— Beszéljünk beléjük... — Arca elé emelt egy csillogó köcsögöt, s pajkos hangon beleszólt! — Tej! Fehér! Fehér! — Mosolyogva félretette.

— Villám! Csinos! Csinos! — szóltam bele egy másikba. Ő mosolyogva kivette kezemből, s a másik mellé tette.

— Milyen szemed van? — A lány azt is a másik kettő mellé tette.

— Barna, zöld és kék! — mondtam. Kivette kezemből, s ezt egy csöpp bánattal félretette.

— Milyen véred van? — Ez is félrekerült.

— Három kettő ellen! — mondtam, s ő nevetett.

— A padláson sötét van! — Már négy egészséges pufók köcsög várta a tejet.

— Ha megfogom a kezed... akkor is?! — Sorakoztak a köcsögök.

— Őt köcsög elég a tejnek! — mondta, s kacagva odatolta a hatodikat is...

Vacsora után Flóra asszony megint fölemelkedett a fotójából, hogy elsiessen a harmónium távoli társaságába, de egyszer csak az ajtóból hirtelen visszafordult.

— Férfikéz! — mondta csendben, s ráncai közül földerengett valami mosolyféle. — Reggel erősebbek a férfiak — toldotta meg, s tovább mosolyogva elment.

Az udvarról az előszobán keresztül egy nagy béka ugrált befelé a szőnyegen.

Az a forró ijedelem, mely karomba zavarta a lányt, szinte perzselt, égetett, mikor arcát mellemre bujtatta.

— Mit tegyek vele?! — kérdeztem a lányt, de ő csak remegett. Úgy határoztam, hogy kirugdosom a szobából, mint egy labdát, de a lány hirtelen belémharapott.

— Azt akarom, hogy itt maradjon! Azt akarom, hogy előtte... nagy, düledt szemei előtt tegyél velem valamit... E bosszúval tartozom a hüllőknek!

A varangy nem moccant. Pontosan a villanyégő alatt ült, s mereven bámult valahova.

Ahogy kissé eltoltam magamtól a lányt, lehullott róla a könnyű nyári mez. Ellenségesen nézett farkasszemet a békával.

— Ne bántsd az undokot! Ő a múltam! — mondta, s egész testével hozzámsimult.

— Oltsd el a villanyt! Mehet a hüllő — mondta.

A sötétben alig találtam vissza hozzá. Átléptem Flóra asszony nehéz fotójét. Hallottam, hogy megzörrennek a múmiák.

— Forró vagy! — mondtam.

— Azt mondják, a Napnak a vérben vannak a gyökerei.

— Nem tudtam, hogy vannak gyökerei...

— Igen! Én a Nap közvetlen közelében születtem

— Ez szép!

— Nézd a hajam.

A sötétben beletúrtam a füstkönyű tincsekbe.

— A tengerparton pattognak a sziklák, s nem tudsz hova menekülni a fénytől. Nem csoda, hogy almaid izzóak és vágyaid túllépnek éveid határain... Nem csoda! Nem csoda!

— Gyönyörű! — mondtam.

— Az emberek félnek az ilyen gyerekektől... Én ilyen voltam. Nap-hosszat ültem a parton, s végtelen gyöngédséggel szívemben néztem Barad gyönyörű meztelen testét, melyet partra vetett a víz. Barad a környék legszebb és legerősebb halásza volt. Mikor eltűnt, özvegye sírva járta a partot, csupán oda nem jutott el, ahol a meredek part kis olajligettel szegélyezett öblöcskét rejtett... Itt volt az én Titkom. Barad. Orrfacsaró büze nem zavart el... semmi, semmi. Barad az enyém volt, s később büszkén meséltem együtt töltött perceinket, óráinkat a parton. Akkor az öregek, féltvén álmaimtól és buja vágyaimtól, egy nagy hideg varangyot tettek a fejemre. Az hűtötte gondolataimat és fejcskémét, a forró déli verőfénytől az óvott... Ott terpeszkedett a hajamban, s én óvatosan lépdeltém alatta. Nem meséltem már senkinek semmit... Nem érdekelt már

semmi!!! De a hullók döglenek! Egy nap fölszabadultam átkos terem alól.

— Sötét van. Most már biztos elment a varangy... — mondtam.

— Eddig itt ült a hajamban!

— Most már biztos elment.

— Akkor magához vett a kegszerárus. Tetszett neki sima járásom és szótlanságom.

— Vak volt, ugyebár?!

— Akkor már igen. De valahonnan tudta, hogy örökké a közelében vagyok, s minduntalan hívott magához. Valahonnan tudott rólam mindent.

— Mondta-e valaha neked, hogy borzasztó a sötét gyermekkor... mondta-e valaha, hogy ő nem látott soha virágot és galambot?

— Nem! Ő valamikor látott. Ő élete legvégén vakult meg. A háborút látta! Végig!

— Mit látott belőle?

— Mindent! Látta, amikor egy katonatiszt berendelte alantását, és megparancsolta neki, hogy vezessen elő két gyermeket. És a kegszerárus látta, hogy a gyerekek mozognak, beszélnek, sírnak és nevetnek. A katonatiszt csak nézte a gyerekeket, aztán munkához látott.

— A katonatiszt...

— Villogó szerszámai és különös olajai voltak.

— Orvos volt talán...

— Nem, nem! Tüzérségi tiszt volt... Nem orvos! Azt mondta, hogy mire a háború befejeződik, a nemzeti múzeum pár száz múmiát kap tőle ajándékba... A tiszt ezt szenvedélyből csinálta, és csinálhatta, mert volt ideje bőven.

— A tüzér!

— Oh, igen, azt mondta, hogy nem fontos évszázadokat kivárni a múmiákra, azt mondta, ő remekül ért az egészhez. Akkor Ionra került a sor, de ő csupán megvakult. Mikor kiszabadult, mikor egy nap hirtelen befejeződött a háború, mikor a katonatiszt szagos olajai közé borult, Ion tapogatva keresgélt a szögesdrótok között, a nagy szobákban, a nagy rendtelenségben, s magához vette a két múmiát. Erről beszélt aztán minden városban; aprólékosan elmesélte, hogyan balzsamozta be a gyermekeket a tüzérségi tiszt... aki a nemzeti múzeumnak ajánlotta föl tudását és tehetségét.

— Itt vannak egy fotójben... könnyűek mint a toll...

— Minden este sírva dajkálom őket. Minden este eszembe jut, hogy valamikor szaladtak és játszottak.

— Most csupán tárgyak, melyeket el kell vinnem a stúdióba. Most csupán kellékek...

— Hajnalodik...

— Most csupán száraz bábuk, melyek láttán nevetni kell.

— Az eső rég elállt...

— Nevetni! Nevetni!

— Nemsokára távozol...

— Igen. Minden mindig félbeszakad, s ez mindig nagy meglepetést okoz, akkor is, ha titkon számítunk rá.

Beletelt több mint két óra hossza, mire valamennyire sikerült megértenem a három fiatal juristát ott az átellenben levő asztalnál. A csillogó kis fogaskerek ott nyugodott egy pohár fenekén. Néha hosszan paszkoltam öltönyömet, hogy a különös kriptaszag kiszálljon belőle. Fogalmam sem volt, kié volt valaha ez a ruha, azt sem tudom, mire használták a filmekben... Én a szertárban találtam, bár egyáltalán nem ott a helye

És magamra öltöttem. Minden porcikám a doh és a penész kesernyés szagát árasztotta. Szinte csuklómban éreztem bujkálni az avulás zöldes ködeit.

Lehet, hogy sírtam, könnyen meglehet, hogy a valamikori kemény férfiből beteges, nyafogó gyerek lett. Néztem a poharat, melyben mozdulatlanul hevert a fogaskerék. Pirinkó volt és éles. Teleöntöttem a poharat. Az aranszínű folyadékban egy ideig keringett a kerék. Hol tengelyére támaszkodva szédelgett, hol merőlegesen futott körbe, puhán lépdelve apró fogain.

A jogászocskák még mindig kedvetlenül ültek.

Nem találtam érdemesnek megmagyarázni nekik, a fogaskerék eredetét.

Kiittam a konyakot...

Fogaimhoz koccant a könnyű kerék...

Végtelenül vidám dolog...

E dohos öltöny akkor volt rajtam, amikor Kiré elküldött R.-be a múmiáért.

Flóra asszony végtelenül megörült, hogy férfikéz van a házban, s reggeli után arra kért, hogy a lánnyal hozzuk le a padlásról férje nagy zenélő óráját, mely már több mint húsz éve ott hallgat a félhomályban. Talán valami szerkezeti hiba miatt vitték annak idején föl, mert „meggyógyítani” akkor egyáltalán nem volt idő. Tapogatózva lépkedtünk a nagy, zsúfolásig tömött padláson. A pókhálók nehéz függönyei közt nagy nehezen rá is akadunk a faragott szekrény nagyságú órára.

Mielőtt kimozdítottam volna húszéves magányos mozdulatlanságából, a lány elem állt. Arca perzselt.

— Ezek nem tartoznak hozzánk! Ezek nem érdemlik meg egyetlen mozdulatunkat sem — mondta szikrázó szemmel.

— Nem értem...

— Ócska holmi ez mind, ez a harmónium és fuvola édestestvére, s én utálok nyafogó lassúságukat! Tele van velük az életem. Napról napra sokasodik lenn az ócska holmi. Már levegőt is alig kap az ember. Flóra asszony összetöpörödik közöttük, mintha helyet akarna nekik adni. Egy nap majd teljesen eltűnik, csupán e sok ócska időgép marad...

— De megkért! Ott vár lenn a lépcsőföljárónál. Mereven néz fölfelé, és könnyes szemmel lesi, mikor jelenik meg.

A lányról megint lehullott a könnyű nyári ruha.

Húsz perc vagy félóra... de lehet, hogy háromnegyed óra is eltelt.

Halloztuk Flóra asszony ügyetlen lépteit. Megindult fölfelé. Hozzánk a magasba.

Az óra megmozdult. Vittük a lejáró felé. Ni! Az ócska szerkezet zenélni kezdett. Flóra asszony nagy, könnyes madárszemét le nem vette a sötét padlásról eltűnő óráról. De akkor megszedült, s a második lépcsőfokról letántorodott. A lány nagyon megijedt, s elengedte az órát.

Az lassan megindult lefelé. Nem bírtam megállítani.

Zengve betakarta Flóra asszonyt.

Repült, gurult a sok apró alkatrészből. Mint valami méhraj, arcomba csapott a sok kis kerék. Lenn az udvaron pergett szanaszét, s piros nyomokat hagyott maga után, mint valami ezerlábú féreg. A sok kis fogaskerék!!!

Nézem a fehér karikákat, melyeket kalapom hagyott maga után, amikor tegnap este elgurult.

„Milyen különös lánc!” gondoltam. A szomszédos asztalnál már nem ül senki. Kár! Epp most akartam elmondani finnyás szomszédaimnak, mekkora riadalom támadt R. pályaudvarán, amikor hónom alatt a két kis múmiával megjelentem. Soha oly kényelmesen nem utaztam vonaton, mint akkor.

KÖLTŐI KOMÉDIA

Koncz István

Mi lesz most azzal, aki míg csak él,
amíg csak élhet, formában beszél
s arról, mi *van*, — itélni így tanít . . .

(Radnóti M.: Ó, régi börtönök)

Személyek:

1. Költő
  2. Költő
  3. Költő
- Rendező

PROLÓGUS

Arra a bizonyos szociális komédiára Ingó, tudós barátom hívta föl a figyelmemet, (Proust jutott eszünkbe), ellenkeztem vele, mindig kedvem telt abban, ha megbotránkozathattam. Így, jó hangzású normákat szerettem meg. Egyébként fizikai fölényem is segített — eltűnődtünk a gyilkosok polgári bátorságán és prudériáján. Később izgalomba hozott egy nem is lehetetlen távlat: az egérút. Attól kezdve így módosítottuk világnézetünket: az erőszak egyenlőtlen (gyöngébb) partnere az embernek, nem kell félni tőle. E felszabadulás után Ingó még külön meggyőződött arról is, hogy nyugodtan a történelemre lehet bízni a társadalmat, és boldogan szanatóriumba vonult gyógyíttatni az idegeit. Boldogságáért irigyeltem, de mégsem mertem újboli ellenőrzés nélkül vállalni a távlatot.

Első kép

P Á T O S Z

1. *Költő*: Kedves nekem ez a táj!
Úgy kell törődnöm félelmemmel, mintha az apja lennék,
vagy legalábbis szeretném,
pedig csak az életet szeretem;
És bármerre is fordulok, rokonszenves nevetéssel mosoly-
gok a tárgyakra.

Tárgy? — A tárgyak egybefogódzva énekelnek, mint a kislányok, akik már kezdik sejteni, hogy egyszer anyáknak kell lenniük.

Ez a szerelem hasonlít az élethez, de honnan a belső nyugtalanság?

Én már ezentúl nem tagadom le elszólásaimat... Igazságtalanul elhagylak, hogy örökre megtarthassalak. És vállalom, hogy egyedül legyek.

2. *Költő:* (a közönséghez)
Nem ígérhetem, hogy meg fogtok szeretni. Szeretni? — ez a ti szerepetek.

3. *Költő:* Csak egy szót kell megtalálnunk.
Egy szót! — A szó olyan, mint a kígyó. Mégsem! A szó nem a bosszú eredménye...
Talán mégis, a szó igazságszolgáltatás?

Rendező: (a közönséghez) Különös szerepe van a három költőnek. A szerző, mint a szeretet, ész és szépség katonáit, a költőket szólaltatja meg, hogy a népek vitás kérdéseiben tárgyaljanak. Ők tehát nem szimbólumok, hanem valóban költők, szavaik nem érvek, hanem versek. Mégis mind a hárman úgy viselkednek, mintha illetékesek lennének tárgyalni a népek nevében.

3. *Költő:* Bennem mozdul a táj! A képmutató
horizont és a kutya Nap tolakodó
panasza jajgat. Ölelését le nem rázhatom!

1. *Költő:* Árulás!

3. *Költő:* Bizonyosság, hogy élsz. (Értelek.)
Köszöntöd magad, szádon a szó
ünnepélyesen tapadó falat,
mint minden születésnap alkalmakor.

2. *Költő:* (az 1-höz) A dögöt csodálom. Ma ismét átölelt és azt mondta, hogy szeret. Olyan konokon jó, de nekem nem kell. Ugyanaz a meséje, mint bármelyik halott tárgyé, amiket még mindig becsülök, de nem akarok a kedvükbe járni. Itt egy ember, ott egy ember... — persze te nem tartozol nekik felelősséggel, de én mondom, hogy útjukban vagy.

Az én esetem egész más. Ő az én privát halottam. Igen, én öltem meg őt. Dög.

Szőke haja van neki. Gyereket akart szülni, de meddő. S most hogy beláttam, be kellett látnom, hogy korunk az imperializmus korszaka, áruba bocsátom őt.

Rendező: (a másik két költőhöz) Nem engedhetem meg, hogy eltérjen a tárgytól.

3. *Költő:* De ha barátok közt vagyunk?

1. *Költő:* Bosszantó történettel int a példa —
durva, bár ily jólöltözött, jeles férfiak közt:
beteg görög partizán sírta egyszer el,
hogy nem felejthet... A valóságról
több, hosszú ivás között, vaskos
humorral mesélt a képzelet; —
sós halat tömtünk magunkba
és fehér kenyeret,
beszédünk hangos volt és vidám,

a dagadt italos alig bírt velünk,
 - - vesztüket érzik a bolond legények —
 rikácsolta ostobán.

Hullott a sötétség az éj városra,
 nagyokat kortyolt savanyú borába
 és szálló mámorunk után inalt.

3. *Költő*: Torzód nem sikerült.
 Minden segédeszköz nélkül is szólj
 szavaidnak csak alakjuk van.

1. *Költő*: Számolnotok kell velem.

2. *Költő*: Félreértés!
 Sima gondunkkal érő, szálló pára.
 csonkatestű vőlegény;
 hulló arcok csatakos remegése is.
 Örvény!

Bánat!

Örvény!

Halfejú tenger-istenek zárják a réveket.
 Újabb vereség?

1. *Költő*: Nem!

3. *Költő*: De!

2. *Költő*: Elegendő áldozat-e ez a
 hűvös lelkesedés?
 Újabb vereség?

3. *Költő*: Nem!

1. *Költő*: De!

3. *Költő*: A Nap köztünk jár: pogány isten,
 tréfának veszi a szabadságot;
 Súlyos kövei csiszolt fegyverek,
 históriásnak valók, megénekelni.
 Ez az idő hangulata:
 arányaiban kiteljesül az elme,
 nem állat többé, az állat hasonlatnak
 sem kifejező már, és kérdezi,
 milyen mérhetetlen dimenziók,
 valami belső harmónia, vagy mégis zűrzavar
 izgalmi hozzák egymáshoz közelebb
 a múltat és jövőt.

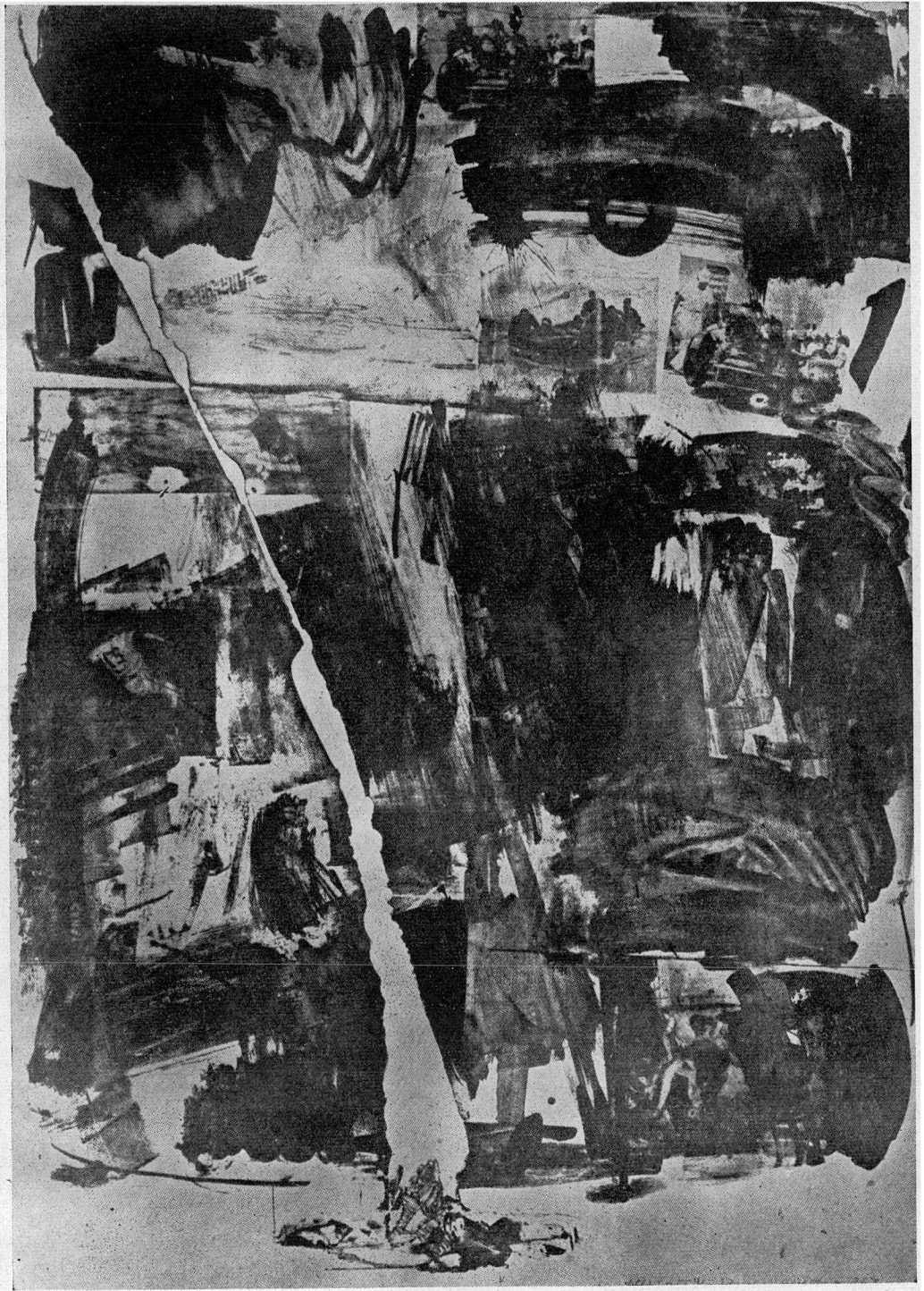
Csak egy szót kellene megtalálnunk,
 ami bennünket ítéljen bár,
 hogy igent inthessünk a történelemnek.

Lenin! Szakállas Apolló,
 a hódítás vezet bennünket.

Hódítás? Tompa zöreje ez a szó is,
 mint fékező gépek visszaütő morajai,
 megállnak a gépek, csend és a hevült acél,
 szó, halottan zsugorodik.

Rendező: (a 3. *Költő*höz) Itt megszakad a szöveged a szerelmes
 vers következik előbb.

1. *Költő*: Így, titok nélkül egyre terhesebb
 az álom:
 unalom, ragacsos szerelem-virág,
 ékszerüzletben árult csecsebecse,
 hozzád is hasonlítok,

ROBERT RAUSCHENBERG baleset

amennyire ember lehetek és
 bűbájos kiábrándulás minden vers,
 dal, szín, zene.
 Hová követed testedet fényes
 morál?
 Csak pihenés, csak születés,
 csak áldozás minden halál és taktika.
 Vibráló remegésem zárt áramköre
 őriz meg nekem. Gyümölcs a tested, —
 párnás szavak súlyai benépesítik-e
 e tüntető árvaságot.

Rendező: (címet konferál)
 „Don Quijote köszöntése”

2. *Költő:* Jobb ára van a valódi majomnak...

1. és 3. *Költő: (együtt)*

Jobb ára van a valódi majomnak?

2. *Költő:* Holdas legelők, otthonos vadon; szálló
 homokon

pergő álom, szabados sejtelem, vitézi
 lelkeken

pattanó szikrája a könnyörtelen szeretetnek.

Hamis sivatag a válladon, középkori Caesar,
 dicsérem

veszteted, mai csavargó, pózoló eretnek

kövér tüzet, mint ama legelők, sziporkázó lángokat
 köpök,

égető nevetést: csengő fényekből glóriás
 szenvedés,

sunyi zsoldosod: a számár.

., 2. és 3. *Költő: (együtt)*

Jó van, Don!

Nagyszerű vagy, Don!

Fenséges vagy, Don!

Hős vagy, Don!

Rendező: (külön-külön fóliánst tesz a három költő elé — először az 1. Költő megismétli „Jó vagy, Don” stb. s pátosszal, középkorias fenköltéssel, modorosan, állva aláírja a fóliánst, utána ugyanígy tesz a 2. és 3. Költő is —, majd ugyanabban a sorrendben összeszedi a fóliánsokat) Eze- ket a különös dokumentumokat a színház irattára fogja őrizni.

1. *Költő:* A rómaiak szemeteskocsijai elvonultak? Itt-ott egy-egy gyáva filiszter csodálkozik még azon, hogy nem lehet ártani ennek a barátságnak. Ez időszerű kérdés, azt hiszem beszélünk kellene róla.

Rendező: (int a 3. Költőnek)

3. *Költő:* Hódítás, tompa zöreje ez a szó is,
 mint fékező gépek visszaütő morajjai;
 megállnak a gépek, csend és a hevült acél,
 szó, halottan zsugorodik.
 Minden, ami tett, gép, rom,
 közös.
 Közös a szó is,
 s mint a forradalom, anyás.
 Nemes lázadás!

— Kétség és hit, egyaránt pusztít;
öregedés, csak minden felszabadulás.

2. *Költő*: A testemet kell éreznem
visszatart tört földemen
soha nem egyezhetem a maggal
himnuszát csúfondárosan maga
a törpe király kíséri —
éjszaka kormozta a csábító bele is izzadt
roppant kézfogás és röhej a szakadt
mellbe öklöz sárgán
ört áll az élet a lámpán
pihegve egyesül mint minden köhögés
a lármas kihívással kevés
reményt tartalékol azért —
hej a törpe király fizet a kedvéért
Homérosz (jó idegű) csak nevet a tréfán
gyöngykagylót árul a sátán
időszerű élményeit a kocsmában gyűjti
egyfülű emberek mulatója színpadi
mozgás és a beszéd is megrendezett
láncon vezetgetik az életet
sunyi öröme a tűzoltónak
(egyenruhás alattvalója a komédiásnak)
a bölcsesség érett sajt — aureola
mint asszonyi szag majmol
még odakünn egy-két lámpalázás
színész kitartóan szánalmas
rokonaik az egypúpú tevéknek.

1. *Költő*: A polgár joga örvényes ritmus. Jól meg kell választani
az áldozatot.

Önzök ezúttal nem lehetünk.

2. *Költő*: Ha szabály az erkölcstelenség?

3. *Költő*: Nagyszerű forma a lélek,
bűvös rossz öröm,
elhullott a csók-harcmezőn,
goromba közöny
válasza önnön
kétségeire. Felhőkön
lakatlan börtön
mint példa megszállottja
csak önmagáért létezik.

2. *Költő*: Úgyesen csalni nem tudok. De az elismerés a goromba-
ságért is kijár. Tehát azt teszek, amit akarok. A béke
bennem van. Nem irtózom a fegyverektől, azonban ked-
vem sem telik bennük. Igyekszem megértő lenni. Ha jól
meggondolom, ez a rabság sem elviselhetetlenebb a töb-
bitől. Igaz, nem divatos. De érthető, hogy az ember nem
egykönnyen változtat szakmát. Minden más humor. Még-
is, csupa divatos puritanizmusból megvádolom magamat.

1. *Költő*: Egy érzelmes beszámoló a novemberi éjféltűnéről észre-
veszi a csendet, dicstelen, vagy érdemes hősét a távolsá-
goknak. Mint egy kép szemlélője, az ember egyszerre
kivülállóan érzi magát, de a végtelen tér nyomban szű-
külni kezd, ahogy a kép alakjai megmozdulnak. Minden
vonal egy határ lesz.

2. *Költő*: Nekem folytatnom kell a léha várakozást.
 3. *Költő*: Ő folytatja a léha mulatást? És az érem másik oldala?
 1. *Költő*: Kihívás? Így az Értelem:

Sivatag, kérlelhetetlen tér
 és a műhely számtalan kiterjedésű magánya,
 éppúgy, ahogy az apostol megálmodta,
 örömtelen,
 egyszínnel festett kép,
 középen szenved a majom.

Lám, zúdul, vihartalan
 az évszak,
 csodás birodalom túl,
 hívó téboly
 — vess számot, foglyom.

2. *Költő*: *(szavalva)*
 A csók mulatságosabb:
 Zenés kinyilatkoztatás
 (tudtam, hogy hazudok)
 lárva életét váltja be naponta
 csókra így a hitehagyott.

Perzsel a nap
 veszendő élményt gyűjt
 és fellángolnak a tájak

 Így felejtünk el minden nyarat.

3. *Költő*: *(közbevág)*
 Valami jó hangzású igazság nevében
 kimondott ítélet feloldhatja ezt a feszültséget.

Rendező: *(a közönséghez)* Nyilvánvaló, hogy a szerző szereplői türelmetlenségével küzd ezúttal, nem pedig szenvedélyükkel. A hatásos öngyilkosság helyett inkább **lelkesíteni** kívánja őket. Komolyan kell tehát felfogni a szertartást, kedves néző. *(címet konferál)* Horrendum carmen.

(Függöny, a függöny mögött a szereplők elvonuló sziluettje látszik)

1. *Költő*: Halállal cseréltem fel
 arcomat,
 láttamon a nézők megborzadtak.
 2. *Költő*: Halállal cseréltem fel
 szavamat,
 hallatukra a hallgatók megborzadtak.
 3. *Költő*: Halállal cseréltem fel
 a verset,
 szavalásukkor a színészek megborzadtak.

Együtt: Jaj neked!
 Nem ölheted már meg ellenségeidet!
 Jaj neked!
 Nem állíthatsz már magadnak gúlát!
 Jaj neked!
 Nem lehetnek többé gyermekeid!
 Jaj neked!

(Vége az Első képnek)

KÍSÉRLET EGY IRODALOMSZEMLÉLET KÖRVONALAZÁSÁRA

Bosnyák István

1. MIT ADHAT A KÖLTŐ?

Az anyagi termelés eredményét, az anyagi javak értékét megfelelő értékrendszer segítségével pontosan le lehet mérni; az anyagi javak mérés eredményeként, így vagy úgy, mindig hasznosnak bizonyulnak, létrehozójuk, termelőjük tehát mindig értékes munkát végez, tevékenységének hasznossága nem kérdéses. De mi az a „hasznos”, amit a költő és általában a művész adhat azzal, hogy szavakkal, hangokkal, színekkel, kőben, éroben vagy fában a maga személyes és legszemélyesebb emócióit fejezi ki — „csak” ezt és semmi mást?

„Mint ahogy Orpheusznak vágya, hogy az alvilági árnyak világából felhozza Eurüdikét az élő emberek világába, úgy viaskodik a művész azért, hogy szabaddá tegye a benne bezárt kérdéseket, sejtéseket és vágyakat, s a némaság temetőjéből napvilágra hozva őket, hangot, alakot, élő valóságot adjon nekik. A művészi munkának ez az örök motívuma, s a művész ebben a munkában látja a feladatát, élete célját és értelmét. De ez az ő tartós erőfeszítése és az annak eredményeképp létrejövő mű kinek jelenthetne csak megközelítően is annyit, s kinek lehetne részben is olyan fontos, mint magának a művésznek?”⁶⁹

Mit adhat a költő, s amit ad, ér-e az valamit másnak is? Hol van a helye, és egyáltalán van-e helye a művészi produkciónak a társadalmi értékek hierarchiájában?

„A mű nem valami privát kedvtelésből keletkezik, hanem a közlés, tehát a közönségre való hatás, a társadalmi akció szükségletéből. Többet akar a tetszetősségnél, lenni akar, ami azt jelenti: hatni...”⁷⁰, vagy más szóval: „az irodalom nem akar irodalom maradni”.⁷¹ Az alkotó orpheuszi tettének nem az a célja, hogy — megszabadítva önmagát a kínzó kérdésektől, sejtésektől és vágyaktól — könnyebbé, kényelmesebbé, elviselhetőbbé tegye a létezését, a maga létezését és senki másét. Ha így volna, ha minden művésznek ez volna egyetlen célja, akkor minden művész közönséges nyársolpár volna, aki nem szereti a „felesleges” problémákat,

⁶⁹ Mit adhat a költő?

⁷⁰ Mit adhat a költő?

⁷¹ Székfoglaló előadás.

a „túlságosan” tragikus érzéseket, tehát kerüli őket, vagy ha már azok „megfertőzték”, hát igyekszik tőlük mielőbb megszabadulni. Épp ellenkezőleg, a művészi tett sohasmen menekvés a hétköznap bajaitól, s célja nem a problémátlanság illúziójának keltése: a művészet utat tör az embernek ahhoz, hogy a valóság — s ezzel önmaga — tudatára ébredjen.⁷²

Másrészt pedig a költő csak akkor költő, ha magáévá teszi és mint saját magánügyét éli át az *ember* ügyét; ilyen értelemben nincs külön „magánügye”, valamint olyan, ami nem az övé, ami a „másoké”. A költő csak akkor költő, ha képes arra, hogy költészetével valamit — ami egyébként csak az ő szűk magánügye volna (személyes örömök, bánatok, vágyak) — olyanná tegyen, ami több az ő pusztán személyes ügyénél, mert felfed benne valami meglepőt, valami ismeretlent, valamit, amit addig még nem mondtak ki — *mások számára is*.⁷³ Felfed valamit az ember számára, olyant, ami tudatára ébreszti, ami felrázza benne az embert: „a művészet szakadatlan küzdelem a közöny, a tompa megszokottság, a szellemi restség, a hagyományos és nem hagyományos hazugságok ellen, küzdelem minden ellen, ami az élő emberben élettelenül merev.”⁷⁴ A művész esztétikai aktusa ezért mindig több, mint esztétikai: a magát és magányosságát kifejezni akaró szenvedélyes művészi törekvés annak a feltétlen etikai váagnak a megnyilatkozása, mely az összes, az embert az embertől és a közösségtől elválasztó hazugság megsemmisítésére és minden *titok* eloszlására irányul.⁷⁵ A művész etikai aktusa — az intenzitás révén, mellyel a közlés benső kényszere kifejezésre jut — így válik egyúttal *etikai* tetté is.

A művészet több ezer év óta (látszólagosan) egy illuzórikus világot épít. Ehhez a közös, történelmi akcióhoz minden költő hozzájárul avval — amivel hozzájárulhat, és annnyival, amennyit maximálisan adni tud. Ezáltal közvetve, szinte akaratától függetlenül, műve időtlen, a maga korát túlélő társadalmi értéket képvisel. Az a világ ugyanis, melyet ő is épít, nem marad meg külön, önmagába zárt illuzórikus világnak, hanem *alakítja* a reális világot,⁷⁶ mert a műalkotás — mint ahogy Marx mondaná — nemcsak termék, hanem olyan „tárgy”, mely „termeli az alanyát”: termeli és fejleszti az ember esztétikai és erkölcsi érzékenységét.⁷⁷

Nincs művészet, melyet ne ihletne valamilyen tendencia: a művész akarata, hogy tagadjon minden tendenciát, maga is egy meghatározott célzatosság.⁷⁸ A művészet — a fiatal Sinkó szavával élve — nem cél nélküli álom, sohasem volt az, amióta csak a művészet megjelent a földön: „aki ír, annak szándékolni kell valamit”.⁷⁹ Azonban nagyon jellemző a fiatal (és nemcsak a fiatal) Sinkóra: az „esztétikai kultúrában” nem lel örömet, a művészettől azonban többet vár, mint politikai agitációt. S amikor több mint két évtizeddel később Krleža művészetét tendenciózusnak minősíti, mégpedig *szociális* értelemben, éppen ez a két véglet, az „esztétikai kultúra” (illetve, amit az jelent) és a politikai propaganda-művészet közötti alkotói álláspont az, amit Sinkó méltat: Krleža művészete tendenciózus, de nem úgy, hogy az embert a szociális szféra iránti viszonyulásban egy dimenzióra („pozitív” vagy „negatív” hősre) redukálja, hanem meg-hagyja sokrétűségében és ellentmondásos összetettségében.

S ezzel a „hasznossági lista” le is zárult, a felsoroltak képezik azt a maximumot, melyet a költő adhat, s ami a „haszontalan”, szóval-hanggal-

⁷² Kulturális örökség és szocialista realizmus

⁷³ Mit adhat a költő?

⁷⁴ Néhány szó a szavakról. *Híd*, 1958/12.

⁷⁵ Mit adhat a költő?

⁷⁶ Krvavi mit (Uvod u problematiku „beskorisnog stvaralaštva”)

⁷⁷ Kulturális örökség és szocialista realizmus

⁷⁸ Umjetničko stvaralaštvo i programatska estetika

⁷⁹ Előljáró beszéd. *Testvér*, 1924/1.

színnel való „játékát”⁸⁰ hasznossá teszi és helyet ad neki a társadalmi értékek hierarchiájában. Ez minden, s ezt semmiféle külső ösztönzéssel sem lehet fokozni, alkotását a „társadalmi felelősségérzet” imperativusának felállításával nem lehet „társadalmilag hasznosabbá” tenni.

A művész felelősségérzete arra a törekvésre korlátozódik, hogy kifejezze a maga felindulásait s hogy átvigye őket másokra. Ő nem tud más felelősségről, mint amelyet az alkotása művészi kvalitása iránt érez. Ő nem tud jóról és rosszról a társadalmi hasznosság vagy károság értelmében, ő csak az érzelmei intenzív és igaz kifejezésének a vágyával van tele.⁸¹ A mű esztétikai, tehát *társadalmi* értéke szempontjából csak a művész *alkotói erkölcsossége* a döntő, egyedül az befolyásolja pozitívan az alkotás minőségét és semmiféle egyéb „erkölcsösség”. Az „alkotói erkölcs tisztasága” pedig, mint Krleža Olaf Knutsona számára, a művésznek az alkotása *művészi* kvalitása iránt érzett kötelességét és felelősségérzetét jelenti. Az erkölcsi tisztaság, melyről Knutson beszél, nem valami, a művészet szféráján kívüli etikai kritérium: nem azt jelenti, hogy a művésznek valamilyen szociális vagy absztrakt morális szabályokhoz kell igazodnia, sem azt, hogy individuális inspirációit idegen nézeteknek rendelje alá. Knutson csak így értelmezheti az alkotói erkölcs tisztaságát: a mű esztétikai kvalitásának az az előfeltétele, hogy a művész nem akar egy betűt, egy hangot se eltitkolni abból, amit mint igazságot felfedezett, hanem „tisztán” — a külső erővel és célszerűségekkel való bármilyen ügyes vagy ügyetlen kompromisszumkötés nélkül — csak arról szól, egyedül csak arról, ami legintimebb élménye, s úgy, csak úgy, ahogy azt az élmény törvénye diktálja. Megjátszani a hitet, szenvedélyt szimulálni vagy eltitkolni, hazudni vagy elhallgatni valamit, amit az ember lát és tud: ez a mindennapi vagy éppen a politikai életben nemcsak hogy sikeres tett lehet, hanem valamilyen szuperindividuális erkölcsi rendszer szemzőgéből nézve olyan tett is, amely igazolható, produktív, feltétlenül szükséges, s talán hasznosabb is az őszinteségnél. A művész azonban sohasem hazudhat a műben, hogy ez meg ne bosszulja magát. A mű, mely nem *egyedül* az élményből fakad, hanem a szenvedély, hit és inspiráció *utánzásának*, szimulálásának eredményeként jön létre, az ilyen mű csak ál-mű lehet, az autentikus kópiája, s mint ilyen, a hazugságot, nem pedig az embert revelálja.⁸²

Ez így van, és ezért — amennyiben művészlől és nem írástudó politikai agitátorról van szó — a programatikus esztétikák értéktelenek, érdekelvű törekvéseik hiábavalóak, a költőből nem csikarhatnak ki többet, mint amennyit az objektíve adhat. A művész, ha csakugyan művész, akkor konstitucionálisan legkevésbé se szabad ember, mert alá van vetve egy benső muszájnak. Ez a muszáj lehet abszurd, lehet destruktív, lehet a közösség szempontjából hasznavehetetlen, a közösségnek viszont illik tudni, hogy ugyanennek és csak ennek az ellenállhatatlan benső muszájnak köszönhető minden ábra és élő szó, ami maradandó érték.⁸³ A költőnek nincs külön, költői énjétől független „társadalmi felelősségérzete”: személyes felelősségérzete *minden leírt vagy kimondott szaváért*, tehát *etikai viszonya* a saját alkotói feladata iránt azonos a társadalmi felelősséggel általában.⁸⁴ Abszurdum volna ezért a művésztől valamilyen külön társadalmi felelősséget, külön angazsáltságot, külön célzatosságot követelni.

⁸⁰ „A dilettáns nem fekteti be életét egy célba, egy igazságba, egy műbe, ő semmihez sem közeledik halálos komolysággal, ő csak komolyan játszik!” — írja Sinkó Anatole France-tanulmányában, kifejezve ellenszenvét a negatív értelemben vett „játékos” irodalommal szemben.

⁸¹ Umjetničko stvaralaštvo i programatska estetika

⁸² Krvavi mit

⁸³ Subotici három napom 1963-ban

⁸⁴ Válasz a Belgrádi Rádió körkérdésére. *Literatura*, 1957/3.

Az ilyen követelések vagy eredménytelenek maradnak, vagy éppen az eredetivel ellentétes célt érik el: „Nem lehet költő vagy művész, akinek közömbös volna, hogy amit szükségképpen magárahagyatva, magányához ragaszkodva, magánya autonómiájában négy fal közt, magányos vívódásában alkot, az csak neki fontos-e, vagy pedig egy élő közösségnek is. A művész számára azonban épp itt van a végzetes és semmiféle külső segítséggel meg nem oldható dilemma: az alkotás megköveteli, hogy a művész csak a maga benső parancsát kövesse, és csak ha már a benső parancs törvényeinek megfelelően megformálódott a mű, akkor és csak akkor válhat számára aktuálissá — a közösség. Aki azzal a szándékkal s eleve csak azért fest, farag vagy ír, hogy biztosítsa magának valamely meghatározott — akár feudális-egyházi, akár polgári, akár szocialista — közösség *letszését*, az már ezzel a magatartásával eleve kívül kerül a művészet szféráján, azaz a benső igazság közlése művészi akaratának specifikus világán. S ami ennél fontosabb: műve, ha tán pillanatnyilag helyes célt szolgál is, helyes célok szempontjából hasznos és messzemenően gyakorlati szükségletet elégít is ki, azt a produktív szerepet nem fogja betölteni, ami csak a kizárólag individuális, benső élményből születő, a mindig meglepetésként s legtöbbször megbotránkoztató eredetiséggel ható műalkotásnak a kiváltsága.

Ez paradoxon, és mégis így van az egész eddigi történelem tanúsága szerint: ami eleve úgy készül, hogy hozzásimuljon a „megrendelő”, a közösség ízléséhez, az eleve elárulása, megtagadása épp a művész önmagával és a közösséggel szemben fennálló erkölcsi kötelezettségeinek (...) Minden kényszer vagy nyomás a közösség részéről csak a képmutatásnak intronizálása és prémium a könnyen alkalmazkodni tudó, s mindig alkalmazkodók, saját eredeti mondanivalótól mentes közepszerűségek számára.”⁸⁵

A pragmatikus esztétikának és művészetpolitikának azonban nemcsak az az eredménye, hogy a mindig alkalmazkodók műve nem lesz időtálló, hogy kiesik a művészet szférájából. A mű esztétikai kvalitása ugyanis nemcsak esztétikai kérdés: a mímelt inspiráció a művészet eszközeivel, az igazmondás legteljesebb, legigazibb eszközeivel frázist propagál igazság gyanánt, az igazságot pedig frázissá degradálja. Úgy tesz, mintha művészi volna, azaz mintha az élményt és az élményen keresztül az embert revelálná, viszont valójában a hazug, elhamarkodott, nagy gesztusokkal, az ál felelet, ál igazság és ál szépség patetikájával eltakarja és megtagadja a való ember emberi igazságait és igazi, valós harcát az étellel és halállal.⁸⁶ Ez azt jelenti, hogy az ilyen értelemben vett tendenciózus művészet „társadalmisága”, „szociális” volta humbug: nemcsak hogy nem képvisel időtálló emberi értékeket, hanem már keletkezése pillanatában is emberellenes, mert ámit, álomba ringat és elkábít, szentesíti a pillanatnyi „igazságok” hazugságát — ahelyett, hogy lázadna ellenük.

⁸⁵ Suboticei három napom 1963-ban

⁸⁶ Krvavi mit

2. A MŰVÉSZET „ERETNEKSÉGE”

„A költő *egyéni őszintesége* sose fér el egészen és véglegesen az adott általános keretek között. Nem lehet kívülről kormányozni, és mindig megvan a lehetősége, hogy egyszerre csak valami zavaró meglepetéssel szolgáljon (ennek az őszinteségnek már az intenzitása is rendbontó elem), s már ezért is a költő egzisztenciájára minden korszakban jellemző valami sajátosság, többé-kevésbé *legalizált*, objektív és szubjektív *illegalitás*.”⁸⁷

Ha a költő ilyen egzisztenciájú lény, ha már esztétikai-etikai akciójának alapvető meghatározója, az *intenzitás* is „rendbontó elem”, lehet-e akkor az egész költői tett, a teljes költői opus kevésbé rendbontó, kevésbé destruktív? Játshat-e a művészet aktív és konstruktív szerepet az emberiségnek abban a történelmi erőfeszítésében, mely a „történelem előtti” jelleg likvidálására, a világnak nemcsak magyarázására, de megváltoztatására is irányul?⁸⁸

A sinkói felelet, bármennyire paradoxonként hangzik is, a következő: a művészet hatalmas társadalmi értékű konstruktív szerepet játszik az emberiség történelmében — épp azáltal, hogy alapjában véve mindig destruktív.

Kiméretlen igazmondásával, a dolgok köntörfalazás nélküli nevével nevezésével a költészet mindig azonos funkciót teljesít: zúzza, rombolja az ember közönyét másokkal szemben, önmagára és a valóságra döbbsenti, mely sohase volt és sohase lesz annyira emberi, hogy ne volna benne lerombolnivaló — nem a pusztá rombolás kedvéért, hanem azért, hogy lerombolva a megszilárdult „igazságot” — azt az „igazságot”, mely ugyan igazság volt egykor, de azóta megkövesedett dogmává, hazugsággá vált — lerombolva a hamis mítoszt, lehetővé tegye a fejlődést.

A művészi aktus szükségszerűen destruktív, annak kell lennie, mert nem egyéb, mint a szubjektivitás kifejezési jogának követelése, a szubjektivitás pedig — már intenzitásánál fogva is — összeütközésbe kerül az objektív valósággal, mely általános (és nem szubjektív) szabályokhoz igazodik.⁸⁹ A költészet minden korban és mindig újra szembetalálkozik az antipoétikus, autoritatív zsarnoki hatalommal, amelyre különbözőképpen, de mindig a *maga módján* reagál: vagy (látszólagosan) elismeri és magasztalja, vagy szembeszáll vele, különböző intenzitással és különböző módon, egészen a nyílt, lázadó ellenállásig. Az is, aki az életben levő uralkodó mítoszt magáévá teszi, ha költő, már eretnek is, mert a mítoszt a *maga módján értelmezi*: a költői mű ismérve, hogy nem ismételt papagáj módra, vagy ha ismételt is, úgy ismételt, hogy meglep azzal, amit mond. Minden költői, tehát egyéni interpretáció már magában is eltér a mindenkire egyformán kötelező felfogástól, s épp ezért az antimitikus irányzatú polémiának a megnyilatkozása. S ez egyaránt érvényes minden műre, függetlenül attól, hogy ez a deviáció tudatos-e vagy önkénytelenül jön létre.

„Hiheti (az alkotó), hogy konformista, szubjektíve, meggyőződéseiben lehet is, de ha költő, akkor amint megszólal, menthetetlenül *másképpen* lesz konformista, mint mindenki más, és aki másképpen az, mint a többiek mind, az már ezzel is közelebb kerül a nonkonformistához, mint a konformizmushoz. Hiába, hogy nem akar tilos dolgot cselekedni, hiába hogy nem

⁸⁷ Mit adhat a költő?

⁸⁸ Krvavi mit

⁸⁹ Uo.

tudja: tilos dolgot cselekedett, és hiába, hogy úgy tudja: őt is kora szent istenei, uralkodó dogmái, normái és eszményei, a közös mítosz ihleti meg. Ha költő, és mert költő, minden megszólalásában óhatatlanul benne lesz az a bizonyos valami más, ő maga, azaz épp az az intenzív árnyalat, külön hangsúly, személyes nyugtalanság, személyes áhítat, indulat és élet, ami gyanússá tesz, s ami valóban nehezen, vagy pedig semmiképp se fér össze a személytelenül végleges, már nem produktivitást, hanem minde- nekfelett tanulékonyságot igénylő autoritatív zsarnoki dogmával. Össze- férhetetlen, mert minden költői mű az újat nem tűrőbe, a befejezettbe valami új szint, szokatlant, előre nem láthatót visz bele, valamit, ami épp- úgy az egyedül érvényes merev tételes igazság- és normarendszeren túlra tendál, mint hajdani forrongó produktív ifjúságában maga az is, ami később, most már csak megtanulandó, merev és autoritatív hatalom dogma- rendszerévé épült ki.⁹⁰

Ilyen értelemben a poézis — történeti távlatból nézve — nem más, mint a dogma, az egykor eleven, de sorvadásra vagy épp a mumifikált hulla sorsára ítélt, megmerevedett, egykori „poézis”, „poétikus valóság” lerombolása, és ezáltal helyadás a teremtő, újat teremtő emberi képzelet- nek, egy új poézisnek.

A költészet destruktív volta tehát építő jellegű: a társadalmi evolúciót tekintve — és nem a konkrét állami érdekek vagy társadalmi rendszer szempontjából nézve jelentőségét — *forradalmi* akció. Mert a művészi tett nem in abstracto és nem általánosan véve destruktív, hanem csak a maga korával szemben, a társadalomnak a forradalom utáni stagnálásával, az elért etikai-esztétikai szenzibilitás szintjének deifikálásával szemben az⁹¹ — nem a rombolás, hanem az evolúció érdekében.

Ha ez így van, létezik-e a művészetben egy külön kategória, a „for- radalmi művészet” kategóriája? A műalkotások között, amennyiben csakugyan azok, amennyiben esztétikailag egyformán értékesek, van-e „nem forradalmi” és „forradalmi” alkotás? — A forradalmi művész sinkói definíciója negatív feleletet ad e kérdésre: „Forradalmi az a művész, aki meglep bennünket azzal, hogy mágikus-szuggesztív erővel ki tudja mon- dani minden állapot és minden dolog igazi nevét”⁹² — ez pedig, mint már szó volt róla, minden igaz művész mindenkori ismerve. Nem az a kérdés tehát, hogy van-e forradalmi művészet, hanem az, hogy van-e olyan művészet, mely nem forradalmi. A kérdésre kétségkívül csak negatív feleletet lehet adni, mert a művészet — amennyiben csakugyan az — *mindig* forradalmi, *mindig* forradalmasít, ha mást nem, ha nem is a termelőerőket és termelési viszonyokat, hát az etikai-esztétikai szenzibi- litást, melynek *társadalmi értékét* bizonyára — nem szükséges bizonyítani.

Annak ellenére, hogy „forradalmi művészet” mint külön esztétikai kategória nem létezik, vagy egy faja a költészetnek, amely általános véle- mény szerint „forradalmibb” a többinél — holott, valójában, ez a „költészet” csak *utánozza* a poézist: racionális és deklaratív elemek domi- náltnak benne, a poézisnek némely külső attributumára pedig csak azért van szüksége, hogy az egyes, önmagukban esetleg helytálló politikai téziseket „költői” ruhába burkolja.⁹³ Az ilyen „forradalmi” költészettel szemben, Sinkó szerint, például I. E. Babelj költészete az, amely csakugyan forra- dalmi: forradalmi szellemének mély erőforrásait nem fogalmak, nem vala- mi megfogalmazott ideológia képezi, hanem a költő elfojtott, intenzív

⁹⁰ Szélgjegyzetek . . . *Hid*, 1962/10.

⁹¹ Arról viszont a művészet nem tehet, hogy minden kor szeret az Emberiség nevében be- szélni, szereti a maga viszonyainak, érdekeinek tagadását az Emberiség elleni antihumánus tettek nyilvánítani.

⁹² Marginalije uz Krležin obračun s „naučnom estetikom”

⁹³ Veliki pjesnik fragmenata Isak Emaunilović Babelj.

lírai emóciói, a rejtett és mindenütt jelenlevő lírizmus, az a szubjektív nosztalgikus csend, mely sohasse válik sem fogalomná, sem kimondott szóvá, hanem szuggesztívan ott él az elbeszélő objektív szavai mögött.⁹⁴

„Forradalmi művészetbe nem politikai tézisek, nem pártprogram és nem elméleti ismeretek lehelnek lelket. Forradalmi művészet nem születik elhatározásból, nem a művész szándékából, hogy művet alkosson, mely majd egy előre megformulázott forradalmi világnézet felvilágosító és buzdító illusztrációjaként szolgál. Minthogy minden művészet egyéni élményből támad és a művész egy dramatikus benső feszültségének explozív kényszere hívja életre, forradalmi akkor lesz valamely műalkotás, ha alkotójának egész érzelmi és gondolatvilágát, egész életét betöltő és meghatározó élménye, hogy a valóság, melyből él, elviselhetetlenül esztelen és lázítóan embertelen”⁹⁵ — írja Sinkó Babelj kapcsán, kimutatva, hogy nincs forradalmi művészet a nélkül a személyes, individuális *művészi őszinteség* nélkül, mely lehetővé teszi, hogy az alkotó a „forradalmi témákról” is a maga eszével és a maga szívével valljon, merészen és szabadon, s ne a kölcsönvett (a legjobb esetben: tiszta és szép) egydimenziós politikai téziseket álcázza „poétikus” maszkbá.

„A költészet — és minden művészet — a ki nem mondott vagy ki nem mondható kimondásával, azzal kezdődik, hogy az ember nem akar titkot, nem akar „illedelmes” maradni, hanem a kifejezés erejével minden elhallgatást és némaságot, a konvenciót áttörve az *unio humana* extázisát éli át és akarja átélni. A forradalmi költészetet megfosztani a nem mérlegelő, vakmerő és individuális őszinteség jogától csak egyet jelenthet, csak azt jelentheti, hogy a forradalmi tendenciát összeférhetetlennek deklarálják a művészettel. Csak azt jelenti, hogy a forradalmi művészet — e szerint a felfogás szerint — esztétikailag szükségszerűen bátortalanabb, személytelenebb, szürkébb, szegényebb a nem forradalmi művészetnél, melynek — a forradalmi művészettel szemben — előjoga, hogy nem kell öncsonkítónak lennie.”⁹⁶

A forradalmi alkotás minősége nem függ az alkotói metódustól, sem attól, mennyire él alkotója a forradalom szótárával. A minőség mindig a művészi szenvedélytől és szenzibilitástól függ, a művészi talentum nagyságától, és — elsősorban — attól, mennyire tud és mennyire mer a művész bátor, vakmerő, individuálisan őszinte, azaz „eretnek” lenni. Ha ez nem így volna, akkor például egy Daumier művészete csak addig volna élő, forradalmasító művészet, amíg létezik az a rend, mely ellen a művész lázad.⁹⁷ Az igazi forradalmi művész (például Krleža) nagysága épp abban van, hogy művét nem lehet a forradalom szótárára és szociológiai sémákra redukálni. Ez a forradalmi művészet esztétikai értékének egyik biztos kritériuma. A másik pedig az, mennyire tud a művész a társadalmi, forradalmi tendencia területén maradni, ez pedig, természetesen, szervesen és szükségszerűen a költő művészi átélésének módjából, az átélés intenzitásából, s ami ettől elválaszthatatlan: művészi „eretnekségből” ered.⁹⁸

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Veliki pjesnik . . .

⁹⁶ Törödékek nagy költője. *Híd*, 1955/9—10.

⁹⁷ Törödékek nagy költője

⁹⁸ Lirika u komediji jedne karnevalske noći (*Falanga antikrista*)

3. NEVÉN NEVEZNI A DOLGOKAT

„... az embernek kell megtalálni mindennek nevét és ez által hatalmassá lenni az ellentétek felett.”⁹⁹

A fiatal Sinkóból, a mottóul vett mondatából az a fiatal Marx szól, aki az apjának írt egyik levelében ezt a gondolatot rögzíti: „Hogy az emberiség megszabaduljon a maga bűneitől, ahhoz csak az kell, hogy igazi nevükön nevezze őket.”

Ebből az egyformán mély és egyformán naiv marxi gondolatból, mely egyidejűleg minden szellemi cselekedet korlátlan lehetőségéről és végtelen korlátairól is vall, az „idős” Sinkó ezt a konklúziót vonja le:

„Csak ez kell, de ez a „csak”, ez a legnehezebb. Ez a „csak” az emberiség szellemi történetének a nagy drámai motívuma. Ez a „csak” megköveteli a bátorságot, hogy végiggondoljam gondolataimat, s hogyha isteneket ördögöknek látok, nevezzem is őket ördögnek, és ott, ahol hivatalosan már mindenre kész megoldást tudnak, fel merjem fedezni a problémákat, és ki merjem mondani és meg merjem nevezni őket. E nélkül a „csak” nélkül a gondolat nem elementáris, nem tűz és nem alkotó akarat, tehát nem gondolat, hanem kezes, idomított háziállat, s a szépség nem az emóció és az élmény intenzitásának a manifesztációja, hanem professzoros dogmák, tankönyvek és halottak unalmának szabályos dicsérete. Ez a „csak” az amiért eretnekek máglyahalált haltak, amiért költők, még ha „kínban, mit se várva” is akartak és tudtak énekelni, ez az, amihez „szent neveket” nem tisztelő, a dolgoknak igazi nevét kereső és kimondó legnagyobb gondolkodók szenvedélye kell, ez a „csak” az, ami miatt a gondolat és a szépség mindenkor izgalmas meglepetésként, az eruptív őszinteség meglepetésével hat.”¹⁰⁰

A primitív ember tisztelte a „szent neveket”, nagy gondolkodó sem volt, és mégis — ő volt az első költő: amikor nevet ad a csillagoknak és folyóknak, amikor a vihart vagy az éjszakát megszemélyesítve szólítja, hívja, kéri — az ő képelete ugyanazt a tevékenységet végzi, mely a költőre jellemző: közelebb hozza a természetet az emberhez, emberesíti, vagy legalábbis igyekszik lakhatóvá tenni az ember számára.¹⁰¹ E „névadás” volt ősidőktől kezdve a művész funkciója; kőben, hangban, színben, szóban a művész egy egészen külön *emberi* világot alkot, számtalan világból álló világot, melyben a megoszthatatlan emberi kín sem marad néma, benne az is, és minden más, konfesszióvá válik. A művész egy világot épít, mely az alkotó ember dokumentuma, azé az emberé, ki úgy él és alkot, mintha minden pillanata a halál előtti pillanat volna, az a végső feszültségű pillanat, melyben először és utoljára ki tudja és ki akarja mondani, nevén akarja nevezni a maga legszemélyesebb érzelmeit és gondolatait önmagáról és a világról, amelyben él — az a pillanat, melyben nemcsak létezni és tevékenykedni tud, hanem ki tudja magát fejezni maga és mindenki más nevében, kifejezni mindent és mindörökre.¹⁰²

„A valóság, függetlenül attól, hogy szóba foglaljuk vagy megnevezzük-e, megmarad valóságnak. De hogyha nevén nevezük, ha szóba foglaljuk, ezzel valami történik, ezzel a valóság mássá lesz, mint ami annak előtte volt. Ezzel tudatosított valósággá válik, a szemléletnek, a gondolkodásnak tárgyává válik, egy más hatványra emeltük. Ezzel megszűnik az ember fölötti teljes uralma, megszűnik akkor is, ha az ember még bele is van bonyolódva, de már úgy, hogy tudatában van ennek az

⁹⁹ Halottak élén. *Testvér*, 1925/2.

¹⁰⁰ Székfoglaló előadás

¹⁰¹ Kulturális örökség és szocialista realizmus. *Híd*, 1950/7.

¹⁰² *Sudbonosna pisma* (Naprijed, Zagreb, 1960). Predgovor.

ő belebonyolódottságának (...) Megtalálni igazi nevét annak, ami létezik, az első lépés a valóság megismeréséhez, azaz ahhoz, hogy a valóságnak fölébekerelkedjünk.¹⁰³ A „nevén nevezéssel” a kő nem válik kalácscsá, a valóság megmarad valóságnak — de részben legyőzött (mert nevén nevezett) valóságnak, mint például a sírás, mely a halál ellen lázad: ha dal lesz belőle, akkor (annak ellenére, hogy amiből lett a dal, az még mindig sírás is) egyúttal győzelmet is jelent a magányos síráson.¹⁰⁴

A művész azzal, hogy a maga és a világ kis és nagy fátumait nevén nevezi, nemcsak „önös” érdekeinek tesz eleget; a nevén nevezett — s ezáltal részben legyőzött — fátumok nemcsak az ő létét teszik elviselhetőbbé, hanem a másokét is: abban a világban, melyet a művész a maga individuális törvényei szerint alkotott meg és állandóan alkot a mi anyagi világunkból, életünk témájából, ebben az „illuzórikus” világban mi, az olvasók, a magunk „közönséges” világát, önmagunkat ismerjük fel¹⁰⁵ — s ezáltal egy lépéssel közelebb kerülünk önmagunk és a világ legyőzéséhez.

Az ember, akihez a művész szól, a való világban, a tárgyi világ feltételei közt él, és mégis, ennek ellenére is tudatában van annak, hogy az a valóság, melyet a művész revelál, nem ünnepi szemfényvesztés — mert a művészi valóság nem idealizáció és nem a közönséges, mindennapi valóság ellentéte, hanem annak felfedése és tolmácsolása —, hanem a mindennapi és közönséges meghódítása. A titok, mely addig megnevezetlen, a félelem és kétség, mely addig el nem ismert volt, a művészi valóságban öntudatosodik. E művész-alkotta világban a vágy is, melynek nem volt mersze, hogy vágy legyen, felismeri önmagát, éppúgy, mint a magány is, melyet annyira beborított a megszokás reménytelensége, hogy elfeledkezett még csak reménykedni is a megváltásban. A költő tehát azt az emberi világot alkotja meg művében, mely már előbb is létezett az emberben, de amely mégiscsak akkor születik meg és válik valósággá, amikor megszületik a szó, amely ezt az emberi világot nevén nevezi, s amikor az alakatlan sejtelem is olyan alakot és hangot kap, melynek színén és ritmusán keresztül megkondul a hallgatás borzalmas mélysége. A műalkotás mindig meglepetésként hat, mindig meglep bennünket valamivel, ami nekünk ismerősnek tetszik ugyan, de ami a mű nélkül mégis ismeretlen maradt volna számunkra. A művészet tehát, végső fokon, saját szenzibilitásunkat revelálja.¹⁰⁶

Melyik az a csodás eszköz, mellyel a költő a halott anyagot is képes az ember ábrázatának hordozójává alakítani, emberi anyaggá, arra kényszerítve az élettelen, hogy megszólaljon, és megszólalva azt mondja, amit a művész gondol és érez? — E mágikus eszköz a szó, amely — akár a „téma” — minden és semmi: önmagában még semmi, de mindenné válhat, ha művészére talál. „Csodálatos teremtmények a szavak. Lelkük van és fölfedik a lelket. De ugyanazok a szavak hangozhatnak üresen és úgy, hogy unalom árad belőlük. Minden attól függ, hogy kicsoda és hogy miképp mondja ki a szavakat. Minden szó, valahányszor kimondják, újra születik vagy újra holtta hül.¹⁰⁷ Ha költő szólal meg, ha költő az, aki a szót kimondja, akkor a szó — és vele együtt a világ — újjászületik, új jelentéssel gazdagodik. Minden, amit a költő szóba foglal, önmagával azonos marad — és ugyanakkor egészen más is lesz. Ha költő az, aki a szót kimondja, akkor az igazságnak egy specifikus, de kétségbevonhatatlanul hiteles kritériumával a lehetetlen — a legkézzelfoghatóbb normális

¹⁰³ Kulturális örökség és szocialista realizmus.

¹⁰⁴ Više nego olimpijci, Beethoven (*Sudbonosna pisma*)

¹⁰⁵ *Sudbonosna pisma*. Predgovor

¹⁰⁶ *Sudbonosna pisma*. Predgovor

¹⁰⁷ Néhány szó a szavakról

valóság és az illogikus — egy százszor logikusabb logika hordozójává lesz.¹⁰⁸ S hogy így legyen, hogy így lehessen, a szónak erővel, energiával kell rendelkeznie, mely robban, s fényével megvilágítja a láthatatlant is. Ezt az erőt a szavak, nagyon természetesen, nem az Objektív Valóságtól, nem az Osztálytól, nem az Ideológiától kölcsönzik, hanem a költő adja meg nekik, az teszi őket látomásos meggyőző erejűvé. A szó költői ereje a költő alaptermészetéből: a minden önkényt kizáró elementáris belső kényszerből ered, s éppen ezért lesz a kimondott költői szó mindig vitathatatlan, mint a villám fénye, mint a hegyormok, mint maga a természet: éppen ezért lesz benne valami ellenállhatatlan és megmásíthatatlan, mint abban az *anankéban*, amit megénekel, s amelynek minden akarattól függetlenül teljesedni kell, s még ha akarna, akkor sem volna képes könyörületes kompromisszumra vagy hazugságra.¹⁰⁹

A költői szónak e mágikus erejű volta miatt az alkotás — ha csakugyan költő alkotta — sohasem lehet hazugság, sohasem lehet kiegyezés, sohasem lehet más, mint *igazság*. Művészi igazság.

„A művészi alkotás, ha művészi és mert művészi, mindig igaz. Igaz akkor is, ha az istenről beszél, mint a középkori művészet, vagy ha az olümposzi istenekről beszél, mint ahogy igaz akkor, amikor felfedezi az emberi világot, isten és istenek elképzelése alól felszabaduló vagy felszabadult embert. Igaz, mert művészileg igaz, művészileg pedig akkor igaz, ha végső kreatív őszinteséggel fejezi ki a valóságot — a művész egyéni élményének a valóságát. A művészi igazság egyetlen kritériuma művészi kritérium, az a kérdés, hogy a mű átéli valóságnak a kifejezése-e, és hogy végső őszinteséggel fejezi-e ki az egész élmény intenzitását.¹¹⁰

Hol van e végső művészi őszinteségnek, a különféle ruhákban újra meg újra felbukkanó mítoszok elleni áfiumnak: a dolgok költői nevén nevezésének határa, s egyáltalán kell-e hogy legyen határa? E világban, a véres mítosz világában hathat-e bármilyen művészet is konstruktívan, forradalmiabban, hogyha egy meghatározott mítosz elleni küzdelmében egy másik, bizonyos értelemben vett antimítoszt hív segítségül? Lehetséges-e, hogy a művészet kitörjön a mítoszok atavisztikus gyűrűjéből? Lehetséges-e, hogy a művészet szembehelyezze a mítosszal, *minden* mítosszal: a vallással, a politikaival és a kultúra mítoszainak egész seregével — az embert, a csupasz embert, oly módon, hogy a szintiszta emberi igazságot végső, akár kétségbeejtően merész őszinteséggel mutatja fel, s lehetséges-e, hogy mindez, ez a „taktikátlan” igazmondás mégis konstruktív, forradalmi tett legyen? — Ez a kérdés a *művész erkölcsi egzisztenciájának legfontosabb kérdése*, olyan kérdés, mellyel az alkotónak — épp azért, mert csak személyesen és gyakorlatilag lehet megoldani — mindennap újra meg újra meg kell vívnia.¹¹¹

Ez a kérdés azonban, természetesen és sajnos, nem minden művész számára jelent *alapvető* művészeti-etikai kérdést. Csak azok számára jelent azt, kiknek.

„Ott kezdődik a költő, amikor elcsuklik a hang.

Ott kezdődik a költő, ahol meztelen az ember,

ott ahol az ember ajkán, mint a sikoly,

csupaszul meztelen a szó.”¹¹²

¹⁰⁸ Szélgjegyzetek . . . *Hid*, 1962/10.

¹⁰⁹ Szélgjegyzetek . . . *Hid*, 1962/10.

¹¹⁰ Mít adhat a költő?

¹¹¹ Krvavi mit

¹¹² Jó beszélgetés

4. SZISZÜPHOSZ UTÓDA, A KÖLTŐ

A fiatal Sinkó számára nagyjelentőségű, nyilván egész életre szóló volt annak a felismerésnek az élménye, melyet az emigráció legkegyetlenebb, legkilátástalanabb körülményei között — akkor, amikor minden kimondott és minden leírt emberi szó pusztába kiáltó, visszhangra nem lelő üres szó, *csak* szó maradt — így fogalmazott meg:

„Költészet nincs, ha a szó nem világformáló erejű — és a költészet ma azért olyan irracionális, paradox valóság, mert a szó nem világformáló erejű és mégis még mindig vannak költők.”¹¹³

Hogy lehet az, hogy „még mindig vannak költők”, annak ellenére, hogy a szó „nem világformáló erejű”? Milyen anyagból gyúrnak hát az embernek azt a fajtáját, ki oly állhatatosan kiabál a pusztába, akár van, akár nincs a szavának kézzelfogható, érzékelhető effektusa? Mi történik a poétával, ha rádöbben, ha tudatosan benne, hogy a világ boszorkányai és fátumai néha nem akarják tudomásul venni, hogy „nevükön nevezték” őket? — Semmi. Kiabál tovább. Állhatatosan, kitartóan, makacsul, egzisztenciájának alapvonásából következően: természetesen.

„Küzd, mert életszükséglete, hogy megtalálja a szót, a ritmust, a formát, amely teljesen és legmegfelelőbbben *fejezi ki* őt magát és amelynek segítségével az ő szubjektív élményéből és az ő egész múltó egyéni létezéséből objektív valóságot fog teremteni. Teremteni: mert poétának lenni, e görög szó eredeti jelentése szerint, mindenkör azt jelenti: alkotni, teremteni, megeleveníteni. A gondolatnak az ad életet, aki szóba foglalva megformulázza. És mindaz, ami a költőben fájdalom, vágy, öröm, ami benne nemán, látatlanul és formátlanul kavargó, a szóban, a szó által kitör a magányból, hangot kap, szemléletessé válik és elszakadva alkotójától, objektív tényé lesz, tényezője és részvevője élő emberek életének.”¹¹⁴

A művészet örökös, mindenkori törekvése ez: a kimondás, ábrázolás, *kifejezés* szenvedélyében nyilvánul meg. Ez a sajátágosan művészi szenvedély nem más, mint akarat, szükséglet és képesség arra, hogy az egyén, az alkotó a megalkotott mű erejével a maga teljes intenzitásban átváltozzék objektív érvényűvé, érzékelhető tárgyi valósággá, vagyis hogy a benső átváltozzék külsővé.¹¹⁵ A költőt épp az jellemzi, hogy „privát” ügyekről is a szubjektívitásnak olyan erejével tud szólni, hogy azok emberi jelképpé, megrázó vallomássá, objektív valósággá válnak.¹¹⁶

De sikerült-e valaha is valakinek teljes intenzitásban átváltozni objektív érvényűvé, sikerült-e a költők népes táborában valaha is valakinek úgy közölnie a maga legbensőbb, legszubjektívabb élményét, hogy azzal csakugyan *kifejezte* magát, plasztikusan láthatóvá tette egész lényét a maga teljes szubjektív valóságában?¹¹⁷

Aligha.

Mert a műalkotás összehasonlíthatatlanul többet — s ugyanakkor összehasonlíthatatlanul kevesebbet tartalmaz, mint az élő emberi valóság, mely a művet életre hívta. Többet tartalmaz, mert az idő folyamából megmenti az átél *mulandó* pillanatot, tartalmának maradandó reliefet ad. A műalkotás megismétli a bibliai Józua csodatevését, ki megállította a Napot égi útján: azzal, hogy alakba önt, megőriz és visszatart egy pillanatot, a műalkotás győzedelmeskedik az életfolyamat elementáris és vak folyamatosságán.¹¹⁸

¹¹³ Halottak élén (Kiemelés tőlem)

¹¹⁴ Mit adhat a költő?

¹¹⁵ Krleža Miroslav igazsága

¹¹⁶ Gondolatok az irodalomról

¹¹⁷ Literarno pismo Henryja Beylea (*Sudbonosna pisma*)

¹¹⁸ *Sudbonosna pisma*. Predgovor

Es kevesebbet, összehasonlíthatatlanul kevesebbet tartalmaz a mű, mint életre hívója, a művész, kinek nemcsak egy műve, hanem egész életműve sem képes többre, nem tud többet rögzíteni, magába foglalni és kifejezni, mint csak egy kis részt a sokból, a nagyból, a teljesből — a művész egzisztenciájából és egész élettartalmából. Az irodalom tehát, mint Goethe mondta, nem egyéb a fragmentumok fragmentumánál.¹¹⁹

A művésznek örökös törekvése, hogy a „benső külsővé” váljon — annak ellenére, hogy megvalósulását a költő egész lényé, teljes költői potenciája követeli —, mindig csak egy szép, nagy, de félsikerrel járó törekvés marad. A legkézzelfoghatóbb talán a tragikumban nyilvánul ez meg: az ember, aki írott szóba öntötte az *átélt* vagy *átérzett* tragikumot, igazat írt, és azért írta, hogy megtudjon válni az élménytől, még tudja osztani másokkal is azt, aminek őbenne meg kellett volna halni. Az olvasóban azonban az e szóban transzponált tragikum nem teljesíti eredeti hivatását, az élménytől való megszabadulással nem párosul a másik funkció: a valóságra ébresztés, a világra és önmagunkra döbbsztés. Legáltalában nem olyan mértékben, mint ahogy azt a művész szeretné. Mert az olvasó számára a tragikum csak *látvány*, olyan látvány melyet a szó mágikus ereje csak *hihetővé*, valószínűvé tett, de nem valósággá. Az olvasó számára mindaz, amit a művész *átélt*, egy panoráma marad, melynek nincs sok köze az igazi, e panorámától függetlenül létező „komoly” élethez.¹²⁰

A közlés totalitása, a kifejezés teljessége költői illúzió, mely soha el nem érhető, már csak azért sem, mert a szavakon, a közlés médiumán keresztül az eredeti élmény a valóságból a képzelet szférájába transzponálódik. A legszemélyesebb és legszuggesztívabb szó sem helyettesítheti a dolgot, melyet megnevezett, hanem csak megjelenítheti, távolról is láthatóvá teheti. Az, hogy sok minden közölhető, nem változtat a tényen, hogy sok minden kifejezetlen marad, s talán éppen az marad kifejezetlen, ami a művészi közlésvágy szempontjából a legfontosabb: a költő magánya, mely szeretne megszabadulni oszthatatlanságától, szeretne kifejezett lenni, hogy ezáltal az „én” átváltozzon „nem-én”-né, az „enyém” a „miénk”-ké. Ez a közlésvány, ez az ellenállhatatlan szükséglet teszi az embert költővé, és mégis, a költészet nem más, mint egy csodás, fordított transzszubsztancia, mely kigúnyolja a saját intencióit, amelyekből keletkezett: a szó nem változik vérré, hanem a vér válik szép, nagyon szép, vagy lehet hogy gyögyörű szóvá.¹²¹

Az irodalom tehát, amely „nem akar irodalom maradni”, bizonyos mértékig mégis megmarad annak. A költő a szó mágikus erejével egy külön világot alkot a világban — de abból a világból, melyben él, s melynek ezáltal alá van rendelve: ez a világ az, mely az élmény anyagát szolgáltatja neki, s az érzékszerveit és idegeit megremegteti. Ez nem jelenti azt, hogy a művésznek a világ szolgájává kell válnia; ez csak azt jelenti, hogy semmi esetre sem lehet a világ ura, de mindenesetre a részese és része.¹²² Hogy milyen mértékben lesz az, az magától a költőtől függ; attól, mekkora a szavainak belső, tartalmi feszültsége, hogy *mennyit* és *mit* tud velük felidézni, hogy mennyi közvetett állítást tartalmaznak és evokálnak bennünk szavai a közvetlen jelentésük mellett, azon felül. A kifejezés teljessége, világossága nem függ a közlés részletességétől. A kifejezés ereje — Stendhal azt mondaná: a kifejezés őszintesége — az, ami megvilágítja azokat a viszonyokat is, melyek nincsenek közvetlenül ki-mondva.¹²³

¹¹⁹ Ugyanott

¹²⁰ Byron — Apsurd života i smrti (*Sudbonosna pisma*)

¹²¹ Ugyanott

¹²² Krvavi mit

¹²³ Literarno pismo Henryja Beylea

Ilyen értelemben lehet kisebb vagy nagyobb eltérés abban, hogy melyik költő mennyire „részese” a valóságnak, ez azonban nem változtat a tényen, hogy a legtökéletesebb és legadekvátabb kifejezés is bizonyos fokig hűtlen ahhoz, amit kifejez, de még jobban ahhoz, amit érintetlenül, kimondhatatlanul hagy.¹²⁴ Nem módosít mindez a tényen, hogy a költészet több ezer éves múltja csak egy sziszifuszi erőfeszítés, egy törekvés, hogy magába fogadja az élő élet gazdagságát, hogy rögzítse, megörökítse, visszatartsa a mindenféle költészetet felülmúló és rendszerint az anonimitásban elvesző életgazdagságot. E törekvés mindig csak (félsikerrel járó) *törekvés* marad: a legnagyobb művész titáni alkotása sem győzelem, hanem csak egy mindig újrakezdett harc, harc az élet és a költészet, az ember és kifejezése közt fennálló divergencia ellen.¹²⁵

„Csak” ez, és semmi más. De ez a „csak” teszi a művészetet az emberiség elherdálhatatlan, időtlen értékévé.

III.

1. ESZTÉTIKUM-ETIKUM, AVAGY BEVEZETŐ A „HASZONTALAN MŰVÉSZET” PROBLEMATIKÁJÁBA

„A költészetet, tehát Baudelaire költészetét sem lehet szociológiai kategóriákra redukálni. Mint költészetet, lehetetlen a történelmi és társadalmi analízis módszerével értékelni. A legalaposabb ilyenfajta analízis után megfejtetlen és érintetlen rejtélyként marad meg az, ami a verset verssé teszi, a verssornak az a bűvös *esztétikai* ereje, az a *kreatív* erő, mellyel a költő magával tud ragadni és tulajdon életünk nem sejtett titkainak megrázó felfedezésére tud kényszeríteni bennünket. A költő költői erejére nincs magyarázat a költészet szféráin, a költő individuális szenibilitásán kívül.”¹²⁶

Az „objektív-tudományos” esztéta-professorokat bizonyára a velőig megrázó, felvillanyozó és megbotránkoztató sinkói igazság magába foglal néhány részletigazságot:

- az alkotást alkotássá nem a politikai, felvilágosító, népnevelő és egyéb vonatkozása, hanem esztétikai minősége teszi;
- az esztétikai érték elválaszthatatlan a művészet kreatív erejétől;
- az esztétikum jellegéhez szorosan hozzátartozik az etikum; az esztétikai érték mindig etikai érték is.

Minden költőnek — a lírikusnak, drámaköltőnek, epikusnak egyaránt — a fokozottan szubjektív, egyéni érzelésmód a jellegzetessége. Ez szülői benső kényszerét, hogy objektívizálja, „kifelé” is valósággá tegye a maga szubjektív világát. Azonban a legintenzívebb, leghevesebb felindulás és közlési kényszer sem tesz senkit se költővé, önmagában nem szül esztétikai értéket; ez csak *előfeltétele* a költői alkotóerőnek, az individuális

¹²⁴ *Sudbonosna pisma*. Predgovor.

¹²⁵ Ugyanott

¹²⁶ Charles Baudelaire

fantáziának.¹²⁷ „Az individuum nagysága épp az, hogy benne minden a legnagyobb intenzitással válik élménnyé — írja a fiatal Sinkó¹²⁸, meghatározva ezzel azt a nélkülözhetetlen előfeltételt, mely a költőt potenciálisan költővé teszi: az *individuumot*, a mindenkitől különböző sajátos egyéniséget, kinek az élet „legközönségesebb”, „leghétköznapiabb”, „legtermészetesebb” dolgai egyáltalán nem közönségesek, nem hétköznapiak, nem természetesek, melyek „szót sem érdemelnek”, és aki, épp ezért, mindenre érzékeny szeizmográfként reagál — sohasem mérsékelten, sohasem langyosan, hanem intenzíven, erőteljesen, lobbanékonyan. Az életnek csak ilyen intenzív átéléséből születhetik az ellenállhatatlan közlési vágy, a „benső külsővé válásának” kényszere, a dolgok „nevén nevezésének” szükséglete.

Magát az esztétikai értéket viszont az individuális fantázia, az az alkotó erő realizálja, mely a művészet síkján képes a szó varázsos-plasztikus erejével újratерemteni, újjáteremteni az objektív világot. Ez az individuális fantázia, ez az alkotóerő az, mellyel az önmagában közömbös objektív világot a költő a maga lelkiállapotának, emócióinak és közölnivalóinak búvőkörébe vonja és beszédessé változtatja, az élő és élettelen, létezőt és nem létezőt a maga szubjektív lelki- és élményvilága jegyében új összefüggésekkel, új vonatkozásokkal és tartalmakkal telítve jeleníti meg.¹²⁹

A poézis, az esztétikai érték megvalósításához tehát, bármily „naivul” hangzik is, nem kell más — csak költő.

„Valaki azt mondhatná: ha Trisztán és Izolda költője semmi mást sem akart, mint egy boldogtalan szerelem művészi elbeszélését adni, és ezzel mégis, anélkül, hogy akarta volna, a hűbéri társadalom bírálatát is adta, akkor épp ez a bizonyíték arra, hogy a művésznek nem kell semmi más, csak az, hogy művész legyen és csakis művész. Minden gyakorlat megtestesült, ha öntudatlanul is megtestesült elmélet. A művész dolga a művészet gyakorlása. Se öntudat, se ideológia, sem semmiféle teória nem fogja abban segíteni, hogy művészi szempontból tökéletesebben fejezze ki magát. Nem esztétikai elméletek teremtik a művészetet, hanem épp ellenkezőleg. Minden elmélet a legjobb esetben is csak felesleges teher és semmiféle elméletből nem terem művészi tehetség.”¹³⁰

Az esztétika mint tudomány nem játszik valami különösen produktív szerepet a művészi alkotás történetében. Az élő művész és kora legkülönbözőbb esztétikai rendszerei között mindig nehezen áthidalható szakadék tátong: minél jelentősebb az alkotó, műve annál inkább az esztétikai normák sablonjaitól, annál inkább van egy sajátos „esztétikája”. A művész — tehetsége szerint — önmaga törvényhozója, alkotása szemszögéből nézve az esztétika meglehetősen ártatlan szülemény, mely nem képez különösebb akadályt az igazi művész számára, s néha egészen szerencsés módon támaszkodik a nagy műalkotásokra — s ilyenkor produktív is: gyűlöletet sugároz az epigonizmusra és epigonokra.¹³¹

Azonban csakugyan ilyen „jámbor” volna-e az esztétika mint tudomány? — Ilyen csak akkor lehetne, ha a valóságban *robinsoni* esztéták

¹²⁷ Széjlegyzetek . . . *Híd*, 1962/10.

¹²⁸ A halál arcai. *Testvér*, 1925/4—5.

¹²⁹ Széjlegyzetek . . . *Híd*, 1962/10.

¹³⁰ Kulturális örökség és szocialista realizmus. — Sinkó Ervin ezt az állítást úgy rögzítette, mint a szocialista realizmus teóriája elleni tételt, mely cáfolásra szorul. Azonban a sinkói *művészi igazmondás* csak annyiban „cáfolta” meg ezt az állítást, hogy a probléma kifejtése végén feltette a kérdést: Vajon a művész alkotói munkájában felesleges teher, szükségtelen korlát-e az, hogy a művész tudatában van művészi munkája méltóságának, társadalmi funkciójának? Vajon e felismerés nem jelent-e épp felbecsülhetetlen értéket, olyant, ami a művész ihletének kimeríthetetlen forrása és ihletett erőinek útmutatója?

¹³¹ Marginalije uz Krležin obračun s „naučnom estetikom”

robinsoni alkotók iránti viszonyáról volna szó, s nem arról, hogy mind a művész, mind az esztéta munkája olyan társadalmi funkció, melyet a meglévő társadalmi viszonyok determinálnak, de maga is visszahat a társadalmi viszonyokra. Ez a marxizmus alapvető felismeréseinek egyike, mellyel az emberi szellem visszakapta méltóságát.¹³²

Ellenben a baj nem is itt, hanem ott kezdődik, amikor az esztétika észrevétlenül a művészi alkotás pretenciózus törvényhozójává változik, s kialakul egy csodálatos „tudomány”, mely tipikusan idealista qui pro quon alapszik: e „tudomány” adeptusai annyira belevesznek a művészet anyagáról való elmékedésbe, hogy számukra a művészetről alkotott gondolataik *valóság*gá válnak, a művészet pedig e gondolatok vetülete lesz (tehát egy „tükröződés tükröződése”) — mintha a széptan teremtené a szépet, és nem megfordítva.¹³³

A szépet nem a „széptan” teremti, hanem a művész, s ez a „szép” rendszerint nem olyan — vagy legalábbis nem volna szabad olyannak lennie —, amilyennek a „széptan” bizonyos autoritatív professzorai elképzelik.

Az a fogalom, melyet általában esztétikai élménynek neveznek, s amely alatt azt a kellemes csiklandozást értik, amit a műalkotás, állítólagosan, egy valamilyen külön érzékszerven, úgyszólván a tetszés érzékszervén idéz elő, körülbelül úgy, mint ahogy a pecsenye kellemesen megcsiklandozza a jó étvágyú vendég orrát — ez a fogalom, ilyen értelmezésben, csak azoknak az agyában születhet meg, akiknek éppen ez az „esztétikai érzékszervük” hiányzik. Az igazi esztétikai élmény — e tekintetben az ilyen „esztétikai élménnyel” — az, melyet Krleža Niels Nielsene élt át az öngyilkos Larsen posztumusz tárlatán. Néki nem valami fiktív érzékszerve, nem a „tetszésérezékszerve” rezdült meg, hanem teljes lénye, minden idegszála — a titoktól, fájdalomtól, vágtyól és egy élet vádjától, mely Larsen kiállított képein megszólalt.¹³⁴

Azok a művek, melyek alkotójuknak a konfessziói — márpedig minden igazi mű vallomás —, nemcsak a művésztől beszélnek, hanem a művek szemlélőjéről is: az alkotásokból az alkotó és szemlélő *közös* médiuma, az elnémitott ember médiuma szól. Az esztétikai élmény objektuma — ahogy Niels Nielsen átéli — nemcsak konfesszió, hanem szuggesztív célzata annak a megdöbbentő felismerésnek, hogy nem az ember személyes lelki és szellemi alkata határozza meg életét és halálát, s hogy az élet, melyet élünk és építünk, egyetlenegy tartós, folyamatos justizmord a mi igazi életünkön, lényünk legelementárisabb követelményein. A legtöbb, amit az ember (Blitvában) megtehet — s amit csak a művész tehet meg, ez az ő nagy privilégiuma —, az az ember lázadásának a megörökítése.¹³⁵ A „szépség” tehát nem más, mint „az emberinek egyik legszuggesztívebb megnyilatkozása, életünk benső gazdagságának ösztönzője, és épp ezáltal az étellel szemben való esztétikai és erkölcsi követeléseinknek az állandó, nyugtalan forradalmi bujtogatója”.¹³⁶

A szépség mindig krležai szépség: elválaszthatatlan a költői igazmondástól, tehát egy etikai aktustól. Ezért nincsen esztétikum etikum nélkül, nincsen olyan „szépség”, mely ne volna általános érvényű emberi érték. „A költői mű a szubjektív élménynek emotív kifejezésével egy meghatározott magatartásnak is kifejezése, egy emberi magatartásnak, melyben az esztétikai és az erkölcsi egymástól elválaszthatatlan.”¹³⁷ S éppen ezért

¹³² Marginalije . . .

¹³³ Ugyanott

¹³⁴ Krvavi mit

¹³⁵ Krvavi mit

¹³⁶ Székfoglaló előadás

¹³⁷ Szépjegyzetek . . . *Híd*, 1962/10.

az esztétikum — mely sohasem „csak” esztétikum, sohasem a „széplelkek” és „finomkodók” „esztétikai érzékszervének” csiklandozója, hanem egyúttal és elválaszthatatlanul etikum is — *önmagában*, a Pártosság, a Tendencia, a Népmvelő Szándék és a Többi nélkül is *vitális érték*, az élet emberi gazdagságának tartozéka, az ember erkölcsi és intellektuális igényeinek a bujtogatója.¹³⁸

Hogy ez így van, azt azok tudják és érzik leginkább, akik pragmatikus „esztétikájukkal” a szelíd, mintára szabott, idillikus, édes-bús „szépség” gyártását követelik állhatatosan. Nem egy történelmi problémával lehetne bizonyítani, hogy nincs esztétikai érték, mely „csak” esztétikai érték volna, mely ne jelentene a pusztá és eivont „szép-ideálnál” sokkal többet, sokkal konkrétabban emberit; az „esztétikum” nemegyszer bujt a történelem folyamán politikai-forradalmi öltözetbe. Tanúskodik erről az a tény, hogy a legkülönbélebb civilizációknak egyaránt sajátosága, hogy mindegyik — a maga szótárával — tüstént „apage satanas!”-t kiált, mihelyt az átélés, a keresés és vágyódás „túlzott” intenzitásának jelenségével találja magát szembe.¹³⁹ vagyis az olyan szépség keresésével, mely az igazmondás hőfoka, az igazság nevének nevezésének intenzitása által nem marad meg szelíd esztétikumnak, hanem lázító *esztétikum-etikum* lesz.

Ez az „apage satanas!” természetes jelenség — bizonyos társadalmi rendszerekben. Ott, ahol a kispolgári principiumok polgárjogot és szentesítést nyertek. Ugyanis a minden idők mindennemű kispolgára az, aki számára az ember elsődleges erénye az étellel szembeni igények korlátozása. Ha az ember ilyen értelemben „erényes”, nem történhetik meg vele az, hogy revoltál, mert az idill helyett mindenütt fájdalomra, kétségbeesésre, megoldhatatlan ellentmondásokra és bestialításra bukkan. A kispolgár számára bizonyos „túlzott” szenzibilitás a betegségnek — ha nem a romlottságnak — a szimp-tómája. S ebben nincs is semmi csodálatos; csodálatos azonban az, ha az ilyen erkölcs és ilyen esztétika — mint a zsdanovi-tímofejevi-rozentali — Marxra és Leninre hivatkozik.¹⁴⁰

Ez az „esztétika” feltámasztotta a platóni „haszontalan művészet” fogalmát.

Egyszer egy szép, nagy tanulmányt kellene írni a „haszontalan” művészetéről, az „öncélú” művészet esztétikájáról. Ennek az esztétikának központi kategóriája az *esztétikum-etikum* lenne, s mert ez lenne, egyszer és mindenkorra és *esztétikai* argumentumokkal fel lenne számolva a „haszontalan művészet” álproblémája, s így a belőle eredő félreértések sokszor kínos következménye lehetetlenné válna.

Ehhez a meg nem írt esztétikához Sinkó Ervin már megírta a bevezetőt.

2. EL NEM MÚLNI AZ IDŐVEL

„Irodalmi értéket csak művek jelenthetnek. Függetlenül az időtől, melyben keletkeztek, és függetlenül attól, hogy ki és milyen körülmények között volt az alkotójuk; az esztétikai érték döntő kérdése, hogy a művek önmagukban és önmaguk által élnek-e.”¹⁴¹

A költő avval a józsua-i tettevel, hogy az idő folyamából megmenti, alakba önti, visszatartja és megőrzi a mulandóság sorsára ítélt pillanatot, már-már legyőzi az Időt, az életfolyamat elementáris és vak folyamatos-

¹³⁸ Kazinczy Ferenc. — A beszűrt rész és a „Pártosság... nélkül is” tőlem

¹³⁹ Charles Baudelaire

¹⁴⁰ Ugyanott. A „zsdanovi...” betoldás tőlem

¹⁴¹ A felvilágosodás írói. *Magyar irodalom*

ságát. Már-már... Mert a prométheuszi-hamleti őspróbléma — az individuális valóság, a „principium individuationis”, mely mulandó pillanatot jelent a változás örök folyamatában, s amely egyúttal az élő pillanatnak manifesztációja és halála is — újra meg újra felbukkan a műalkotások történetében, bizonyos értelemben és vonatkozásban minden műalkotás ismérve.

„A végtelent a végesben kifejezni a végesben maradvá...”¹⁴², ahogy a fiatal Sinkó megfogalmazta e problémát, egyrészt örökös vágy, másrészt pedig fájó önámítás, annak az illúziója, hogy lehetséges „el nem múlni az idővel”.

„El nem múlni az idővel: az eleve kudarcra ítélt szándék, minden tapasztalattal és logikával összeütköző, irracionális vágy. S minden művészi alkotásban benne rejlik a teljesíthetetlenség fájdalmas végső öntudata. Vagy legalábbis annak a sejtése, hogy a halál angyalával viaskodva, a legyőzhetetlen az, amin győznie kellene, és hogy az ércnél maradandóbb alkotás, az *aere perennius* épp azért olyan tüntetően dölyfös, mert kell, és hiába hogy kell az önámítás.

A művész hanggal, szóval, mozgással, színnel, az alakított anyag varázsával akarja megtörni, mint valami gonosz bűvöletet, a végzetesen bizonyos és felfoghatatlan elmúlást. A művészet pedig úgy tesz, mintha lehetne a múlt és felejtés üres örökkévalósága helyén étellel telt örök emlékezés. Úgy tesz, mintha az emlékezés jelenvalóvá tehetné az elmúltat, azt, ami csak egykor és csak egyszerien, egyetlen megismerhetetlen és visszahozhatatlan konstellációban élt és élhet. Úgy tesz, mintha az emlékezés azonos volna a tárgyával, vagy legalábbis mintha annak transzsubstanciációja és nem pusztán a meghamisításnak, a kényszerű hűtlenségnek a szubjektív megjelenési módozata volna.”¹⁴³

A költészet paradox jelenség: mint az ember, aki minden ölelésnél az elérhetetlen után is kinyújtja kezét, mint a vágy, mely a teljesíthetetlenre irányul, mint a mulandó, rothadásra ítélt hús, mely ugyanakkor lázadó titán is — úgy akar a költészet győzedelmeskedni a némaságon, a mulandón, az időn, holott tudja, hogy el nem múlni az idővel lehetetlen.

Ha ez a prométheuszi törekvés nem is jár végső eredménnyel, ha nem is vezet a legyőzhetetlen legyőzéséhez, valami mégis győzelem: maga a törekvés, mely örökös, időtálló, ami nem múlik el az idővel, hanem az utókor számára is éppoly elherdálhatatlan értéket jelent, mint abban a pillanatban, amikor megszületett.

Mi adja meg a mű időtállóságát, mi teszi képessé arra, hogy dacoljon az idővel, hogy ne engedje az egyszer megvalósított ön-értékét elherdálni, elvenni, megtagadni? — A mű forradalmi témája? A társadalmi-politikai tendencia? Az író forradalmi eszmeisége és pártossága? A mű osztályjellege?

Önmagában (vagy a többivel együtt), elvonatkoztatva a mű esztétikai értékétől egyik sem.

„... a meghatározott objektív történelmi-társadalmi valóságokban gyökerező, az objektív történelmi-társadalmi alapjuktól elválaszthatatlan, nélkülük — Marxnak igaza van — elképzelhetetlen művészi alkotásokban, azokban is, melyeket több-kevesebb joggal primitív vagy kollektív művészi korszakok manifesztációinak szoktak tekinteni, az általuk kifejezésre juttatott, a bennük eleven maradt *szubjektív emberi* elem az, ami miatt költői művekről szólva még Marx se talál, s tán nem is keres „tudományosabb” fogalmat, hanem tiszteltreméltó következtetlenséggel ő is „örök varázsról” beszél. Ez az emberi szubjektív elem, a vágy, a félelem, csodálkozás, az izgalom, a sírás, a mámor az, ami minden társadalom és minden kor szá-

¹⁴² A halál arcai

¹⁴³ Szélgjegyzetek... *Híd*, 1962/10.

mára a történelmi momentumokhoz kötött művet történelemfölöttivé, lenyűgözően beszédessé, mindig újjá és megújhodóvá teszi.”¹⁴⁴

A műnek, melyben alkotójának sikerült kifejeznie — mind teljesebben, összes ellentmondásaival — a pillanatot, ennek a műnek lesz mondanivalója minden kor számára. Miért? Mert csak az a konkrét, ami mulandó, és mert egyedül csak a konkrét az igaz. Ami konkrét, az az egész történeti folyamat hordozója, a folyamat eleme és képviselője, s mint ilyen, elemévé válik annak a történelmi produktumnak is, melyet emberi tudatnak hívnak. Maradandó érték egyedül csak ott születik, ahol az ember egyedülálló konkrétumával megtalálta a maga kifejezését.¹⁴⁵ Az alkotás művészi értéke az utókorok számára, mint Polükratész gyűrűje, újra meg újra felbukkan, s benne minden kor új titkokat fedez fel, mert úgy éli át, mint *jelenlétet*. Az irodalom ugyanis nem „irodalmi” problémák összessége. A költői mű a harcnak egy válfaja, mely az életért és az élet ellen folyik; az irodalom szóba transzponált, de megélt élet. Akik ezt az „irodalmi problémáktól” nem látják, azok — mint erdőből a fát — nem veszik észre azt a soha meg nem ismétlődő *individuális történelmet, mely minden műben tovább él, mint jelenlét*.¹⁴⁶ A szépség titka és értelme épp abban van, hogy itteni és mai felindulásainkat át tudja vinni a jövő korokra, amelyekben majd éppoly intenzíven fog hatni, mint ma.

Mi kell ahhoz, hogy maradandó költői érték, időtálló „örök-szépség” szülessen? — Ihletett költő, „csak” ez és semmi más.

„Ihletett költőnek egy-egy költeménye, sőt néhány sor verse is hasonlíthatatlanul többet mond alkotójukról, mint sok szorgosan összeszedett életrajzi adat. És mint maguknak az alkotóknak minden elmélkedése, szándéka és magyarázata. Ihletett költőknél a mű az a tett, mely mellett az intenció szinte érdektelen. S nem a ritka tünemények közül való, hogy a mű mint önálló valóság, nekünk többet fed föl, messzebbre és mélyebbre és tisztábban világít, mint amennyire magának a maga szubjektív korlátai közé zárt alkotójának tudata, gondolata és tekintete annak idején elért.

Az ihletett költői mű minden századdal újjászületik; éppoly kimeríthetetlen a maga sokrétűségében, s aszerint, hogy honnan nézik, s miként közelednek felé, mindig új titkait fedi fel, mint maga az élet.”¹⁴⁷

Hogy a mű „minden századdal” újjászülethessen, többnek kell lennie, mint „irodalomnak”, mint „szép” szavak összességének. Létezik ugyanis olyan irodalom is, melyben semmi másról nincs szó, mint irodalomról, semmi másról, csak irodalmi, tehát kölcsönvett „élményekről”. Ami azonban a világszerte összeírt szavak számolatlan milliárdjaiból fennmaradt *élő szónak*, az egy másfajta irodalom terméke: olyané, amely nem „irodalom”, hanem borzasztóan valós valami, mint ahogy borzasztóan valós a sár, a vér, az emberi pupilla utolsó sugarai, melyek rémülten terjednek az esztelenség és borzadály előtt. Időtálló tehát az olyan irodalom és olyan mű, melyben van valamilyen szenvedélyes konfesszió, amely tehát dokumentum is.¹⁴⁸

S mi más volna ez a műben rejlő „szenvedélyes konfesszió, az „individuális történelem”, a „szubjektív emberi elem”, mely a művet történelemfölöttivé, mindig újjá és megújhodóvá teszi — ha nem a mű *esztétikai kvalitása?*

„Az esztétikai kvalitás, az alkotó képzetnek, az érzékelésnek és a szubjektív emberinek és megformálásának szuggesztívan intenzív módja,

¹⁴⁴ Szélgjegyzetek . . . *Hid*, 1962/11.

¹⁴⁷ Kazinczy Ferencz

¹⁴⁸ Više nego olimpijci — Goethe — (*Sudbonosna pisma*)

¹⁴⁷ Kazinczy Ferencz

¹⁴⁸ Krvavi mit

vagyis a megformált, a megvalósult, vitathatatlan és közvetlen művészi valóság az, mely túléli az egyes művekben kifejezésre juttatott, korhoz kötött, általános, megszentelt „igazságokat”, a termelőerők, illetve társadalmak fejlettségi fokától függő, s állandóan változó, mulandóságnak alávetett vallási és mitológiai, pusztán korszerű általános ideológiai elemeket.¹⁴⁹ A vallási, mitológiai, politikai és egyéb vonatkozások a műben idővel elfakulnak, megértésükhöz lexikonok és történelemkönyvek lesznek szükségesek; az egyedüli, ami megmarad, ami aktívan hat tolmács közrejátssza nélkül is, ami nem múlik el az idővel, az az esztétikai érték, az *esztétikum-etikum*, mely keletkezését és funkcióját nézve is egyaránt társadalmi, de nem történelmi, nem fejlődéstörténeti kategória.¹⁵⁰

3. VAN-E AZ IRODALOMNAK TÖRTÉNETE?

„A társadalom és a technikai eszközök fejlődnek, de abszurdum hasonló értelemben beszélni a történelmi fejlődés folyamán tökéletesedő művészetekről.”¹⁵¹

Van-e az irodalomnak története? — A kérdés azok közül való, melyek egymagukban, póre magányukban talán túl teokratikusnak tűnnek fel, mert a felelet „természetesen” csak ez lehet: igen, hogyne. A látszat azonban csal: e kérdés, e sinkói kérdés éppen a jó, mert antidogmatikus kérdések közül való: a „józan ész” papagájmódrá ezerszer elszajkózott „józan” felelete ellen lázad, produktív gondolkodásra ösztönöz, és kizár minden automatikus „természetes”, „magától értetődő” feleletet. Ilyen felelet volt ugyanis az a „van”, melyet az a „felismerés” szült, hogy minden népnek, minden kornak, sőt a világnak is megvan a maga irodalomtörténete, sok variációban meg is írták már — *tehát* az irodalomnak mint olyannak is van története. Így szajkózták ezt az alatt a 100—150 év alatt, amióta az „irodalomtörténet” fogalmát számon tartják — s nem indokolatlanul.

A biztos, kétely nélküli felelet „természetességének” egyik oka nyilván abban van, hogy már maga az „irodalomtörténet” fogalma is ilyen feleletet sugall. „Van ebben a fogalomban valami félrevezető. A történelem ugyanis múlttal és régmúlttal foglalkozik (múltja és régmúltja pedig az irodalomnak is van — B. I.), viszont az irodalmi műnek, mennél jelentékenyebb, annál inkább sajátja, hogy győzelem az idő felett...”¹⁵²

¹⁴⁹ Széjlegyzetek... *Hid*, 1962/11.

¹⁵⁰ Mai kultúrpolitikai vitáinknak — melyek igyekeznek körvonalazni, milyenek kellene lennie a szocializmust építő társadalom művészetének — érdekes kiindulópontja lehetne a sinkói szemlélet. Ha ugyanis a műben egyedül az esztétikai érték az, ami csakugyan művészi érték, ami időtálló, akkor indokolt a kérdés: Egy eljövendő szocialista kultúra számára nem értékes-e az olyan mű is, melyben nincs különösebben kihangsúlyozott szociális tendencia? — Erre a kérdésre Sinkó Ervin (1954-ben, *Marginalije uz Krležin obračun s „naučnom estetikom”* c. esszéjében így felelt meg: Az a felfogás, mely szerint a mű, ha szociálisan nem tendenciózus, nem lehet szocialista mű, pontosabban: nem lehet hozzájárulás az eljövendő szocialista kultúrához, ez a felfogás épp olyan tévesnek tűnik fel, mint az, amely szerint a művész megszűnik művésznek lenni, ha művészi alkotásával korának harcába veti magát. Hogy hozzájárulás lesz-e a mű az eljövendő szocialista kultúrához, az nem a mű témájától függ (a „téma” alatt ez esetben a tendencia értődik. — B. I.), hanem attól az intenzitástól, mellyel a művész átéli a maga világát és a világhoz való viszonyulását, valamint attól, rendelkezik-e egy csak őrá jellemző móddal, mellyel emócióinak, a saját átélit — s nem irodalmi, nem kölcsönvett — érzelmeinek alakot tud adni.

¹⁵¹ Mit adhat a költő?

¹⁵² Székfoglaló előadás

A másik félrevezető tény az, hogy az irodalmi műfajokat, irányokat, stílusokat szemlélve tüstént szembeötlik egy kézzelfogható történelmi mozzanat, amennyiben azok a társadalmi változásokkal párhuzamosan jelentkeznek, léteznek, majd eltűnnek, esetleg más formában újra felbukkannak.¹⁵³ (Azt azonban nyilván még senki sem bizonyította be, hogy ez a történelmi mozzanat nemcsak *változást*, hanem *fejlődést*, egy új, egyre tökéletesebb esztétikai minőség jelentkezését is jelenti. Ilyen „bizonyítás” nem sok reménnyel kecsegtet: nehéz volna ugyanis bebizonyítani, hogy a boccaccio-i novella — azért, mert a társadalmi fejlettség alacsonyabb szintjén keletkezett — esztétikailag kevésbé tökéletes, mint az ibseni családi dráma).

A harmadik és egyben leglényegesebb és legautoritatívabb „bizonyíték” amellett, hogy az irodalomnak is van története — maga a marxista dialektika. Mert milyen megmagyarázhatatlan különbség lenne és hogyan lehetne igazolni, ha bebizonyosulna, hogy az örökös „panta rhei”-ben egyedül az irodalom (s általában a művészet) az, melynek nincs fejlődése, minőségi változása? Hisz a termelési eszközök fejlődésével fejlődnek a termelési viszonyok is, azaz fejlődik a társadalmi alap, s vele párhuzamosan *fejlődnek* (s nemcsak alakot, formát változtatnak) a társadalmi tudat különleges formái is: a vallás, az erkölcs, a tudomány, a filozófia... E a művészet? Miért képezne az kivételt a társadalmi tudatformák között?

És mégis, ennyi ellenérv ellenére is, a *Kunstenwicklung* fogalma közel sem olyan reális és stabil, mint amilyennek tetszik.

„... Abból, hogy a vallás, művészet, irodalom, tudomány, jog, mindaz, amit szellemi tevékenységnek vagy ideológiának nevezünk, nem más, mint felépítménye meghatározott korok meghatározott társadalmi viszonyainak, illetve az anyagi termelőerők fejlettségi fokának, s mint ilyen, részese és közvetve szintén hajtóereje a szüntelen végbemenő, a természeti törvények szükségszerűségével történő *fejlődési folyamatnak* — következésképpen ebből, hogy mint a kőbaltától a mai technikáig és a csordákban élő közösségektől a mai társadalmi alakulatokig a termelési-társadalmi funkcióknak, van *ugyanúgy* a költészetnek is *története*? Vagyis lehet-e ugyanúgy, ugyanolyan értelemben a művészetek fejlődéséről, ugyanúgy, ugyanolyan értelemben a költészetnek legalacsonyabb, fejlettebb és csak majdan bekövetkező legfejlettebb fejlettségi fokáról beszélni?”¹⁵⁴

A világ dialektikájában, az örök változásban, a szakadatlan fejlődésben van valami állandó, valami örök emberi. A fiatal Sinkó, Kassákkal folytatott vitájában — azt a kassáki tételt cáfolva, hogy „mai tudományos ismereteink és szellemi fejlettségünk számára meghaladott és múlt a múlt, bezárt és idegen” —, ezt így határozza meg:

„Mai tudományos ismereteink és szellemi fejlettségünk! Bizonyos, hogy hallatlan és nagyszerű ismeretekkel gazdagodtunk, ezer dologban előbbre vagyunk, mint voltunk pár száz év előtt, de nagy csomó s nem éppen lényegtelen kérdésben semmivel, egy lépéssel se vagyunk tovább, mint pl. Sokrates vagy Dante vagy Pascal (...) hogy ma este a szobámban hallgathatom a londoni rádióállomást, kétségtelenül, ez igen nagy dolog, de ez csak a felületes, a kérdésektől elszokott embert ejtheti csalódásba afelől, hogy azért nem bölcsebb Socratesnél az ethika kérdéseit illetőleg és nem mélyebb a szerelme, nem világosabb az útja, mint Dantéé és nincs magasab pozíciója a földi élet oktalanságaival és szörnyűségeivel

¹⁵³ Ezt Sinkó Ervin is kifejtette, főleg a „Kulturális örökség és szocialista realizmus” és a „Dráma, történelem és forradalom” c. tanulmányában. Ez utóbbi egyébként azért is érdekes, mert arra enged következtetni, hogy az irodalom *megismerési funkciója* a történelem folyamán egyre tökéletesedik, tehát van története.

¹⁵⁴ Szélfjegyzetek... *Híd*, 1962/11.

szemben, mint Pascalnak (...) Életcél, kiteljesítés, önmaga? ... Kassák csak úgy, mint a legközönségesebb dolgok mellett, megy tovább e fogalmak mellett — de épp ezek a fogalmak és a hozzájuk hasonlóak azok, amik ezer évek fölött az örökkévalóság mozdulatlanlanságából újra és újra ébresztik generációról generációra a gondolat munkáját, a vágy forrón kinyújtott karjait; és ezek azok, ahol múlt és régmúlt és jelen együvé tartoznak, egy éneknek az egymásból növvő, egymásba növvő taktusai csupán.”¹⁵⁵

Vajon nem a poézis-e az, ami a régmúlt-múlt-jelen „egymásból növvő, egymásba növvő taktusait”, tehát az *időtlen* megörökíti — s ezért önmaga sem lehet más, mint időtlen érték? — Két évtizeddel később így módosult ez a sinkói motívum:

„Valóban, van valami örök emberi, csakhogy az nem valamiféle örök szabályt diktáló eszme, nem is valami változatlan emberi természet, hanem épp ellenkezőleg: örök emberi a szakadatlan mozgás az ellentétek között, a szüntelen harc az ellentétek lebirásáért, melyek különböző alakban és mindig másképp és magasabb fokon jelennek meg. Ebben az értelemben akkor fejez ki (a mű) valamit, ami örök, ha azt a múltó korszakot fejezi ki, amelyben keletkezett. Amennyiben *teljesebben fejezi ki a maga múltó korát*, de minden ellentmondásával és törekvésével, *annyival nagyobb lesz az értéke* minden kor számára.”¹⁵⁶

Így, konkrétan meghatározva az „örök emberit”, közelebb kerülünk a művészet időtlenségének igazi okához: hogy egy mű minden kor számára értékes lesz-e az attól függ, sikerült-e *kifejeznie* a művésznek a „maga múltó korát” — azáltal, hogy önmagát kifejezte. A mű időtlensége tehát nem az „örök témától” függ, hanem a *kifejezéstől*, az individuális kifejezésmódtól, mellyel az „örök téma” alakot kap; a kifejezés mód az, ami megadja a mű „időtlenségét az időben”. A kifejezés pedig, mint már többször szó volt róla, nem más, mint az esztétikai kvalitás, mely a műben testet öltő konkrét emberi szubjektumtól, s nem az objektív „tartalomtól”, az objektív történelmi-társadalmi tényezők által meghatározott témától függ.

„Ez az időtlenség az időben az, ami — ellentétben a tudománnyal és technikával — külön titka minden művészi alkotásnak. Egyetlen művészi alkotást sem „magyaráz meg” elegendőképpen alkotójának személyes társadalmi helyzete, vagy a korabeli társadalom szerkezete. Ha az, amit a művész „gondolt”, eszméi, előítéletei, törekvései, ha a művész tudata csak visszaverődése, felépítménye is egy, az ő egyéni alkatánál és szándékainál hatalmasabb, sorsdöntőbb, az egyéni alkattól független társadalmi valóságnak, az, amit a művész megformált, és az, ahogy megformálta, vagyis a mű maga messze túlhaladja azt, amit a műből a szociális és történelmi tényezőkre lehet és kell visszavezetni. Ha nem így volna, akkor minden korszak a maga fejlődési fokának megfelelően, tehát önmaga számára produkálhatna művészetet — és akkor minden más, minket megelőző korban élt művészek valamennyi képzőművészeti vagy költői alkotása csak történelmi dokumentációt s együttesen éppúgy csak kuriózumot, éppúgy csak muzeális emléktárgyak halmazát jelenthetné, mint a mammutok csontvázai, vagy az elmúlt századok harci szerszámai, közlekedési eszközei vagy „tudományos” kozmogóniái stb. stb. Akkor művészettörténet vagy irodalomtörténetírás az egyetlen jelent kivéve nem *lehetne* egyéb, mint egy különleges fajtája a múzeumőrök, vagy egy áttekinthetetlenül óriási temető beavatott tudós csőszei funkciójának.”¹⁵⁷

¹⁵⁵ „Az új művészet él . . .”

¹⁵⁶ Kulturális örökség és szocialista realizmus (Kiemelés tőlem)

¹⁵⁷ Széjlegyzetek . . . *Híd*, 1962/11.

Ha az esztétikai kvalitás az, ami a művet *időtállóvá* teszi, lehetséges-e az irodalom történeti fejlődéséről beszélni? Létezik-e és létezhet-e az esztétikai értékek szférájában minőségi változás, azaz fejlődés? — Aligha. S itt egy paradox jelenséggel találjuk magunkat szemben: ha a műfajokat, stílusokat, irányokat stb. *formának* tekintjük, s azt pedig, amit magukba foglalnak, aminek testet adnak: az esztétikai kvalitást *tartalomnak*, akkor e paradoxális megállapításhoz jutunk: a „forma” létrejötté, alakulása, változása társadalmilag determinált, a társadalom fejlődésével párhuzamosan változik (de kérdés, hogy fejlődik-e is, az újabb formák fejlettebb minőséget jelentenek-e?) — tehát van „történelme”, míg a „tartalom” mindig változatlan, minősége, értéke, kvalitása nem függ a társadalom fejlettségétől, tehát nincs „történelme”!¹⁵⁸

„Marx örökre hagyta ránk az állítólagos marxistákat megbotránkozató kényelmetlen kérdést: Ha az anyagi termelőerők magasabb fejlettségi fokán, a kapitalista társadalomban, vagy a még magasabb fejlettségi fokon, a szocialista társadalomban alkotó költők *nem* szükségképpen különbek és *nem* szükségképpen produkálnak magasabb rendű műveket, mint annak a kornak a költői, melyben a rabszolgamunkán vagy a hűbéri birtokon alapuló társadalmi rend jelentette az akkor egyedül lehetséges, szükségszerű és legfejlettebb civilizációt, akkor épp marxista szempontból nem abszurdum-e az irodalomtörténetnek még csak a fogalma is? Jelenthet-e akkor a történet fogalma az irodalomra alkalmazva mást, mint értékek leltározását, afféle kronológikus irodalmi katalógust, mely önkényesen megállapított periódusokba préselné be a legkülönbözőbb, legkevésbé egynemű költői műveket?”¹⁵⁹

Ha magában az esztétikai szférában, az esztétikai kvalitás területén nincs is fejlődés, az esztétikai szféra *eseményeinek* van történetük. A mű mágikus ereje, mellyel az egymást megsemmisítő percek iramából kiemeli, tartós jelenné teszi az író, tehát egy múlt ember múlt emócióját — ugyanakkor és épp ezzel egyben egy egész korról, egy társadalom életének ellentmondásairól is beszédes dokumentációt szolgáltat. Minden költői mű azt az életet, azokat az éveket és napokat is revelálja, melyekben költője élt, melyekkel szemben meghatározott módon foglalt állást.¹⁶⁰ Kétségtelen, hogy minden művészi alkotásban kifejezésre jut a művész kora, a művésznek korához való viszonya és — közvetve vagy közvetlenül — a kor társadalmi létfeltételei, osztályai és osztályellentétei által meghatározott ideológia is. A műalkotás kapcsán tehát csak ilyen értelemben beszélhetünk „történelemről”: mint ahogy a termelőeszközöknek és társadalmi alakulatoknak, úgy van az esztétikai szféra eseményeinek is, a társadalmi létfeltételektől elvonatkozathatatlan, a társadalom ideológiai felépítményétől elválaszthatatlan története¹⁶¹ — mely a műfajok és stílusok váltakozásában nyilvánul meg, de ezeknek *történeti, magasabb, tökéletesebb minőség* felé evoluáló volta szintén kérdéses. Ugyanis hamis az az elképzelés, hogy az irodalom történetében — a bibliai családfák mintájára —, a művek és stílusok keletkezésében és váltakozásában érvényesülhet valamilyen „folytonosság”, melynek eredményeképp, mind közelebb kerülünk az Isteni Mű vagy Stílus születéséhez. S ugyanígy a filozófia történetében észlelt fejlődést sem lehet mechanikusan átvinni az irodalomra: a hegeli vagy kanti filozófiai rendszert *továbbfejlesztette* a nagy gondolkodók egész sora, annak ellenére, hogy Kant és Hegel is „csúcsot” jelentett, valami egyedülállót. Az irodalomban azonban — annak ellenére, hogy a

¹⁵⁸ Többek között ebben van a sinkói kérdésfeltevés produktív, újabb problémák megoldására ösztönző volta.

¹⁵⁹ Szélfjegyzetek . . . *Híd*, 1962/11.

¹⁶⁰ Székfoglaló előadás

¹⁶¹ Szélfjegyzetek . . . *Híd*, 1962/11.

„nagyok” köré az epigonok egész sora tömörül, s a „nagyoktól” inspirálva „iskolát” vagy „irányt” alakít, tehát úgy tűnik fel, mintha folytatná azt, amit a „nagyok” elkezdtek — csak *léteznek* magányos, vulkanikus csúcsok, de semmiképpen se folytathatók. „Félreértés” tehát, hogy Goethe, Stendhal, Dosztojevszkij, Petőfi, Baudelaire, Rimbaud vagy Kafka költészete klasszikus, realista, romantikus vagy szürrealista irodalmi iskolák tehetséges vagy kevésbé tehetséges tanítványai által folytatható, vagy éppen „továbbfejleszhető”.¹⁶²

Van azonban az irodalom terén egy tipikusan történeti kategória: a nyelv, a „minden társadalmi és szellemi mozzanat által befolyásolt, minden társadalmi átalakulással együtt alakuló, folytonosan változó, szókincsében bővülő, és minden nagy költői mű által színekben, árnyalatokban, hajlékonyságban, kifejezési erőben gyarapodó, meglepő, új energiákat és lehetőségeket feltáró és kínáló *történelmi képződmény*”.¹⁶³

„A nyelv a maga szerkezetében, fordulataiban, metaforáiban, változó ritmusában az ember intellektuális útja minden szakaszának emlékét híven megőrzi, az embernek a természethez való ősi, prelogikus, mitológikus-mágikus viszonyától egész máig. S mint ahogy az élő szó mögött ott vibrál nemzedékek hosszú során ránk szállt képzettársításoknak és emócióknak óriási pozitív és negatív öröksége, minden költői mű és minden korszak költészete, a legegényibb és a leggyökeresebben új, sőt épp a legegényibb és legújyszerűbb létrejöttét messzemenően a történelmi kulturális örökség határozza meg. Ez az örökség előfeltétele minden szervesen élő kultúrának, tehát annak is, amit élő irodalomnak, vagy az irodalom életének nevezünk.”¹⁶⁴ Egyetlen jelentős műalkotást sem lehet elképzelni a megelőző évszázados és évezredes erőfeszítések eredménye nélkül. Nem az tehát a kérdés, hogy független-e a művész a kulturális örökségtől, hanem az, képes-e az örökséget magáévá tenni, és a maga saját, individuális tartalma kifejezésének szolgálatába állítani. Ettől, és csak ettől függ az egyetlen lehetséges és értékes „eredetiség”.¹⁶⁵

Ha az esztétikai értékeknek nincs fejlődésük, lehet-e az irodalmat „marxista szemszögből” interpretálni? Van-e valamilyen tudományos, nem „történelmietlen” módszer, mellyel az irodalom megközelíthető? Mennyiben segít a marxista felfogás az irodalom területén?

„A marxista felfogás az „irodalom területén” voltaképpen nem kevesebbet, de többet se jelent, mint egy meghatározott, társadalmi-történelmi megismerések rendszerére alapított vizsgálódásnak és szemléletnek a *módszerét*.”

A marxizmus módszere a művészeti alkotások szférájában új távlatokat nyit, és egész sor új és termékeny kérdésfeltevést foglal magában és von maga után. De kontár kézben, és ha nem saját forradalmi szellemében, hanem úgy alkalmazzák, hogy *előre* tudják, előre megkonstruálják azt, amit *majd* a módszer segítségével formálisan bebizonyítanak, akkor bármilyen forradalmi is a módszer, meddővé válik, eltorzítja, sőt megkövesíti, amihez ér. Ha a módszer nem a valóság újabb meg újabb rétegeinek és összefüggéseinek felfedezéséhez, hanem eleven értékek helyén általános sémák és sablonok intronizálásához vezet, akkor az eleven esztétikai értékeket és felszabadító átélésüket, az értékek gazdagító individualitását — általánosságok, történelmi képletek, kész „tudományos” formulák, művészi és költői alkotások káprázatos bőségű, ezer lelkű és ezer nyelvű sokaságát művészet-történet és irodalomtörténet — azaz egy-egy mű leírása, illetőleg *témájának* ismertetése és alkotójának szociális kategorizálása mellett a korszak

¹⁶² Szélgjegyzetek . . . *Hid*, 1962/11.

— ¹⁶³ Ugyanott

¹⁶⁴ Szélgjegyzetek . . . *Hid*, 1962/11.

¹⁶⁵ Krvavi mit

termelési és társadalmi szerkezetének elemzése váltja fel. A művészet és az irodalmi mű ebben a művészettörténetben és irodalomtörténetben alkalom, pusztá ürügy termelési és társadalmi történetírás illusztratív előadására.¹⁶⁶

A fentiek nemcsak azt foglalják magukba, milyen volt az eddigi „marxista” felfogás az „irodalom területén”, hanem azt is, hogy milyennek kellene, illetve milyennek nem kellene lennie ott, ahol a marxizmus nem dogma, hanem a világhoz, a megismeréshez, a gondolkodáshoz való szenvedélyes, kritikus viszonyulási módszer. A kérdés tehát nem az, hogy lehet-e „marxista szemszögből” interpretálni az irodalmi műveket és azt, amit „irodalomtörténetnek” nevezünk, hanem ez: *milyen* lesz ez a marxista interpretálás és *milyen* lesz a marxista „irodalomtörténet”. Lehetséges-e egy olyan irodalomtörténet, mely nem alkalom, nem pusztá ürügy a nem esztétikai kategóriák illusztrálására? Lehetséges-e egy olyan irodalomtörténetet írni, mely nem az esztétikai értékek negációján, nem az esztétikai nihilizmuson épül fel, s amely ezért többhöz vezet, mint pusztá nevek, címek, esztétikailag tartalmatlan tartalmi kivonatok, évszámok és életrajzi adatok terméketlen ismeretéhez? Lehetséges volna-e a művészetnek, illetve az irodalomnak olyan *történeti* szemlélete, mely az egyes műveket nem sematizálná, nem áldozná fel és nem fosztaná meg esztétikai elevevőségüktől? Lehetséges volna-e a művészetnek, illetve az irodalomnak olyan történeti szemlélete, mely nem eleve eldöntött, általános feltevések magaslati biztonságából kiindulva ereszkedne le egy-egy műalkotás elemzéséhez és értékeléséhez, hanem az egyes dolgoktól haladna az általános felé?¹⁶⁷

E kérdésekre akkor kapunk — kétségkívül igenlő — választ, ha az „irodalomtörténet” sinkói meghatározásából indulunk ki:

„Minden költői mű azt az életet, azokat a napokat is revelálja (a megismételhetetlenül egyéni emberi szubjektum revelálása révén, megjegyz.), melyekben költője élt, melyekkel szemben meghatározott módon foglalt állást.

Ennek a revelációnak a *segédeszköze* (és nem célja — B. I.) az, amit irodalomtörténetnek nevezünk.”¹⁶⁸

4. VOX HUMANA

... a poézis nem *élhetne* eleven életet művekben, ha az alkotó képzelet nem volna magának az emberi életnek az egyik elementáris hatalma; a poézis nem *élhetne* művekben és nem található utat emberekhez, és nem teremthetne közösséget poeta és közönsége között, ha a poézis nem volna magától az emberi léttől és annak benső ellentmondásaitól elválaszthatatlan, tudatos vagy öntudatlan, de közös *magatartás*. Emberi magatartás az élet és a halál ellenében, a pillanatnyi emberié, a pillanaté, mely diadalmaskodni akar az időn.”¹⁶⁹

(Szükséges-e, az eddigiek után, külön is hangsúlyozni a sinkói művészi hitvallás alapvető jellemzőjét: humanisztikus voltát? Nem válik-e minden szó lapos és felesleges ismétléssé, üres közhellyé? — Ha bármiféle „kommentár” helyett a sinkói szövegrészeket hagyjuk beszélni, akkor nyilván nem.)

Minden igazi műalkotásból egy nosztalgikus és utópisztikus elem sugárzik: a művész a szavak, színek, hangok, a megformált anyag segítségé-

¹⁶⁶ Szélgjegyzetek ... *Hid*, 1962/11.

¹⁶⁷ Szélgjegyzetek ... *Hid*, 1962/11.

¹⁶⁸ Székfoglaló előadás

¹⁶⁹ Szélgjegyzetek ... *Hid*, 1962/10.

vel ki akar törni abból a magányból, abból az egyedüllétből, melybe saját átélésmódjának intenzitása zárja. A szónak, színnek, hangnak: a műnek olyan meggyőzően és ellenállhatatlanul kell hatnia, hogy gyökeréig meg-
rázzon és legyőzzön mindenféle langyos és tompa közönyt, mindent, ami az embert a megoszthatatlan egyedüllétbe üldözi.¹⁷⁰

Lényeges tartozéka a költői szónak, hogy általa az elementáris emberi érzelem áttöri a megkövült formákat, fénnel önti el az emberi élményt, s az beragyog mindent, ami az életben mechanikus, személytelen, általános és automatikus. Minden műalkotás az emberinek a dokumentuma, a művész legszemélyesebb konfessziója a maga viszonyáról élet és halál iránt. Erup-tív őszinteséggel a művész épp ott teszi fel a maga kérdéseit, ahol a kon-
vencionális „feleletek” üressége és hazugsága megköveteli, hogy csend legyen. Néki van bátorsága ahhoz, hogy hangot adjon kétségbeesésének is, a kifejezés merészsége és intenzitása pedig oly kíméletlenül perzseli hamuvá a langyos alkalmi vigaszokat, hogy a közlésnek ez az ereje és ez az őszintesége, ez a feltartóztathatatlan szenvedély, ez az így kifejezett kétségbeesés úgy hat, mint egy tanulság, mely felemel, bátorít és meg-
szabadít minden aprólékos gondtól. Ez a kétségbeesés csaknem rokon a nevetéssel, avval a nevetéssel, mely szétzavarja az atavisztikus kísérteteket és világossá teszi az emberi horizontot.¹⁷¹ Itt, ennél a pontnál érintkezik a „tragikus” és „komikus”, „optimista” és „pesszimista” műalkotás: a mű-
vészet több ezer éves, az ember és az emberi iránti hűségének tradíciójához csatlakozik mindegyik, s folytatja az ősi harcot az embertelen mítoszok ellen.¹⁷²

A művész a kifejezés révén ki akar törni az egyedüllét bűvköréből, melybe saját átélésmódjának intenzitása zárja, „külsővé” akarja tenni a „bensőt”, másévá a magáét — de hogy ez sikerül-e, az másoktól is függ, nemcsak tőle. A költő kifejez, közöl valamit, de hogy azok, kikhez e közlés, e vallomás szól, megértik-e azt vagy sem, az végső fokon ötőlük maguk-tól függ. S ez a költő számára — ellentétben azoknak az esztétáknak a vé-
leményével, akik szerint létezik „öncélú művészet” is —, egy költő számára sem lehet sohasem irreleváns.

Jaj annak a művésznek, akinek — mint Niels Nielsennek — a mono-
lóg maradt meg egyetlen beszédformául. Ilyen esetben a művész szava bujdosónak születik, nincs iránya, útja, értelme; szó is meg nem is, mert a szó igazán csak akkor él, ha felfedez és láthatóvá tesz valamit mások számára, olyant, ami nélküle sötétbe burkoltan maradt volna. Ahhoz, hogy a szó élő szó legyen, nem elég, hogy létezik valaki, aki világra hozza: a szónak beszélnie kell, s hogy beszélhessen, szüksége van arra a másra, arra a valakire, akihez beszélhet, akihez fordulhat, akihez eljuthat. Ha ellenállást, lázongást és botrányozást vált ki, ha félreértés áldozata lesz — már ez is jó, már ez is életességet jelent, azt jelenti, hogy a szó mint aktív tényező eljutott az élő emberek élő világába, eljutott a világba, melyben szenvedélyek, gondolatok és ellentétek csapnak össze, s ahol csak vitali-tásától függ, hogyan fog élete ebben a bonyolult szövevényben foly-tatódni.¹⁷³

Semmilyen szellemi termék, bármennyire tökéletes és teljes is, nem reális, ha az akinek szánták, nem teszi magáévá. Minden szellemi termék egy individuális tudat üzenete más tudatoknak; a kép, a szobor, a zene emberré akar válni, lélekké, életelemmé, életté. Sorsuk minden esetben újra meg újra azokban az egyes individuális tudatokban dől el, melyekhez

¹⁷⁰ Pjesnik danas (*Falanga antikrista*)

¹⁷¹ *Sudbonosna pisma*. Predgovor

¹⁷² Krvavi mit

¹⁷³ Krvavi mit

szólnak.¹⁷⁴ „Ahhoz, hogy a szó realitássá váljék, elengedhetetlenül szükség van arra, hogy legyen valaki, akinek valóban közlést jelent. Ha csupán magát a költőt indítja meg és ragadja el, akkor ő előbb vagy utóbb, éppúgy, mint a szavai, valami módon önmaga számára is irréálissá válik.”¹⁷⁵ Ha valakinek sorsává lesz a monologizálás, és ő mégis tovább folytatja az ilyen „beszélgetést”, akkor, mondjon bármit is, fejezzen ki akár legmerészebb gondolatot és legszebb intenciót — mégis komikus figurává válik. Éppúgy, mint ahogy komikus és kísérteties lenne az a karmester, aki fáradhatatlanul, elragadtatással folytatná a vezénylest a sötét koncentteremben, melyben már rég kialudtak a villanyok, a közönség (ha egyáltalán volt valaha is) már eltávozott, a zenészek pedig az igazak álmát alusszák ágyukban. Természetes, hogy lehet elragadtatva és fáradhatatlanul vezényelni a sötétben is, üres székek előtt, de csak addig, amíg a karmesterben nem tudatosodik az őt körülvevő vákuum, s amíg nem veszi észre, hogy ő ebben a légüres térben komikus, sőt lehet hogy kísérteties figura.¹⁷⁶

Annak tehát, hogy a költő „szerencsés” vagy „kevésbé szerencsés” történelmi pillanatban született-e, hogy szavait légüres térbe kell-e kiáltania szánalmas, hosszú monologizálással, vagy pedig egy olyan kultúr-környezetbe szólhat, melyet az „objektív valóság” nem tett annyira elviselhetetlenül vaddá és barbárrá, primitívvé és blitvaivá, hogy a szónak tehetetlenné, üresen csengő frázissá, groteszk fintorrá kellene válnia — ennek megvannak a súlyos következményei. A költő művére, a mű kialakulására s magára a költő életére és egyéniségére is.¹⁷⁷

„Költő, akit egyszerűen nem hallanak, torzó maradhat csak.”¹⁷⁸ S nemcsak ő marad torzó: az irodalmi médium hiánya, a kulturális vákuum csak egy-egy író életművét befolyásolja negatívan, hanem a kor egész irodalmát is.¹⁷⁹ És főleg ezt: a „fogyasztók” mű és költő közt álló közege nélkül születhetnek nagy alkotók és nagy alkotások, de élő kultúra, élő irodalom soha.¹⁸⁰

A művésznek tehát életszükséglete, vis vitalisa a közönség, a „mások”, kikkel a kifejezés révén közösséget akar alkotni: számára egy csöppet sem lényegtelen, hogy van-e, aki a szavát meghallgatja. Mihelyt azonban olcsó pénzen akar szert tenni a közösségre, mihelyt „leereszkedik” a közönséghez, hogy megvásárolja annak tetszését — azon nyomban megszűnik művésznek lenni: a művészet *individuumokhoz* szól, ezer és százezer *individuumhoz*, de amint a „tömegekhez” akar szólani, lélettelessé válik, a közkíváncsat, közizlés és program kedvéért feláldozza a lelket, mely minden művészt életetője: a konfesszió.¹⁸¹ Az emberi civilizáció fejlődése egy nagy paradoxonról tanúskodik: minél fejlettebb, minél magasabb szintű a kultúra, annál inkább elszakad a „tömegektől”, annál inkább „elnépietlenedik”. Ebből az áldatlan helyzetből azonban a kivezető út, a megoldás nem a nép és a népi kultuszában van; semmiféle népkultusz nem vezethet a néptömegek emberi emancipációjához. Az „irodalmat a tömegeknek” parola a nép diszkriminációja, mert azt jelenti, hogy az irodalmat hozzá kell idomítani az elmaradott tömegekhez — ahelyett, hogy a primitivizmus és maradiság, a kunyhó- és bocskorkultusz ellen harcolva képessé tennék az embereket a kulturális életben való aktív részvételre. A „művészet a tö-

¹⁷⁴ Putevi don Quijota (*Falanga antikrista*)

¹⁷⁵ A felvilágosodás korabeli magyar irodalom

¹⁷⁶ Krvavi mit

¹⁷⁷ A felvilágosodás korabeli magyar irodalom

¹⁷⁸ Jannus Pannonius (*Magyar irodalom*)

¹⁷⁹ Lásd a „Kazinczy Ferenc” c. tanulmányt

¹⁸⁰ Válasz a Belgrádi Rádió ankkérdésére

¹⁸¹ Krvavi mit

megeknek” nem művészet. Csak *művészet* létezik. A „művészetet a tömegeknek” parola mind a nép, mind a művészet diszkriminációja.¹⁸²

Egyébként is a „tömegek” kategóriájának éppen úgy misztifikáció a szülője, mint ahogy az „isteni individuum” kategóriájának is az. Van az intellektuális és szellemi eunuchizmusnak egy faja, mely egyaránt vak akkor, amikor a differenciált individuumokkal és az individuális szenzibilitással szemben a „tömegeket”, az „egészséges, józan és egyedül mérvadó tömegeket” ünnepli, és akkor, amikor a „tompá tömegekkel” ellentétben piedesztálra emeli a kivételes individuumot, a differenciált emberi szenzibilitást és az emberit általában. „Tömegek” — ilyen nem létezik. Csak emberek léteznek. Kívülről „tömeg”, belülről, magában a tömegben pedig emberek. A „tömegek” és a följük emelt „isteni” individuum éppúgy fikció, mint ahogy fikció az „isteni tömeg” és az átlagos, közönséges emberi élet, amely állítólagosan immurális a tragikus élménnyel szemben.¹⁸³

Ez a felismerés szüli Sinkó Ervinben a szándékot, hogy leszedje az Olümposzról az „isteni individuumokat”, az „olümposzi nagyságokat”: Goethét és Beethovent, hogy lefejtse róluk a mitikus-misztikus fátylat, melyet az idők folyamán rájuk aggattak, és emberi, hús-vér emberi mivoltukban mutassa fel őket. Ez a demisztifikálás újabb felismerést eredményezett: éppen azért, mert a legmonumentálisabb műalkotások is *emberi* alkotások, az emberi élet, az emberi élmények, az emberi megismerések és harcok gyümölcsei — a nagy művészet és nagy művész bármiféle apoteózisa tulajdonképpen nem más, mint misztifikáció, mely választalat emel az élet kifejezése és az élet, a művész és mi közénk, a szépség és a „gyakorlati élet komoly kérdései” közé. A nagy művészetnek és nagy művésznek ez az apoteózis úgy dicsóíti a művészt, mint valami mitikus szent szellemnek a hírnökét, mely a mi keserves földi életünk fölött lebeg — és épp ezzel fosztja meg a legfontosabb attributumától, tudniillik attól, hogy hozzánk tartozik, emberekhez. A művész az az ember, akiben a mindennapi emberi valóság a nem mindennapi erő szabad és győzedelmes hangját szólaltatja meg, azt a hangot, mely nem valamilyen álomvilágban akar visszhangzani, hanem ismét csak a mi mindennapjainkban, ismét csak mibennünk. Az apoteózis viszont az értékek dehumanizálásának alattomos módja, mert szembeállít az emberrel valamilyen isteni szépséget — ahelyett, hogy a szépben a fájó és lázító *emberi intenzitás* győzedelmes megtestesülését látná.¹⁸⁴

*

Sohasem tudtam megérteni, miért kellene a megismerésnek és a megismerésre való törekvésnek valamilyen külön szellemi szférához tartoznia, olyanhoz, mely az ember emotív lényének ellentéte — írja Sinkó az esszéről írt esszéjében, megnyugtató feleletet adva egyúttal önmaga költői-esszéirői dilemmájára is, melyet a Beszélgetés a látogatómmal c. esszéjében fogalmazott meg. Ez a kettősség, az ember értelmi és emotív lényének dualizmusa kétségkívül fennáll — s épp ez az, ami az író esszéírásra ösztönzi: az esszé mint a lírának egy külön faja e dualizmus elleni individuális lázadás kifejezése, individuális lázadás kifejezése az ember intim és nyilvános életének egységéért, kifejezése és afirmációja az emberi individualitásnak, mely arra törekszik, hogy egységes egész legyen, mindenféle rendszer, séma és „társadalmi szerződés” ellenére.

¹⁸² Umjetničko stvaralaštvo i programatska estetika

¹⁸³ *Sudbonosna pisma*. Predgovor

¹⁸⁴ Više nego olimpijci, Beethoven

Ilyen értelemben az esszé nemcsak irodalmi forma: születésének előfeltétele a valóságnak egy meghatározott módon való átélése, tudniillik egy sajátosan spontán eretneki álláspont, mely a mindenféle önelégült és dogmatikus, megkövült mítoszoknak és rendszereknek az ellentéte.

Az esszéíró tehát nem más, mint lírikus, aki mindenről szólni mer, hogy kimondhassa a *maga* igazságát. Éppen ezért minden esszé értékének alapvető kritériuma az író szubjektivitásának gazdagsága, mélysége és intenzitása — éppúgy, mint minden más lírában. A szubjektivitás gazdagsága, mélysége és intenzitása nélkül a „legtudósabban” megírt esszé is rossz és unalmas, mint ahogy rossz és unalmas a „legügyesebben” megírt vers is, ha hiányzik belőle az eruptív és legszemélyesebb őszinteség, az individuális tartalom és tartalmi individualitás.¹⁸⁵

Az esszének ilyen meghatározásával Sinkó — tudatosan vagy intuitív módon — önmaga esszéírói lényét is karakterizálta. A fentiektől pontosabban, igazabban senki sem tudná jellemezni a sinkói esszéket általában, és külön azokat, melyek témáját a művészet szférájából meríti: az értelmi-érzelmi egység, az eretneki álláspont, a lírikusi igazmondás gazdagsága, mélysége és intenzitása, a legszemélyesebb és legeruptívabb költői őszinteség — mindez nem hiányzik egyetlen, a művészetszemléletéről valló esszéből sem. A szubjektív, individuális tartalom minden esszéjében, kisebb-nagyobb mértékben, de jelen van; bennük a művészetről valló Sinkó sohasem válik az esztétika tudós professzorává. Ezért van „legelméletibb” írásainak is szuggesztív meggyőző erejük, s ezért nem lesz művészetszemlélete absztrakt doktrínává, esztétikai sablonná, kikonstruált rendszerré.

A költői intenzitás — melyet oly szenvedélyesen számon kér műalkotásokat vizsgálva — Sinkónak is sajátja, s ez biztosítja, véleményem szerint, művészettel foglalkozó esszéinek időtállóságát. Az a lírikusi erő, melylyel Sinkó a művész és művészet igazságait „névén nevezi”, egykönnyen nem fog „elmúlni az idővel”.

¹⁸⁵ Šta mislim o eseju. *Literatura*, 1957/7—8.

FELISMERÉS

RESZLET

Dobrica Cosić

Félelem lapít mindenütt:

az erdőben és az égen, amely egyformán komor mindig, a napkeltében, a naplementében, a szántókat és embereket elnyelő Moravában, amely kelet felé vonul, Ázsia felé, hogy aztán nyugatnak forduljon, Európa felé. E folyó mentén, Szerbián át csak háborúk vonulnak süvöltve, mind a két irányban csak a halál száguld; a halál mindenféle zászló alatt. A fiúk az apáktól öröklik a félelmet, a félelmet az erdőtől, a magas égtől, a Moravától, az utaktól, a félelmet a nappaloktól és az éjszakától; ott van a félelem a vérükben, a szemükben, a kezükben, a mosolyukban, a nevetésükben, a dalolásukban; félelem a szerelem is, a gyűlölet is, a félelem az ő mérhetetlen ősi gazdagságuk. Minden életben és mindenkor:

mindenek kezdete a félelem.

A parasztok szótlanul rohannak haza a faluba a jószággal és szerszámaikkal, maguk mögött hagyva a levágott sarjút a kenyér harcmezején: a vereségnek azzal a tudatával térnek haza, hogy hiábavaló volt a fáradtság, a verejték, egészen reménytelenek, s görnyedtebbek, mint bármikor. A ház se nyújt most biztonságot az embernek, tudják ezt nagyon jól, de hát a házban gyűlt és halmozódott fel a legtöbb kínlás és a legtöbb gond, a házban van az ember minden emléke. A küszöbön, az ajtóban sokáig állnak mégis. Ez az ember sorsa, egész élete arra kötelezi, hogy ittmaradjon, keményen, kétségbeesve, dacosan. Ha elmenekülnének a faluból, a portájukról, a házukból, ezzel bűnösségüket bizonyítanák, mintha nekik is részük volna abban a nagy lövöldözésben, amely szürkületkor föl-fölhangzik a hegyoldalon. S ha a tűz elpusztítja a házakat, minnek is görnyedezzen az ember tovább, minnek szomjazzon és éhezzen a munkában. Az asszonyoknak amúgy sincs hova menniük, mert ha az embereket meg is illeti a föld, az asszonyoknak csak a ház a büntetés is, a menedék is.

Mert egy napon elsötétedett az ég, és az erdők még sűrűbbek lettek, és még sűrűbb a gyorsan növekvő félelem, mert az mindennél gyorsabban

nőtt, és egyedül a félelem terjedt minden irányban, ellene nem lehetett menedékhelyet találni, sem elbújni előle. Most már nem álldogálnak az emberek, de az asszonyok és a gyerekek se, ott forgolódnak a ház örvényében, az udvarok örvényében, némán és tehetetlenül, s úgy szívják magukba a félelmet, mint a hal a vizet. A csillagok is magasabban vannak most, ha ugyan az emberek a csillagokat néznék. De nem néznek az égre, bár jól tudják, hogy a földön is mindent eltölt a rémület, ott van a kerítésekben, a falakon, a fákon és az emlékezetben; nem néznek az égre, mert jól tudják, hogy az ég is csak arra figyelmeztetné őket: innen nincs hova menni, és az se használ már, hogy régen elcsendesedett minden, mert a lenyugvó nappal elnémult a gépfegyverek kattogása és a gránátok robbanása is. Kinéznek az országútra és a szilvasók felé, miközben vastag hullámokban, fekete felhőkben jön a sötétség, átugorja a kerítéseket, megáll az ajtóknál ez az öreg, ősi sötétség, mintha minden éjszakát magába sűrített volna, és az ember minden eddigi félelmét, reszketését és jajgatását is. Oly régi ez a félelem, hogy senki sem emlékszik a születésére, mert az első paraszttal jött a világra, az első anyákkal, sőt talán már előttük. Hát ezért hallgatnak.

A sötétség sűrűbb lett, a fenyegetés ünnepélyesebb, s úgy ránehezedett az emberekre, hogy saját szívük dobogását se hallották már, miközben egyre lassúbb és halkabb léptekkel jártak. Már csak lábujjhegven. A megkötött kutya láncának csörgése és az öregek köhécselése között. Halk sóhajok között. A falu közepén kanyargó folyó fojtott zuborgásának és az ereikben folyó vér csobogásának neszében. E folyó mentén, zuborgásának útján jönnek majd a németek. A tekintetek messzire révednek, a szájak kinyílnak: elzsongítja az embereket ez a zuborgás, megmérgezi, hallható lesz akkor is, ha ők már nem lesznek. Örökké megmarad. S kihallatszik belőle a harmonika és a furulya hangja. A lakodalmak, a keresztelők, a védszentünnepek multságának hangja. De most az ember mindezt gyorsan és könnyen elfelejti, mert ez a rettenetes nem bírja elviselni az emlékezést, nem tűri a káromkodást.

Ha valaki még vacsorázik, akkor azok csak a gyerekek lehetnek, a legfiatalabbak, akik születésüktől fogva éhesek. Ha az öregebbek közül valaki Trnavában vacsorázik, az csak azért teszi, hogy dacoljon a maga és mások félelmével, mintha így állna csendesen bosszút az életen és az egész világon, de a sötétségben nem tudja végrehajtani ezt a szándékát, mert a kanál veszedelmesen hangos, meg talán a fogak rágcsálása is kihallatszik a faluból. Cigarettára is rejtve kell gyújtani, és takargatni kell a tüzét, mint a leszálláson; Trnavában ezen az éjszakán egyetlen lámpa sem ég, még a szemekben sem látni a fényt, annyira egyedül van az ember. Se szomszédja, se barátja. Mindenkit a saját lélekdermesztő magánva vesz körül, a Morava mentén elhangzó szórványos, fojtott lövések zajában.

Szokan még maguktól is megijednek, attól, hogy ott állnak a kerítésnél az eperfánál, valami cölöpnél vagy a szilvafánál; megijeszti őket egyszerre felismert természetes voltuk és éberségük az éjszakában, a kijárási tilalom idejében, így aztán a csontos nem alvók összehúzzák magukat, hogy minél kisebbek legyenek, teknőt vájnak maguknak a hasas szalmazsákokban ott az alacsony szobákban, a kamrákban vagy a diófák alatt, mirtha ma éjszaka túlságosan gazdag lett volna egyszerre mindenki, s ezért nem volna szabad kiállniuk a kerítéshez, a mezsgyére, pedig hát a talárlójuk mindig rövid volt. A langyos sötétségben a felhúzott lábszárak és a kerges talpak is éberek voltak. Az öregek közül sokan lefeküdtek az ajtó előtt, fejüket a küszöbre hajtva. Hogy jobban hallják s megállítsák a veszélyt, hogy az csak az ő testükön át juthasson be a házba. A kapá-

lásban és kaszálásban elfáradt emberek nem az álomban kerestek menedéket; tágra nyílt szemmel hallgattak, megdöbbenve a balsejtelemtől, hogy egyszerre megállíthatatlanul elveszíthetnek mindent. Ezek a gondok kényszerítik pihenésre a kezüket is, akár a szerszámokat az eresz alatt, ezeket a földtől, verejtéktől és füvek nedvétől megkérgeződött kezeket, amelyek oly fölöslegések ezen az éjszakán, éppen csak arra jók, hogy az ember megtámassza velük a fejét, simogatásra már nem valók. Még az anyák keze sem. Egyetlen férfi sem kínálja erejét az asszonynak. hiába illatozik az ablak alatt most a mályva. Nem érzik, miként nem érzik a megkapált kertek illatát és nem érzik a kivágott fű savanyú leheletét sem, ahogy ott maradt a kapa után fonnyadtan a mezőn, a sötétségben. Soha ilyen hangosan nem lélegeztek az emberek, mint ezen az éjszakán, mert folyton úgy érezték, hogy most vetik át magukat a németek a kerítéseken, most ugorják át az árkokat, s az alattomos bekerítésnek ez az érzése nem akart szünni ezen az éjszakán, amikor még az elérett szilva potyogása is rémülettel töltötte el őket. Aztán megértették, hogy csak a szilva hullik, de csakhamar megfeledkeztek erről. Az öregek úgy érezték, hogy a szilva még az embernél is kétségbeesettebb. Mélységes csendben virrasztottak volna az álmatlanul heverő emberek s a jószág, a kutyák és a baromfi, ha fel nem sír valahol a falu közepén egy kisgyerek; hangját mindenki hallotta. Ez a sírás valahogy összekötötte az embereket, sokan egyszerre megkönnyebbültek, az élet, mint valami égő zászló, lengeni kezdett a sötétben, s lángjától megdicsőült és új erőre kapott mindannyiuk fájdalma. Úgyhogy közös terhük lett a félelem és a szenvedés. De ez az éjszakai gyereksírás egyúttal bátorítás is volt; az emberek szabadabban mertek köhinteni, kicsit hangosabban suttozni és a másik oldalukra fordulni az ágyban; ez a gyereksírás mintegy biztos fedezéket és menedéket adott annak a szabadságnak és jognak, hogy az emberek életjelt adhassanak magukról egymásnak. Hanem aztán elhallgatott a kisgyerek, és a falura még baljóslatúbb csend nehezedett.

Éjfél körül a félelem süket fáradtságba sűrűsödött az emberekben, úgyhogy sokan elfelejtették a lövöldözésekkel teli hajnalokat és az erdőt. Lassan kezdték átadni magukat a jótékony álomnak, amelyben már nem volt az a fenyegetés, hogy a férfiak és a nők belenőnek az éjszaka kicsúcsosodásába, a földbe. Aztán néhány pillanatra, már hajnal előtt, elszundítottak a patakok is.

És akkor kirepültek a madarak minden kis erdőből és gyümölcsösből, a falu meg lent maradt a hegyoldalak közé szorítva, a part nélkül futó kis folyóhoz kötve, szántóföldek és szőlők közé zárva, örökre. A madarak szétszórják a félelmet magasan a tetők és a kémények fölött, szétrebbennek, mielőtt egészen megvirrad, mintha a csillagoktól is félnének, veszett szárnyalásukkal keresztül-kasul szántják a levegőt, aztán súlytalanul hullanak a szilvások közé és a sövényekre. A röögkőn szétporlad a harmat.

Az öreg almafák ágain álmosan nyújtják ki nyakukat a kakasok, felnyitják szemüket: néhány csillag sápadtan összezsugorodik és eltűnik az égbolt meredek messzeségében, a kakasok még mélyebben belevájják karmukat az ágak kérégebe; hogy elkukorékolják magukat, csőrük kinyílik, de hang nem jön ki rajta. A tyúkok félrehajtják fejüket, s elengedve karmaikkal az ágat úgy huppannak le a fáról, ahogyan az alma potyog a sűrűbb és mélyebb homályba a száraz fűvön. A kakasok meg görcsösen nyújtózkodnak a fa lassan hintázó ágain, és csendesen figyelnek az ébredő világra.

A kutyák, amelyek tegnap este egy egész álmatlan trnavai éjszakán át hallgattak, most a küszöbök fölött görnyedő ajtófélfákat nézik, a kerí-

tésekre bámulnak, amelyek korhadtan is a magántulajdont bizonygatják, aztán belemernek fáradt dühükbe, de ezt nem hallja senki.

Azt se hallja senki, hogy a harmatcsepp elindul halálos útján a növények szárain, s mielőtt végleg lehullana, megreszket még, pedig hiába, már az sem segít rajta, hogy egy ágaskodó, barnára égett fűszál alája nyújtja karcsú testét.

Az emberek és az asszonyok kinyitják szemüket, hogy megpillantsák a még mindig látható félelmet, amely ott van mindenben, áradva veszi körül őket. Az ujjak szeretnének ökölbe szorulni, nem védekezésre, és nem gyűlöletből. A test elernyed, fájdalom nélkül megereszkedik, és átadja magát az örült tehetetlenségnek, amely még lélegzeni sem képes. És fáj az embernek minden, amit lát: a kerítés, a diófa, az ajtó, a púpos szalmazsák, a zavaros égbolt, fáj minden, amit a szem felfog; olyan rettenetesen fáj, hogy az embernek elfogy az ereje a beszédhez is meg a mozdulathoz is. És nem tudja senki, hogy mikor kezdődött és mikor ért véget ez a gutaütéses tehetetlenség.

Először az öregasszonyok kelnek fel a fülledt fekhelyekről, s reszketve mennek a kerítésekhez, miközben kérges talpukkal szórják szét testük melegét, amely már régen nem kell senkinek. Némelyek az égre néznek, pedig a munka miatt nem kell kémlelni az eget, hiszen vasárnap van, mások kelet felé fordulnak, de nem azért, hogy keresztet vessenek a felkelő Nap tiszteletére; egyesek a hegyoldal és az erdő felé néznek, ahol tegnap este, ha nem is sokáig, sűrű lövöldözés hallatszott. Mindenki a magasba néz, az emberek gatyában mennek a kerítéshez, de hamar vissza is húzódnak, mert a kerítés most nem nyújt védelmet senkinek. Csak állnak ott az élettől és a mezei munkától meggyötörve, és most már nincsenek egyedül. Olyan ez most, mint a megváltás. Egymásra néznek, integetnek egymásnak. Forgolódnak, egymásra néznek, megint integetnek. Mint a süketnémák. Sehogy se tudják kimondani azt a szót, amely egyszerre jelenti az ítéletet és a menekülést is. Mi lesz a kínlődásukkal, s nemcsak az ő kínlődásukkal, és nemcsak maguk miatt. Kitérnek karjukat, némán hadonásznak.

Körülöttük és fölöttük elkomorodik, fodrozódik és hintázik a csend, aztán pattogva és füstölve elborul a világ, mert kihunytak a csillagok. A nyírfák hegyén csakhamar eloszlik a sötétség köde, s lassan leszáll a világosság a lombokon, az ágak között, megmosdatja a kerítéseket, úgyhogy a porcsin megszűrki körülöttük, amint ott állnak szálfá-egyenesen és most a bánkódástól is megroggyantan.

Miért nem menekültek el tegnap este a faluból, miért nem hagytak itt mindent a jószágon és a gverekeken kívül, miért? Oly világos van, hát miért? És hol vannak ezek? Kibírhatatlan már ez a várakozás. Miért nem tűnnek fel már, miért nem jönnek? A hallgatás is kibírhatatlan, fojtogatja az embert. Csak integetni tudnak egymásnak.

Ugatás. Fel-felugatnak a kutyák. Mindenfelől ugatás hallatszik. Lehetetlen. Hogy ugatnak ezek a kutyák? A mi kutyáink nem így ugatnak. De igen, így. Így itt még senki se hallott kutyákat ugatni. Azt hiszed, azok a kutyák? Kutyák.

S ahogy ott állnak az izzadságtól megkeményedett ingekben, nem is hallják már a lármát, mert megpillantották őket. A megkönnyebbülés egyszerre tört rájuk a kétségbeeséssel. Mindannyian látják őket jönni, előrehajolva, a puskatusra dőlve, sűrű sorokban. Egészen lassan jönnek. Előbb bezárják a kört. Nem is jönnek, a kutyák húzzák őket. Meg-meg-lődülnek a kutyák után. Mintha kellenélül jönnének. Az emberek és az asszonyok állító helyükben hosszúra nyúltak, valami csúnya görcsben tátották ki a szájukat, szinte felhasadtak, mintha a szájukon akarták volna

átengedni a jövevényeket, mintha az égre lettek volna felakasztva, csak súlyos kezükkel hadonásztak tehetetlenül. Némelyekből kiszakadt a suttogó hang:

A németek.

Azok meg lassan jöttek, előrehajolva, velük közeledtek a hegyek is, az erdők, mintha előrenyomták volna a katonákat a szőlőkbe, a szántóföldekre, a lucernásokba és a falu népe felé, amely még mindig üres kézzel és némán állt. Némán és süketen, a rémülettől hatalmasan.

Talán mégse jönnek mindenfelől.

Ugatás. A kutyák fel-felugatnak. Megreszketnek a fejek, a tehetetlenség eláraszt mindent a házak küszöbétől a kerítésekig, végig a falun; nem érezni most már, csak ezt az örök meneküléstől lihegő, kétségbeesett, mezítelen tehetetlenséget. Elgyengülve és üres kézzel menekülnek mindig lejjebb és lejjebb, a kis folyó felé, de az most sekély, partja sincs, az emberek meg hatalmasok, mindenfelől tisztán látni őket, akár a Hegyet. Visszafordulnak megint, majd ismét menekülnek. Még mindig süket-némán, egy hangot se hallatnak, hadonászva mennek, rémületükben holtra válva.

Azok meg folytatják a bekerítést. Egyre sűrűbb sorokban közelednek. A kutyák felágaskodnak a kerítésekre, a kutyák beugrálnak a szilvasókba.

A faluszéli sövényekről felröppennek a rigók, az éktelen láрма felriasztotta őket, rémülten menekülnek az almafák lombjaiba, leszállnak a megfeketedett öreg szénaboglyákra, aztán alacsonyan repülnek, közel a földhöz; a bakancsok talpa alatt felnyögnek a korhadt, vén kerítések.

Hadiállapot van, talán gyakorlatozik a katonaság, átgázol mindenem, ami az útját állja, csak megy árkon-bokron át, nem kíméli sem a szőlőt, sem a gyümölcsöt, de mért jönnek körös-körül minden irányból, és miért nem lőnek már? Kibírhatatlan ez a csend, az ember beleőrül ebbe a csendbe és a kutyák ugatásába. Hát káromkodjatok legalább.

Az asszonyok és az emberek felkavarják a hajnalt, rohanganak az üres udvarokon, minden oly kopár és kicsi egyszerre, a föld olyan pirinyó, hogy az ember még a tekintetét sem rejtheti el, nem marad semmi reménye, semmi emléke, mert szem előtt van itt minden, pedig el kell tűnni valahová, el ezeknek a tekintete elől, ebből a gyűrtübből, amely a falu köré, a házak köré feszül. ráhurkolódik az ember nyakára, már a lélegzet is elakad ebben az áthatolhatatlan, eltéphetetlen láncon, jajgatni se lehet már ebben az eszeveszett ugatásban az égbolt sziklája alatt, amely rászakadt a tetőkre és a fákra.

Aztán a puskagolyók valósággal átfúrták a csendet, a zöld gyümölcsöt, a lombokat, az ajtófélfákat; némelyik golyó ott maradt megbújva a házak és az istállók falában, némelyik megakadt a törött tetőcserepben, és holtában kihűlt. A kutyák pedig a menekülőkre vetik magukat.

Az ágyak mind szétdőlnak, a kék és fehér felrepedt hasú szalmazsákok hidegen ásítognak, kiontották magukból a rémületet, s az most az udvarokon, a gyümölcsösökben, az utakon árad sziszegve és érdesen a teljes reménytelenségben; a házak egyszerre kitépték szájukat, maguk is fuldokolva a meneküléstől, mert az égbolt azért mégsem áll lángban; jajgattak az ajtók és szüntelenül ki-be csapódtak. Az emberek körül és utánuk megvadult baromfiak és macskák.

Az embernek mégis magával kell vinnie valamit, meg kell mentenie valamit a holmijából, legalább azt az egyetlen porcelántányért, legalább az ünneplő harisnyát, egy gyerekinget, katonakori fényképét, az ablakon álló gipszkutyát, a füstölt disznófejet legalább, a maradék füstölt húst, a nermetezőgépet, a birtok telekkönyvi kivonatát, hol van a telekkönyvi kivonat, mindent ki kell hordani, mindent el kell vinni, de mit vigyen el az ember, amikor kötözködésig érő gyereksírásban gázol, az ember a falba

veni a fejét, a dagasztóteknőbe, a gerendába, a kezek tele vannak hajjal, most háborzongatóan gazdagok vagvunk mindannyian, de a kezünk rövid, a kezünk gyenge, bele kell örülni ebbe: a házat nem kaphatja az ember a hóna alá, sem a hombárt, sem a présházat; a jószágot mentik meg, a jószág jelenti az életet, a jószág bög, béget és nyerít, és úgy megfeszítette a kötelet és a láncot, hogy nem lehet eloldani, kivezetni az istállóból, hát ököllel verik a pofáját, az orrát, de előbb mégis a ház népét kell megmenteni, a pusztá életet, ha már semmi mást, semmi mást nem tehet az ember.

Azok meg, a németek, zöld egyenruhában, némán, csak a mutatóujjuk beszél a fegyverek ravaszán, elválaszthatatlanul összenőttek a puskatussal, és lassan, lépésről lépésre kutyájuk után, behatolnak a faluba, a szilvásokba, a szérűskertekbe, hogy útját állják az eszeveszett menekülésnek. Hogy semmi se kerülje el a figyelmüket, hogy mindenkit összefogdossanak. Azokra, akik nem nyugodnak ott, ahol a vasárnap és a hajnal érte őket, ráuszítják a kutyákat, puszkagolyóval csillapítják őket, úgyhogy elterülnek a földön, hiszen az amúgyis az övük, paraszté a föld Ádámtól kezdve: akik pedig abban reménykednek, hogy a rémület gyorsabb egy puszkagolyónál, azokat sortűzzel érik utol. A lőszerrel nem takarékoskodnak, golyójuk több van, mint amennyi a szörgúnyás népség. Jut a lőszerből az asszonyoknak is, lázadókat szülnek és etetik a partizánokat. Jut a gyerekeknek is, ha felnőnek, apjuk örökébe lépnek, futárok és felderítőök. Jut a teheneknek is, azok táplálják őket. A lovaknak is, mert büszkék rájuk. A juhoknak is, mert azok ruházzák őket. A kakasoknak is, korán ébresztik őket. A kutyáknak is, jelt adnak a menekülésre. A fáknak is. ha nem is érett meg rajtuk a gyümölcs. Jut golyó mindennek és mindenkinek.

Hova is rejtse az ember a gyerekeket, legalább a fiúgyerekeket, az ágy alá talán, a szalmazsák alá, de ott meglátják, a padlásra, oda is felmásznak, a szénába, semmiképpen, felgyújtják, a hordóba, abba belelőnek, a trágyába, úgy van, de nem, abba szuronnal beledöfnek, ó, istenem, ó, te legvéresebb kezű hóhér, hát mit tettünk ellened, mit véthettünk neked. Nem mi feszítettük keresztre a fiadat, nem mi pisáltunk a szakálladra; igen, káromoljuk a szenteket, szidjuk őket, mint az asszonyokat is, miként önmagunkat is szidjuk. Igen, dolgozunk ünnepnapokon, mert muszáj, éhen döglőnk, ha nem dolgozánk. De megtartjuk a pravoszláv böjtöket és a nem pravoszlávokat is, örökké böjtölünk, a templomba is elmegyünk, ha jut rá idő, isten, hát csakugyan nem vagy sehol? Lehetetlen, hogy ne létezzél. Hogy lehet, hogy nem vagy sehol? Eleget teszünk minden hatóságnak, amennyire csak tőlünk telik, türelmesen viseljük sorsunkat, örök időktől fogva mi fizetjük mások adósságát, hát hogyan mentjük most meg a pusztá lélegzetünket, csak azt, mert más már úgyse marad.

Mert azt meg kell menteni, nem az élet öröméért, a további kínládáshoz kell, a halálhoz, máskori és más halálhoz, csak hogy most egészen világos már a hajnal, tisztán látni mindent, azok meg csak jönnek mindenfelől, az ember nem mehet ki sem a mezőre, sem az erdőbe, vakondokok nem vagyunk, madarak se vagyunk, hiszen olyan kopár ez a világ. Emberek vagyunk, muszáj jajgatnunk.

Az asszonyok legalább jajgathatnak, de az úgy hangzik, mint bosszúkiáltás és ellenállás, ezért a fegyverektől magasabb és vastagabb lesz a jajgatás hangja. A kutyák is hangosan ugatnak. És van, aki nem érti, mi is történik, csak áll és nézi az elszáradt gombát a nyírfán, a csempe köszörükőre bámul, a kopott kőlépcsőre. Van, aki odaáll, maga se tudja, miért, hogy foglalkoztassa magát valamivel, mint minden reggel: felkap egy kanna vizet, és locsolni kezdi a káposztát a ház mögött. A gyerekeknek úgy rémlik, hogy szörnyű játékról, hallatlan vadászatról álmodnak. Kis-

fiúk kötélen leereszkednek a kútba, megnézik magukat a víz tükrében, aztán megrémülnek, hogy belefulladásnak, nem, itt egyedül vannak, sötét van, de kibírhatatlan ez az egyedüllét, mégis jó lenne látni, hogy mi van a többiekkel, s már kapaszkodnak is fel a világosságra, az ég tiszta kéksége felé, amely egyre csalogat magasságával, s menekvést ígér. És felmásznak a kisfiúk a fákra, elbújnak a lombok között, belebújnak a fák bimbóiba, a pókhálóba is. Talán csak nem fognak minden fát és minden ágat megvizsgálni, kutyáik talán nem tudnak a fára mászni, a kisgyerek arcát anyja ölébe fúrja, ott nem fogják meglátni, mélyebbre, mélyen a húsába. A gyerek átkulcsolja apja lábát, görcsösen magához öleli a térdét, az apa meg belemarkol a hajába, mert mit is tehet: a káromkodás most olyan volna, mint a nevetés, lehajol hát, körmét a földbe vágja, de az is átkozottul kemény most, nem akar magába fogadni semmi élő.

Kisfiam, hallod, nem tudlak hova rejteni.

A kommunista röpiratokat sem tudják hova dugni a legények, meggyújtják, de a papiros lassan ég, folyton elalszik, fújniok kell, s csak ülnék ott a bokrok mögött, az akol mögött, még majd meglátják a németek, hogy itt papiros égett, eltapossák hát, reszkető térdrel táncolnak a pernyén.

Ó, én bolond, mért nem hallgattam Dušan Katićra, amikor az alakulatba hívtott. Azt ígértem neki, majd ha elcsépelem a búzát, és szerzek még vagy száz golyót. Hát most megdögölhetek, mint a barom.

Hova tegyem a katonakönyvemet. És ha eltépem, hol tépjem el, hogyan tépjem el.

Hát a király képével mit kezdjek. Ártatlan vagyok, mindenki megvette, mindenkinek van királya, Hitler is király.

A könyv. Könyv miatt az ember a fejével fizet. Hol van az a könyv, amit a gyerek az iskolában kapott a kitűnő előmenetelért.

Hanem én becsületes parasztember vagyok, a kommunistákat nem szeretem, mindig ellenségük voltam, a németek meg okos emberek, megvan nekik a gyanúsak névsora. Ne bomoljatok már, asszonyok, takarodjatok be a házba, dolgozzatok, foglalatoskodjatok valamivel, hangotokat se akarom hallani.

Egy ember leül a küszöbre, előhúzza fából készült dózniját, hogy cigarettát sodorjon, saját háza küszöbén ül, neki semmi köze az egészhez, látni se, hallani se akart semmit, még a szomszédokat sem.

Jó erős snapsz, nyolc esztendő, katonák, tiszt úr, tessék, itt a pálinka. Szerb pálinka. Snapsz. Nincs a világon jobb pálinka. Snapsz.

A német puskája csövével szétveri kezében a literest, a paraszt elmosolyodik, de aztán egyszerre eltorzul az arca, mert a puska bordán találja, vizes lett a nadrágja szára, s lehajol az üveg törött nyakáért, közben a németre néz, mert most már igazán nem tudja, mivel kínálhatná meg.

Nem tud hova lenni az ember, ez a sors van megírva nekünk, és ha meg kell halni, hát meghal az ember, gyertek, gyerekek, ti is, menyeim, fogjatok körül, mindenért én felelek, ti csak hallgassatok. Fiatalok vagytok, csak hallgassatok.

Sokan menekülnek a kerítéseken át, jól hallanak, és mégsem hallanak semmit, próbálnak elbújni, és felbukkannak újra, akárhova bújnak, mindenütt látni őket; a puskalövésektől és a gépgyerekek tüzétől megremeg a tiszta, derűs égbolt. Milyen magasan van az ég! Csak a csillagoknak nyújt menedéket. Az embernek itt kell maradnia ezen a kövér, júliusi földön, amely még a kapa élet se rejti el; a lombos fák hegyébe rejtőzött lelőtt gyerekek olyan tompán puffannak a földön, mint az elérett birsalma. Aztán ott nyugosznak némán csak a testükkel elfoglalt darabka földön, a kutyák pedig megszagolják és átugrálják őket. Némán nyugosz-

nak azok az emberek és asszonyok is, akik futás közben a kerítésen akadtak fenn díszül. Sokan a küszöbük előtt rogytak össze. Mások az ekéjük mellett, vagy a fejsze nyelére hajolva. Hogy visszatérjenek a földhöz, amelyen öröktől fogva éltek.

Nem bátrak, de nem is gyávák mindazok, akik, meggyőződve, hogy úgyszincs már hova lenni, hajadonfőtt és földbe gyökerezett lábbal állnak a gyerekek és az asszonyok között.

Ha bűnösök vagyunk valamiért, hát akkor azért vagyunk bűnösök, mert emberek vagyunk és parasztozok, és mert élünk. Hát akkor löjjetek le hennünket, igazatok van, megtehetitek.

Fiaim, köszönjétek nekik jó reggelt, megértik majd, hogy nem vagyunk fenevadak.

A gépfegyver kattogásától nem hallatszik a köszönés.

Engem öljetek meg és a feleségemet, minket, felnőtteket, hagyján. Ne a gyerekeket.

En is a kommunisták ellensége vagyok, le a kommunistákkal. Adjatok fegyvert, veletek együtt üldözöm őket. Még puska se kell, van nekem fejszém, csákányom.

Hogy mink szállnánk szembe veletek, hisz olyan hatalmasok vagytok, Hitler előtt le a kalappal, éljen, vigyetek el mindent, odaadom, éhesek vagytok-e, fáradtak vagytok, persze, szegények, háború van, tudom én, mi a háború és mit jelent katona lenni.

Ejnye, de szépek a kutyáitok. Lám, mit tesz az erő, mi a hatalmas nép. Még a kutyáik is nagyok. Ezek a mi kis szerb dögjeink meg — elbújhatunk szegyenünkben. Tiszt úr, éhesek a kutyái, hát itt van ez a finom tejföl, hadd egyenek.

A sisakos, rövid csizmás emberek nem értik a szerb szót, s a könyörgéstől jobban félnek, mint az álldogálók káromkodásától, de még jobban azoktól, akik menekülnek, s még inkább azoktól, akik hallgatnak, s nem jajgatnak és káromkodnak, ezért hát tüzelnek, rémulten lövöldöznek: öregasszonyba, ikéménybe, bokorba, szögbe akasztott gúnyába, a kerítésről leesett szakadt szerb katonasapkába, és lassan jönnek, mintha nem is mozognának, merevek, hajthatatlanok, lövöldöznek, és akiket nem találhatnak el, azokat a kutyáikkal tereltetik egy rakásra, oly kis rakásra, hogy el lehessen taposni őket, mint a kismacskákat vagy a faleveleket.

Senki sem vette észre, hogy az erdő mögül feljött a nap, amelyre most igazán senkinek se volt szüksége. Tarka lett az út a napfénytől és a falevelektől; tarkák lettek az utak, amelyeken ezeket a csoportba terelteteket hajtották puskacsövek és kutyák között a templom felé, minden irányból a templom felé.

Hova megyünk, vasárnap van, Németországba, mért megyünk mindannyian fogságba. A gépfegyverek átluggatták, elcsúfították, szétmorzsozták az égő korongot, a napot, amely tüzét a tiszta, derűs égre ontja, és csurog az izzadság az arcokon, a hátakon, a mellkas bordáin, vizesen, undorítóan és szomorúan a belső szégyentől, mert szégyenteljes látvány ez: sokan úgy vannak még most is, ahogy az ágyban heverték. És mindannyiunkat betakarja fehér izzásával a szégyen, hogy élnek, szánják-bánják, hogy emberek, és tudnak még menni és hallgatni, nem mernek és nem tudnak átugrani a kocsijúton heverő holtakon, csak rájuk gázolnak meztelen talpukkal puhán, ernyedten; egy asszony váratlanul felsikolt, és megsüketül a saját hangjától, attól az ürességtől, amely ottmaradt benne égve a kiszakadt hang után. Aprókat lépkednek és a magasba néznek: az árkokban, a kerítések mellett és a küszöbök előtt nyugosznak azok, akiket halállal büntettek, mert nem tudtak várni, hogy felsorakoztassák s megmaradt családjukkal és a szomszédokkal a templom

felé indítsák őket, hiszen keresztények vagyunk. És azok is, akik oly fölöslégesen hangoztatták: én a házamból ki nem mozdulok, itt végeztek velem, s leültek a küszöbre, vagy nekitámaszkodtak a falnak, hogy még egyszer érezzék azt, ami az övék, és a lankáson levő szőlejükre néztek: kinek kapáltalak, kinek permeteztelek. Nem sokáig vártak a golyóra. Ezek és azok ott az árok partján, a nyírfák kiálló gyökereinél, figyelmeztetik most a csoportba terelt embereket, akik mind lassabban, mind puhábban és halkabban lépkednek, hiszen mezítláb járnak: menni kell a kutyák előtt, a sisakok és a puskacsövek előtt, mindegy, hogy hova, és mindegy, hogy meddig. Amíg a lába viszi az embert. Görnyedten, tántorogva, roskatag járással mennek ebben a tarka menetben, némelyeknek véres az arca, ahogy meghalt hozzátartozójának vérért a kezével elkente rajta. A hegy hintázik, a mezők füstölögnek, a fákat lekaszalta és agyonnyomortotta az ég és a tűző napsugár; minden elmozdult a helyéről, némán össze-ütközött egymással, és kétségbeesetten dobogott a foglyul ejtettek rettenetesen elnehezedett szíve. A templom előtti kaszálatlan réten sokan fellelegeznek egyszerre, a foglyok visszanéznek a falu felé, a völgyből hallatszó megritkult lövöldözés, a fojtott kutyaugatás felé; bámészkodnak abban a hatalmas verőfényben, amely elárasztotta az eget és az erdőt és a szántókat, itt a földön; az emberek magukhoz térnek a reggelnek ebben a hatalmas fényében, s ott volt megint a remény a lélegzetükben, a szemükben, és sietve mentek tovább az öt öreg tölgyfa árnyékában álló templom felé.

Nekilódulnak a tornácnak, öklükkel verik az ajtót, könyörögnek, segítségért kiáltoznak, ígérek fűt-fát, mindent. Ami csak eszükbe jut. Amit sohasem tettek volna, mondtak vagy gondoltak volna. Akik más-képpen gondolkoznak, hallgatnak. Sokaknak teljesen mindegy. Ha egyszer ég a falu, égnek a házak, úgyszincs már többé miért élni. Elárulniok sincs mit s nincs miért. És nincs már mit ígérniök, hiszen a levegő sem az övék, azt is kapkodva szedik. Könnyük sincs már. Sokan szenvedésükben még az életükért se tudnak könyörögni, hiszen elveszett, felemészttette önmagát. Elégett a saját tüzeben. Azoknak, akik kiabálnak és könyörögnek, akik mindent felajánlanak az életért, hosszú sortűz felel a templomtetőt záporozva. Elhallgatnak, lecsendesítik kezüket is, egészen kétségbeesve néznek egymásra, aztán megbékülten és megszégyenülve sűtik le tekintetüket.

Édes istenem, így van ez már, emberek: még ha önmagunkat áruljuk el, még ha mindent felkínálunk, amink csak van, akkor sem válthatjuk meg a pusztá életünket se. A pusztá életet, lélek és becsület nélkül. Csak a húst magát.

Elvtársak, harcolni kell. Elvtársak, ez a menekülés.

Nem kell már. Minek az élet, ha egyszer minden odaveszett.

Majd csak történik valami.

Micsoda.

Nem tudom.

Nem akarok meghalni. Halljátok, németek, nem akarok, nem akarok.

Nem akarok.

Én se.

Csend legyen.

A fogaimmal téplek szét.

Nem bánom, akkor se hallgatok.

Testvérek, tettessük magunkat örülteknek. Akkor nem mernek ki-
végezni bennünket. Nemzetközi szerződés van rá.

És a Vörös kereszt.

A Nemzetközi Bíróság.

A Népszövetség.

Van-e valaki, aki szanitéc volt. Mondja el, mit hallott az ilyen betegektől.

Kiabálnak, megharapják egymást, összebeszélnek tücsköt-bogarat.

Nem mondasz újat. Reggel óta, hajnal óta ezt tesszük mi is.

Nem mondasz újat.

Miért.

Ne féljetelek, emberek. A németek is emberek. Keresztények, nem döntenek ránk a templomot. Csak próbára tesznek, figyelmeztetnek, megijesztenek bennünket, hogy ezentúl majd jobban tiszteljük a rendet és a nyugalmat. Öregek, ne sírjatok és ne ijesztgessétek a gyerekeket.

Jaj, szülni fogok. Húzódjatok el egy kicsit.

Ne tegyétek ilyet. Nincs hova húzódnunk.

Ne haragudjatok, muszáj.

Halj meg, de ne gyalázd meg a templomot, ne sértsd meg istent éppen most.

Nem bűn a templomban szülni. Csak egy kis helyet csináljatok.

Halj meg a magzatoddal együtt. Ez az átok majd fog a németeken.

A szentélyben a legények a kopácsolást hallgatva elábrándoznak: a partizánok meghallották a reggeli lövöldözést akiknek reggel sikerült megszöknöket értesítették őket a parancsnokot Dušan Katić azonnal kiadta a parancsot az előnyomulásra Trnava felé futólépésben bukdácsolnak mentsük meg a népet hét ifjúkommunista van közöttük meg kell mentenünk az elvtársakat Trnava a mi falunk támogat bennünket mi a népért harcolunk igaz-e elvtársak Dušan Katić a hosszú hadoszlop élén lovagol futnak futárokat küldött más alakulatokhoz segítségért általános mozgósítást rendelt el most dél van minden pillanatban meg kell érkezniök

Hány óra van.

Tizenkettő múltott.

Most már meg kell érkezniök.

a partizánok körülfogják a falut elfoglaltak minden lejtőt felállították a gépfegyvereket parancsra várnak miért várnak ég a falu mire várnak

Ugye, messziről hallatszik-e ez a puskalövés.

Állandóan lövöldöznek.

Ez most nagyon messze pukkant.

Jeladás a támadásra.

Fojtsátok vissza a lélegzeteteket, hogy jobban halljuk.

Az orosz repülőgépek zúgás nélkül szállnak.

Magasan szállnak, látni se lehet őket.

A partizánoknak van rádióleadójuk.

Jelentették már, hogy mi a helyzet nálunk.

Először bombázni fognak.

Romboljanak le mindent.

Ejtőernyősöket dobnak majd le.

Kirohanunk a templomból, és élve elfogjuk a németeket.

Lesz, aki majd elesik közülünk.

Nem bánom, ha elesek is.

Németországban is kitörhet valami lázadás.

Megölik Hitlert.

Németország tele van kommunistával.

Egy óra leforgása alatt letartóztathatják a tábornokokat és a kapitalistákat.

Amint a rádió bejelenti a lázadást, a katonák eldobják fegyvereiket
Tömegesen megadják magukat.

Lesz majd dögvéssel teherautó, revolver, géppisztoly.

Egész bakancshegyek.

Van-e ezeknek a németeknek rádiójuk.

Minden századuknak megvan a maga rádióállomása.

Példát kell mutatnunk a népnek, visszaadni az öntudatát.

Nem szabad tovább várakoznunk.

Elvtársak, parasztok, ne legyetek kishitűek. A mi elvtársaink, a partizánok, a JKP és a Vörös Hadsereg megdöntik a fasizmust, higgyétek el. De nekünk is segítenünk kell. A szabadságot nem adják ingyen.

Ne beszélj. Hallgass, hallgass.

Asszonyok, emberek, kiabáljatok, jajgassatok, hogy ne hallják ezeket itt.

Most két kalapács kopog a templom nyugati falának fundamentumán. A levegő keserű a füsttől. A gyerekek és a betegek fuldokolva köhögnek. Az asszonyok összeszorított fogakkal nyöszörögnek. A legények a szentélyben sehogy se nyugszanak meg.

A templom tornácában az öregek ábrándoznak:

fehér felhő ereszkedik az égboltról a templom kupolájára Szent György felemeli kardját keresztet vet vele a falu fölött a tűz kialszik az ég beborul felhőszakadás zúdul alá Szent György magasra emeli a kardot maradjatok örökre ott ahol vagytok a németek úgy sisakosan és fegyveresen ahogy voltak megkövülnek Szent György felemeli bal kezét vértanú népem hagyd el az én hajlékomat az ajtó kinyílik az emberek kitódulnak megpillantják a szentet térdre hullanak többször keresztet vetnek és imába fognak ott a templom körül a mezőn a németek megkövülten állnak a szent azt mondja maradjanak itt örökre ti magatok és utódaitok emlékeztére ti meg műveljétek tovább a földet vessétek el a magot és növeljétek etessétek a jószágot és őrizzétek és fohászokdjatok mindenható istenünkhöz ezentúl rendszeren járjatok az én templomomba én elvégeztem amit a mi kegyes urunk megparancsolt Szent György eltűnik a templom kupolájáról fehér felhőcske száll fürgén a magasba

Emberek, az isten mindenható. Gyerekek, minden az ő kezében van. Minden az ő akaratából történik. Csak isten menthet meg bennünket. És ami velünk most végbemegy, azt megérdemeltük. Gyónjuk meg a bűnünket. Még nem késő.

Ha nem felejtettem el gyónni.

Elérkezett az ítélet napja. Én megvallom minden bűnömet.

Emberek, testvérek, néhány perc múlva nem leszünk se mi, földi halandók, se Szent Györgynek ez a temploma, amely pedig emberemlékezet óta itt áll ezen a helyen. De annyi időnk még maradt, hogy bűnbánattal magunkba szálljunk. Hogy meggyónjunk. Becsületesen, mintha egyedül volnánk, minden bűnünket meg kell gyónnunk. Mindent.

Először le kell róni az adósságainkat egymással szemben. Közöttünk sok az adós. Márpedig az adósságnál nincsen nagyobb bűn.

Mondjátok el, ki kinek tartozik. Öszintén, az utolsó eskü súlya alatt. mert a földi élet pokol volt nekünk, legalább ott fönt érdemeljünk ki valami jobbat.

Abból a másvilágból én nem kérek. Másvilág nem létezik.

Hallgass, te hitetlen. Emberek, valljátok meg az adósságotokat. Gyorsan és értelmesen. Csak isten menthet meg bennünket.

Beszéljétek, hogy ne halljuk a kalapácsokat.

Hogy elfelejtsük a várakozást.

Csak mielőbb jöjjön.

Van isten.

Kell, hogy legyen.

Suttogjál.

Én két lányit elszántottam Pavle földjéből.

Megbocsájtok neked, és bocsássa meg isten is ezt a bűnödöt.

Ámen.

Én megvesztegettem az ügyvédet, hogy semmisítse meg boldogult apám testamentumát, mert a nővéremnek szánta a szőlejét.

Mivel ennek a bűnösnek a nővére nincs közöttünk, Prerovóban él, bocsássunk meg mi neki.

Megbocsájtunk.

Ámen.

Én megmérgeztem a bátyám tehenét, mert nagyon megbántott.

Tudtam, hogy te voltál az. Nem bocsájtok meg.

A saját üdvösségedért bocsáss meg neki.

Nem tehetem, nem bocsájtok meg.

Én adós maradtam Mihajlónak nyolcszáz dinárral.

Megbocsájtok neked. És gondolatban a templomnak ajándékozom ezt a pénzt.

Én elvittem Vitomir ekéjét, és most nem lesz, aki visszaadhatná neki.

Úgy veszem, hogy visszaadtad. Köszönöm.

Elnyerted a bűnbocsánatot, ámen.

Ljuba permetezője valahogy az én padlásomra került. Egyik napról a másikra halogattam, hogy visszavigyem neki, vártam vele máig. Bűnös vagyok.

Én meg azt hittem, hogy a szomszéd faluból lopta el valaki. Köszönöm, hogy szóltál, most legalább tudom, hogy hol van, isten bocsásson meg neked.

Ámen.

Én Stanojénak tartozom egy zsák búzával. Ha megérném az újat, megadnám, a gyerekeim egészségére mondom.

Elengedem.

Ámen. Vessetek keresztet.

Te, Branko, a múlt pénteken ideadtad a kaszádat, és nálam is maradt.

Nincs szükségem rá, megbocsájtok érte.

Én meg Kolevának tartozom három kanál zsírral.

Megbocsájtom, ha lett volna miből, visszaadtad volna.

Ámen. Gyorsabban gyónjatok.

Én nem adtam vissza neked a kötőtűket.

Rozsdásak már.

Várjatok, asszonyok. Először mi férfiak és házigazdák rójuk le az adósságunkat.

Szerszámmal, vetőmaggal, és sok mindennel tartozom egyiknek-másiknak, meg tudtok-e bocsájtani, szomszédok.

Megbocsájtunk.

Ámen.

Én sokat káromkodtam, nem kíméltem semmit. Bocsássatok meg, emberek, asszonyok és gyerekek.

Káromkodtunk mindannyian, nincs mit megbocsájtanunk.

Nézzétek, emberek, sokan vagyunk szegények, de vannak a jómódú gazdák közül is elegen, akik tartoznak egymásnak ezzel-azzal. Ha ezt most mind fel akarjuk sorolni, meglehet, hogy sose leszünk készen, mert halljátok magatok is, a kalapács már csak aprókat kopog, készek lesznek nemsokára.

Ha van isten.

Van, van.

ha előtte is számít az adósság, akkor mi ott a másvilágon is örökre megjártuk.

Hát akkor talán az lesz a legjobb, ha legalább egymásnak megbocsájtunk szépen mindent.

Ne szégyenkezzünk most. És ne sértessük egymást.

Rendben van.

Mondjátok utánam mindannyian a szavaimat: Mindennek és mindenkinek

Mindennek és mindenkinek

Aki nekem valamivel

Aki nekem valamivel

Adós maradt a földön

Adós maradt a földön

Isten nevében elengedem

Isten nevében elengedem

És ha valaki kénytelen volt lopni

Bármikor lopott is

Amen, dicsőség istennek

Amen.

Isten bocsássa meg minden gonosz gondolatunkat

És minden gyalázatos álmunkat, Ámen.

Haljunk meg mindannyian egyformán

Hogyhogy egyformán

Úgy, hogy a halálunk is egyforma lesz.

Egyformák nem vagyunk, s nem is lehetünk azok.

Nem lehetünk.

A vagyon miatt.

A munka miatt.

A lelkiismeret miatt.

Egyformák mi sosem voltunk.

Én még a pokolban is ellene vagyok az egyenlőségnek.

Én magam vagyok.

Most magam vagyok.

Én a születésemtől fogva magam vagyok.

De a temetőben mindannyian testvérek vagyunk. Elkeverednek majd a csontjaink, testvérek. Osszuk el legalább egymás közt a pénzt, és várjuk meg egyformán szegényen az ítélet óráját.

Nekem nincs egy vasam se.

Nekem sincs, de nem is kell.

Akinek nincs, az nem is bűnös. De ti, testvérek, akiknek a zsebében akad még némi pénz, osszátok el testvériesen azokkal, akiknek semmijük sincs.

Nekem van kétszázhetven dinárom, azt szívesen elosztom. Itt van nektek, szegényeknek fejenként húsz dinár.

Köszönjük.

Nekem tizenöt dinárom van, abból hármat megtartok.

Köszönjük.

Neked, fiam, százat adok, nekem kevesebb marad.

Köszönöm.

A fehérnépnek is adjatok egy-két garast.

Nekünk sose volt pénzünk, nem kell most se.

Én mindenemet a templomra hagyom.

Elhallgattak a kalapácsok.

Csend van.

Elhallgattak.

Megjött a parancs. Kegyelmet kaptunk.

Megmenekültünk.

Odakint kiabálnak. Halljátok-e.

Fiam, gyerekek, ne féljeteK, nem fog fájni. Felrobban, hogy nem is halljátok majd. Ez a legkönnyebb halál. Ha lenne miért élni, nem vállalkoztam volna erre. De istenemre mondom, nincs miért. Elégett minden. Bocsássatok meg nekem, szomszédok, testvérek, bocsáss meg nekem, szegény feleségem, bocsássatok meg mindannyian. Veletek együtt pusztulok én is.

Én mindent megbocsájtok.

Mi is.

Vége lesz-e már hamarosan.

Nem tarthat sokáig.

Emberek vagyunk, nem pusztulhatunk el így.

Hát mit tehetünk.

Törjünk ki az ajtón, vessük magunkat rájuk.

Legalább egyet fojtsunk meg közülük.

Eltársak, öklünk még van és fogunk is.

Órúlség. Nincs értelme.

Még nem érkezett el az ideje.

Nem alkalom ez arra.

A gépfegyverek rostává lőnek bennünket még az ajtóban.

Esztelenül rohanunk a halálba.

Kevesen vagyunk.

Mit csináljunk pusztá kézzel.

Lázadók vagytok.

Kommunisták.

Ne tegyünk ilyesmit.

Eltársak, pár perc múlva mindannyian a levegőbe repülünk. Kísérjük meg.

Hiábavaló halál lesz.

Halál a várakozás is.

De legalább valamivel tovább élünk.

Ember, legfőljebb egy perccel tovább.

Az is valami.

Legalább egy másodperccel tovább éljek.

Megrövidítjük a szenvedést.

Megrövidítjük az életet.

Mit ér az ilyen élet.

Eltársak.

Fiam.

Az élet mégis élet.

Miben reménykedsz.

Minden pillanatban megjöhet a parancs, hogy kegyelmet kaptunk.

Szájról száira járna, hogyan véreztünk el.

Meg kell iiesztenünk őket.

Hogy eszükbe véssenek bennünket. Pusztá kézzel is.

Legalább ennyivel is kevesebb muníciójuk marad.

Világra hoztalak, ne kelljen, hogy holtan lássalak.

Előre, fiam. Haljátok meg szerbekhez méltóan.

Először a legények indulnak el a szentélyből, minden pillanatban robbanhat az akna, a falakból szétfreccsenő kövek megvakítják őket, a kupola szétlapítja őket, rettentő súlyos ez a tető, belülük fojtja még a bánkódást is, viszi hát őket a kétségbeesés, és a hitük, mely ugyanolyan; ha nem sikerül elmenekülniök, akkor is emberségesebb halál éri őket, ezért hát felkapják a kelyhet, a keresztet, a fültőlőt, az ezüstveretes

evangéliumot, hogy legyen valami a kezükben, amivel lesújthatnak valakire, megsebezhetnek valakit legalább, vagy megijeszíthetik, megzavarhatják a németeket, ökölbe szorult kézzel, káromkodva és fenyegetően a szemükbe néznek majd, és elkiáltják az ifjúkommunisták jelmondatait. Az ikonosztázion még egyszer megrázkódik, ropogása és recsegése háborzongató és fogvacogtató, és hangosabb a feledésre ítélték dadogó üzeneténél, a szentély ajtaja kitörik, nem hullik alá, nincs hova esnie, viszik magukkal a mellkasukon, a csípőjükön, amint suttogó átkok és kissé hangosabb bátorítások között törnek előre; meglódul a tömeg az ajtó felé, az öregemberek és az öregasszonyok, megpillantva kezükben a kelyhet, a keresztet és az evangéliumot, megnémulnak a döbbenettől, megragadják a kezüket, hogy megakadályozzák a kegyszereknek ezt a meggyalázását, a legények szembeszállnak a kétségbeesett suttogással: „Még a törökök se merték kivinni a szentélyből az evangéliumot, a keresztet és a szentáldozás kelyhét”, nekilódnak még nagyobb reitenettel, daccal, szitkokkal, makacssággal, bolond szívvel, hogy még egyszer megpillantsák a hegyeket, az eget, a falut, ha lángban és füstben áll is, vagy éppen azért, hogy farkasszemet nézzenek ezekkel a pusztítókkal, hogy magukba szívják a levegőt, még egyszer belélegezzék a tiszta levegőt, miközben kificamodott karok, letaposott gyerekek maradnak mögöttük a megnyomorítottak nyögéseivel; nincs az a szeretet és nincs az a fájdalom, ami ezt az erőt, ezt a kényszert és ezt a rémületet megállíthatná, egyetlen szót sem lehet érteni már, nincs egy épen maradt gondolat, még a saját jajgatását se hallja senki, már csak magával törődik az ember; a szentélyből elindult legényekhez mások is csatlakoznak, nemcsak fiatalok, egyesek azért, mert rászánták magukat, mások azért, mert magukkal sodorják őket, neki-rontanak az ajtónak, amely jajgatva ropog és nyikorog az öklök és a fejek erős ütéseinél halálhörgésében, és végül enged hús ember és a halál erejének, és az a hús ember most kitör a fénybe, amely csupa mélység és magasság most, ott állnak egyszerre a meglendített kereszttel, a kehelyvel, az evangéliummal és a füstölővel: ott állnak a mezőn megnémulva, a falu és a napkorong között tátongó szakadék előtt, a nap most magasabbról tűz, mint bármikor, ők meg csak állnak és szomjasan isszák a fényt, falják a levegőt és az erdők fölötti kék messzeséget; megzavarja őket ez a csend, megijednek önmaguktól, ettől a tágas világtól, a messzeségtől; döbbenet bámulnak a félkörben felsorakozott németekre, akik rájuk irányították hatalmas, fekete gépfegyverük csövét.

Vissza.

Az emberek állnak. Álmodnak. Mélyen lélegzenek.

Vissza.

Az emberek kitárták kezüket a kegyszerekkel.

Vissza.

A németek és a fegyverek szemlátomást nőnek.

Vissza.

Zúg a világosság és a messzeség.

Előre, emberek:

súgja valaki, azt súgja, hogy vessék magukat a németekre és a gépfegyverekre, rég elfeledett hősi énekek s a bátrakról szóló mesék ígézetével, szemük tele van a szőlők, a mezők, az országutak és rancos arcú anyjuk képével; lányok vagy öregek előtti félelem nélkül állnak, kommunista röpirattal a zsebükben, félelem nélkül, miként a csillagoktól, a felhőktől, az aszálytól, a szűk esztendőktől sem félnek; állnak ott anélkül, hogy visszaemlékeznének a holtakra, akik ma reggel ott heverték az árkokban és lógtak a kerítéseken, és azokra, akik eltaposva és megfulladva heverték a templom tövében. És mégis ott van mindez a tudatukban. De most más-képpen él. Elmerült a gyűlöletben, az egyetlen erőben, s ökölbe szorítják kezüket, meglendül a kereszt, az evangélium, a kehely, a füstölő, és ebben

a lendületben benne van az utolsó remény: hogy megmeneküljenek, megfojtsák a németeket, ha el is esnek; benne van a lélegzés, a látás, az élni vágyás végső kényszere, mindegy, hogy milyen lesz az az élet; benne van a halálfélelem, a dac és minden káromkodás. Ellökik magukat a földtől, nekiramodnak, előregörnyedve, hogy kisebbek legyenek, félelmetesebbek és gyorsabbak, rohanva vetik rá magukat a zöld egyenruhákra, a tüzet okádó vasra: támadnak, menekülnek, verekednek, elesnek, a kasza utolsó suhintásával, a kapa és a fejsze utolsó lendületével, az ujjak utolsó görcsével kukoricamorzsolás közben vagy egy cigaretta sodrásánál, amelyet már nem lehet végigszívni, az alvó gyerek kezét megérintő hüvelykujj utolsó mozdulatával, s azzal a görcssel, amely megáll az ember torkában, és láthatatlanul árad el az arc sápadt nyugalmasában.

Hullanak, mint a szikra, és menekülnek, mint az erdei vadak.

Szakadt ingükön át vastag sugarakban tör ki az erejük, kanyargósan folyik, kerek tócsákba áll, olyan súlyos, hogy a súlyával visszatér mindig csak ideiglenesen elhagyott örök lakóhelyére, s ha eddig a gyors, a fáradhatatlan keringés rabja volt, most szabadon és dühödten ömlik, pirosan és végül habosan, menekül a testből, a legszebb öngyilkosságban keres menekvést, és csak a színét hagyja emlékeztetőnek. A vért az eső se mossa el, csak mélyebbre viszi, közelebb a gyökerekhez és hajszálerekhez, hogy titokban átalakítsák a növények erejévé, füvek nőjenek belőle, hogy azokban ágaskodjon a nap és a hegyek felé.

Az ég felhőtlenül száraz, s a gyp most vérrel csillapíthatja ősi, örök szomját. Iszik belőle a mindig szomjas nap is. A rét és a nap csendesen verekszik a paraszti vérért. S a vér a levelek és fűszálak árnyékába menekül. Nyomot hagy maga után, és a nap feliszik mindent, ami belőle a magasságnak jár. Tovább folyik ez a küzdelem és a végsőkig tart: amíg csak az ijedt, súlyos cseppekből csupán száraz, rozsdás foltok nem maradnak a zöld fűszálakon. Senkinek sincs ereje ezt a vért nézni, sem a fegyvereseknek, sem a fegyverteleneknek, akik ott maradtak a templomban. Mert ez a vér még nem halott, emélyítő szagát kínálja a szélnek. De szél nincsen sehol. A szag egyre keresi a mezőn és a templom körül, amely megdöbbenésében elnémult a titok előtt: mire képes még az ember.

A völgyek még néhányszor felüvöltenek azok után, akiknek legmesszebbre sikerült jutniok a templomtól, aztán minden elcsendesedik: csak a kereszt letört ágai fénylenek a halott legény alatt; a fűben fehérlik még a kinyílt evangélium, a kehely félig megtelt a napugár rézsút eső fényével, s nem folyt ki belőle; a csizmatalppal legázolt vadhere kínlódva emeli fel apró leveleit.

A falu fölött kövésre híznak és feketednek a füstök. Egy görény kölykeivel kiszökött a fészkekből, a felgyújtot hombár alól, s most ott áll a keresztúton, csak néz, nem tudja, hova menjen, futkos kölykei körül, azok meg körülötte keringenek, s a németet nézik, aki gépfegyverével az árokban fekszik. A német is nézi őket és hallgat.

A templom köré tömörült németek se szólnak, nem fenyegetőznek, némán dolgoznak: ketten áhítatosan és gyengéden viszik az aknákat a fundamentumhoz, amelyben negyven centiméteres átmérőjű lyukak tátonganak; mások a kidőlt templomajtot támasztják a kőkerethez, s fegyverüket az ajtó felé irányítva bámulnak a fűbe. Tisztjük ujjával az egyik katonára mutat, aki eldobta golyószóróját, amikor ezek kitortek a templomból, tenyerével védte tőlük a szemét, valamit kiáltott, két-három lépéssel feléjük indult, azután elvágódott a fűben, csizmásan és sisakosan, a mezít-lábas, fedetlen fejű emberek között; a tiszt utálkozva legyintett egyet, s a katona megértette: odalépett társához, aki gyenge volt, megijedt a fegyvertelenektől, s a lábánál fogva vonszolta holttestét végig a réten, kissé távolabb a halott parasztoktól. Az egyik sebesült trnavai véletlenül épp

felnézett, keresztet vetett, és bólított: közöttük is vannak emberek; isten bocsássa meg a bűneit.

A parancsnok fölemeli az evangéliumot a fűből, belelapoz, habozik, mégis csupán a kelyhet tartja meg magának. A többit, a keresztet, a füstölőt és az evangéliumot, miután az egyik katona félrehúzta a betámasztott ajtót, bedobja a templomba. A kegyszerek a tömeg fejére esnek, de az emberek csak akkor veszik fel őket, amikor a német újra betámasztja az ajtót.

Gyengéden magukhoz ölelik az evangéliumot, a törött keresztet és a füstölőt, amelyet az imént még azok szorongattak a kezükben, akik nem voltak hajlandók tovább várakozni velük. Bámulják a templom tar falait, s hallgatják a halk neszezést a fundamentumban, két helyen is, odakintről.

Térdeljetelek le azt mondom emberek nincs isten apa nagyon nagy lesz a robbanás öleljük meg egymást testvér megbocsájtom neked, hogy megmérgezted a tehenemet leányom Jagoda én is meg apád is bűnösök vagyunk biztosítalak hogy eltűnt emberek mégiscsak szépen és boldogan éltünk nem lett volna szabad a világra hozni téged térdelj le és imádkozz azokért akik az egeket ostromolták add ide a gyerekeket nem bírok nélküle meghalni maradjunk állva emberek nem igaz ez nem nem esküszöm mindenre közeledik a perc nem fogsz semmit hallani ne hunyd le a szemedet asszonyok szoptassátok meg a kicsinyeket, hogy ne menjenek éhesen a másvilágra a föld szüli a bűnt és minden rosszat fogjátok azokat a gyertyákat és vagdossátok el darabokra ahány lélek van veletek mindig az ég tette tönkre a munkánkat aszályal és jégveréssel mit tegyünk a halottakért fiam mindjárt de nem tudom hol apám nyújtsd ide a kezed Dušan Katić térdeljetelek le emberek nemsokára szabadok leszünk asszony bocsáss meg ielketlen voltam hozzád most látom te voltál a legjobb asszony Trnavában miatyánk ki vagy a mennyekben oltsátok már el azt a bűdös tüzet Kosta Cvetić őrnagy ha az erdők kenyeret termettek volna nem kellene annyit rettegnünk becsületesen halunk meg bocsásd meg a mi bűneinket miképpen mi is megbocsájtunk az ellenünk vétkezőknek meggyújtjátok a hajamat ámen Uroš Babović ég és a föld miért kell nekünk így legalább valaki maradjon élve hajtsátok le a fejeteket a mi szabadulásunk előtt hallgassunk el hunyjuk le a szemünket is ne kínozzuk tovább a fundamentumból felvillan majd a láthatatlan tűz becsületszavamra bocsásd meg édes istenem annak a németnek is bocsásd meg hiszen ő is ember.

Egyesek meggyújtották ujjai között a gyertyadarabokat, és a fejük fölé tartották. Lángnyelvek ágaskodnak a remegő ujjakból, vékony füstoszlányok szállnak reszketve a kupola felé, amely most nyugodt, derűs világításban tündököl.

A gyertyacsonkok hangtalanul csöpögnek az emberek ujjai közt. a fejük fölött, a holtak lelki üdvéért égnek.

Egy ember körmével belekarcolja nevét a falba.

Az öregasszony feje fölött tartja a kendőt, amely most már a csomók hosszú sorából áll, ahogy minden utat elkötött vele.

A férfiak és a nők megfogják egymás kezét, hogy erősebbek legyenek, hogy ne legyenek egyedül, bár az emlékezet kihunyóban van: elfelejtik az imádságot és a gyűlölködést; elfogy a remény. kialudt a szomorúság. És kiálszik a rémület is, jóllehet abban volt a legtöbb erő. A szemek lecsukódnak. A test nem érzi a fáradtságot. Összehúzzák magukat, hogy minél kisebbek, minél alacsonyabbak legyenek, hogy csak csont legyen a test, hogy olyasvalami legyen belőlük, amit semmiféle akna és semmiféle halál nem képes elpusztítani, hogy kövek legyenek a falban, kövek a padlóban.

Az élet azonban elviselhetetlenül hosszú addig az üvöltésig, amelyre a fundamentumból várnak, a meztelen talpuk alatt levő kőcöccákból, a kupulából, amely bennük fog elmerülni, miközben a csend, megérintve az élet mélyét, felszáll a magasba, a másik csendbe; sokan tágra nyitják szemüket, hogy örökre ottmaradjon minden a tekintetükben. Az ablakot ha-

sogató napsugár nem kes többé és nem akasztófa gerendája; most a gyümölcsös és a szőlő reggeleit idézi, a legszebb reggeleket. És nem égett le az otthon, testvér és fiú nem esett el. Mindenünk megvolt, nem kínlódtunk, jó a mi földcskénk. Felvetik lassan a fejüket, hogy minél többet lássanak most, minél tovább nézhessenek és lélegezzék a levegőt, hogy megcsókolják a kőpillérek, mert kőből van az élet és az egész világ. Tágra nyílnak a szemek, megnyílnak a szívek, növekedik a részegítő, kétségbeejtő csend. Az ember nem jött hangtalanul a világra, nem bir és nem is akar némán távozni belőle.

Az egyik német lassan, testének egész súlyával lehajol, aztán megint kiegyenesedik, és elnéz a rét fölött, az öt öreg, néma és mozdulatlan tölgy között. A katonák meg rendetlenül, fegyvereiket a kezükben lóbálva futnak le a falu tűzfészeki felé, meg se kerülve a bozótokat. Az ottmaradt német előhúzza zsebéből az öngyújtóját, s egy kis ideig nézi. A letaposott fűben feketén kigyózik a gyújtózsínór, s elvész a fundamentumban. A német kattint egyet az öngyújtón, s a vékony lángnyelvet nézi, sokáig nézi. Megint a fűbe bámul. Aztán letérdel, lehorgasztot fejjel, mintha imádkozna.

A lángnyelv belekap a gyújtózsínórba, s pattogva, görcsösen, haldokolva kúszik, sietve, szinte vidáman fut a fundamentum felé, mint valami fürge kis állat.

Még mielőtt ez a vékony kis tűznyelv elérné a templom fundamentumát, a német lerohan a kis folyóhoz, és sisakos fejét a kavicsos part vizébe fúrja.

A keresztúton, a tüzek között, körülveszik a görényt a kölykei, kínlódva igyekszik belefúrni pofáját a keményre taposott földre.

Egy bogár a templom fölött elterülő szántón látta, hogy leszakad az ég. Szemét behunyva, rémulten menekült egy göröngy alá.

... És ekképpen tíz esztendőök alatt ebben a dühödt védekezésben elnéptelenede az szerbek gazdag és termékeny országja és pusztasággá lőnek mind a városok, mind a falvak, és elnéptelenedének az császári klastromok; és az templomi szentélyek, hol addig jámbor áldozatokat hozának, most vadállatok gyalázatos szaporodásának tanyájává lőnek. Így pusztulánk Isten engődelmével vétkeink miatt, akár az bibliai zsidók, mivel az Törvény ellenére élénk vala. Mert akkor az Úr három büntetést bocsáta az szerbek országjára: először a halált, aztán a halált a rabsággal és a pusztító éhínséggel, hogy az szerb nép döghússal táplálkozzék és az éhen haltak húsával. Ezen dolgok az én időmben történülének, és ezeket láták vala az én szemeim. És az nagy Belgrád városának utcáim halott szerbek heverének, és tele valának az falvak és az országutak hullákkal, mert nem vala, ki elföldelje őket. És kik élének és jární tudának, azokban se vala semmi az emberek szépségibül, megfeketédének az éhezéstül, arcuk, akár az etiópiaké, és úgy éré őket az vég, és nem marada meg az népesség egy tizede se, kik életben maradának, elmenekülének, egészen pusztán hagyák az országot.

A nap az ég aljára szállt, az erdőkben, keleten, ahol tegnapelőtt a partizánok tüzet nyitottak a németekre, minden csendes, most megint nincs, aki meneküljön, a falu fölött egy felhő, a hegyek között kifeszítve. Alatta apró tüzek égnek, és mindenféle halál terül el. Fönn a réten egy romhalmaz: ay egykori templom és az egykori parasztok és asszonyok és az egykori gyerekek. És ebben a romhalmazban a napsugár talált egy fejet

és azon a fejen egy hegedő sebet, s azt most gyengeden és kitartóan simogatja sugaraival. Mintha mag szem, egy meddő mag veszett volna el a törmelékben, a kő és a vakolat között, nedvesség csak lent van, a templom kőpadlóján.

Mélyen van az élet csírája, lenn a sötétségben, a vakolat homokos törmelékében, szakadt rongyok között. Sugaraival nem is fér hozzá a nap, de melege betör a kövek között, a homok és a csontok között, s egyszer csak jelentkezik a fájdalom, elmúlik, először észrevétlenül, mint az árnyék, aztán megint a csend és a sötétség tölt be mindent. De miután a nap melege kicsalta, becsapta, megfogta ebben az ő létezésében, a fájdalom már nem maradhat álmanak sötétségébe merülve, fel kell törnie a világosságba, mert a meleg behúzódtott átnedvesedett ágyába, hogy kikergesse onnan, hogy kényszerítse a sebén át feltörni. Néma, elkeseredett küzdelem kezdődik. Tovább tart ez a küzdelem, mint maga az élet. Vékonyka csíra ez csak, gyenge, törékeny és nagyon bizalmatlan a magassággal szemben; keményen megkapaszkodott saját burkában és meztelen gyökereiben, de a nap tüze tovább ostromolja a gyökérzetét, és hogy megmeneküljön, erőre kell kapnia, felkúszik hát a kettéhasadt koponya falain, fel a világosságba ágaskodó kezekbe. A fájdalom kicsirázik a szemekben is. Sokáig nem képes teljesen felmerülni a homályból, és nem akarja, hogy megérezzék és tudomást szerezzenek róla. De azért van a nap, hogy ő növekedhessen. A nap legyőzte és életre keltette, így erősödnie kell. Sokáig kúszik bizonytalanul, kábultan a térben, végigjárja a csontokat, megáll az ízületekben, az izmok már gyorsabban fut, mintha önmagát utálná. Aztán egyszerre megáll, hallja: a szív dobog. Titokzatosan és óvatosan dobog. Nem kíséri öröm. Inkább csak csodálkozás és kíváncsiság. A szív dobbanása a fájdalomba merül, beleömlik, amitől a fájdalom megnő, feldagad, már nem is elég neki a test tere, saját magát is túlnőtte már: a száj kinyílik, hogy azon át törjön ki valahova: még nem tudja, hogy a napfénybe jut. A lélegzés most már hallható és érezhető.

Álom vagy halál.

Sokáig tartó, zavaros tanácstalanság valami rémület körül. Ez a rémület pedig az emlékezésé, mely darabokra hullott. S ahhoz, hogy rendben formát öltson, hiányzik az erő.

Halál ez.

A fájdalom saját maga mélységéből hozza fel a felismerhetetlenségig összevert emlékezetet. Aztán megint elfojtja és újra felszínre veti foszlányait, amelyek már valóban léteznek. Az idő is fájdalom. De a nap kegyetlenül konok. Most a szemeket ostromolja. A szemhéjaknak görcsösen félre kell húzódnia az újtájból. Az égbolt foglyul ejti a nála is nagyobb szembogarakat. Az ég most semmiség a szemnek. És mégis gyorsan le kell csukódnia a szemhéjaknak, hogy megmentsek a pupillákat. De nem hosszú időre, mert a nap tovább csiklandozza őket. A pupilláknak ismét meg kell ütközniük a világossággal: egy darab gorombán kivágott és összeszabdalt ég jelenik meg előttük, benne a régi, ismert tűz. Ez az első felismerés. Öröm. Inkább iszonyat. Ettől aztán megint lecsukódik a szem, a tekintet visszamenekül az apró sikolyokkal egybeszótt forró zsongásba. Bódítóan kellemes ez a vér álmos, mámoros fáradtságában való elmerülés. A tudatban ott van a tűz és a fény forrása. Ez a fény is a tudat létezése.

Élek. Nem, az ember halála után is gondolkodik.

Ez a rémület ismét sötétségbe borít mindent. Később egészen óvatosan, titokzatosan szűrődik át a fájdalmakon s tör fel mindenünnen a tudat, és felgyújtja a sötétséget. Olyan ez, mint a tűz, mint a jó öreg nap. Sok a napfény és a fájdalom.

Nem élek.

Erről a rémületről először a kezeknek kell megbizonyosodniuk, a kezek védik meg a szemeket is a tűztől. Megmozdulnak, léteznek, mert

fájnak. Utánuk mindjárt a lábak is megmozdulnak, jóllehet valami puha és nedves dolog fekszik rajtuk. Nem szabad mindjárt megbizonyosodni róla, hogy ép-e mind a két láb. Csak az bizonyos, hogy puha és nedves valami hever a térdén. Az ettől való undor borzongással fut végig a testen, az öntudat kihuny, a test görcsökben vonaglik, mindhiába, valami súlyosan nehezedik rá, egész a torkáig ellepi, és valami csontos, és mégis puha tárgy pihen a kezében. Forró tenyere a homlokához simul. Sok időbe telik, mire megérti, hogy egy halottnak a kezét kulcsolják át az ujjai.

Anyja keze.

Anyja valóban halott.

Bátyjái vagy apjái.

Rémületében felnyitja a szemét, s mindkét karját kirántja a kötörmélekből és a holttestek közül. Az ocsúdás hajnalába. És a fájdalomnak ebben az áramütésében villámgyorsan megért mindent.

Élek. Élek.

A tanító többé nem hunyta le a szemét. örömtől sugárzó, megrökönyödéstől tükröző szemét.

Emelyítően áradt az imádkozók és a tévelygők, a bűnhődők és a babonások, a tehetetlenek és az erősek sűrű és zsiros vérenek szaga, különféle emberek vérenek szaga. Most már egészen egyforma volt itt minden vér ebben a csendben, a bedőlt és összeomlott falak között s a világoskék égbolt alatt. A nap még mindig ott volt az égbolt peremén, s ő legszívesebben elsírta volna magát, de sírni se tudott. Egy halom kötörmeléktől és trnavai halottól falhoz lapítva feküdt, s rézsút nézte a templom tornácának falát. A halál ledobta a falról a vakolatot, és felszínre hozta a régi freskókat. A tanító ezeket a freskókat nézte: él, élni akar, muszáj élnie.

A freskók szent harcosainak térdéig ért a lehullott vakolat és a halott parasztok tömege. Páncélvert volt a szenteken, arcukat sötét körszakáll keretezte, fejük fölött füstösen és foghíjasan ragyogott a sugárkoszorú: egyikük szürke pengéjű kardot tartott ferdén a magasba, a másik éppen a hüvelyéből húzta ki kardját. Szemükben fenyegetés.

Kire rántanak kardot az idő ilyen félelmetes messzeségéből. Miért épp most rántanak kardot ismét. Meddig még.

Nem tudta és nem merte lehunyni a szemét. Él. Képtelen kimenekülni innen. Nyakig betemették a holtak. Nincs hova lennie, ezt az ősrégi halált kell néznie, amelyet az új halál keltett életre újra, ez a vizes és puha halál a térdén és körülötte mindenütt, mely emelyítően bűzlik a csendben. A rettegés nem halt meg benne, tágra nyílt szemmel nézi a freskókat, visszapillant a századok mélyére.

Egy csoport ember térdepelés közben halt meg, meredező, lefejezett. csupasz nyakukból sötétén és szárazon szivárog a vér. Ezek a nyakak előre-hajoltak a legurult fejek felé, melyeket mintha gúlába raktak volna. mint piacon a dinnyét, vékony, sárga fénykoszorú ült összeráncolt homlokuk fölött, szemüket megadással hunyták le.

Hazugság.

Ez az első szó, amit kiejt a száján, és még meg is ismétli, s vele együtt fájdalom hasít bele az emlékezéstől, hogy ilyen fölfordulásban jött a halál. Néznie kell. Az a büntetése, hogy néznie kell. Él.

A falfestményeken a vér örökre megáll utolsó patakzásában. A katonák a favágók hozzáértésével és állhatatosan sújtottak kardjukkal arra a megmaradt kettőre, akik még nyakukon hordták a fejüket.

Hát ezért élte-e túl a többieket és nyitotta ki a szemét. Ő, a halott, akit betemettek a holtak.

Feljajdult, és lehunyta a szemét.

Fájdalom és szomorúság gyötri, s azzal a vágy: élni. Élnie kell. Megpróbálja kiszabadítani magát a kövek és a holtak közül, s nem csodálkozik

rajta, hogy vacog a foga. Ki tudja, mennyi idő múlt el a sötétségtől az ébredésig. Talán egy nap és egy éjszaka, talán néhány másodperc csupán.

Megpillantotta a gyepet kinn a réten, a templom romjai előtt. Talán reggel van, mert döngicsélnek a méhek. Szeretné látni őket; nem, ezek legyek, leszállnak a halottak szájára és sebeire, tele van holtakkal a rét. Hogy ne lássa őket, lehunyja a szemét.

Fel kell állnia, egy kis csoport veszi körül, emberek és asszonyok, akik szótlanul, némán, bizalmatlanul nézik és tapogatják. Ilyen bizalmatlanul nézi őket ő is: csakugyan emberek, talán ismerte is őket, látta őket valahol, de miért hallgatnak, miért olyan gyanús nekik. Szerette volna megfogni az egyik asszony kezét, hogy az életet érezze a kezében, hogy feltápáskodhasson, szerette volna megsimogatni, kifejezni háláját valamiért. Az asszony inkább undorodva, mint ijedten rántotta el a kezét, és visszament a kő- és cseréprakáshoz, a halottakhoz. S miután meggyőződtek róla, hogy a tanító nem az, akit ők keresnek, a többiek is elmentek az asszonyok után. Csákányokkal és kapákkal folytatták munkájukat a romok között. Sietség nélkül, némán, figyelmesen, lelkiismeretesen: mintha krumplit szednének, gondolta magában. Hason csúszott tovább. Alig tudta vonszolni szétroncsolt lábát, összevert mellkasát és utolsó zúgással teli fejét. Valami lihegést hallott, meg kellett állnia. Arcával sokáig feküdt a fűben; meg kell néznie, ki liheg itt. Felnyitja a szemét és megpillant egy kutyát: szétvetett lábbal áll, nyelve kilóg, zöld szemével ferdén néz a magasba. A kutya nem akarja észrevenni őt s nem akar félrehúzódni. Hatalmas, fekete teste mögött egész kicsinek látszik az égbolt. A tanító megborzad. Gazdátlan kutya. Mindegy, az ember nem nézheti alulról a kutyát, suttogva rászól:

Mars.

A kutya csak áll, és fejét ferdén tartva néz. Feléje se tud legyinteni a kezével. Nem akarja alulról nézni a kutyát. Felemelkedik, és visszaesik újra. Fogcsikorgatva megint feltápáskodik, és ismét visszahanyatlik. Vele együtt a nap is. Végül a kutya mégis ránéz. Csak nézik egymást. A tanító szeretné megharapni a kutyát. Csak a kezével éri el a kutya lábát, és gyengén megszorítja, olyan tehetetlenül, hogy a kutya meg se haragszik érte. Ellenkezőleg, megnyalja a fejét, aztán megfordul, és úgy megy odébb, mint aki könnyörületből rááll a vereségre.

A tanító iszonyodva csúszott tovább lefelé a réten, aztán megállt pihenni egy kicsit.

Maga előtt látta a megtépett, lombjaitól megfosztott s a robbanástól felsebzett tölgyfákat. Néma szobrok. Aztán a haranglábra esett a tekintete. Valaki térdelve rángatta a harangkötelet. Egy ember. Ettől még jobban megijedt. Aztán megörült. De nem hallotta a harang szavát.

Halott vagyok. Megsüketültem a robbanástól. Vagy csak álom mindez.

Feltekint: az az ember hajbókolva rángatja a kötelet; hallgatózik: csend van. A fájdalom egyre sűrűbben és élesebben nyilall belé. Igen, mégiscsak él, de miért nem hallja a harangot. Rémműlten kúszik tovább a réten, és amikor odaér a harangláb ajtajához, háttal áll előtte az ember, fedetlen fővel, véres ingben, súlyos lendülettel rángatja a csend harangját. A tanító felnéz a magasba: a harang nincs a helyén.

Elvitték a harangot, látod-e.

Nem baj.

Feléje se fordul, még erősebben, még dühösebben rángatja a kötelet.

Hova menjen az ember innen, ahol már a halált se lehet hírül adni, innen, ahol a múlt és az isten egyaránt kést rántott. Hova ebből a halálból, ember, hallod-e.

A tanító sírva fakad. Aztán elvánszorog a réten a hegy felé. Ott az égbolt és az erdő.

A harangláb ajtaján Miloš Babović bújik ki, és a falu felé néz. Csak az ő háza nem égett le. De megpillantja apját, aki hajadonfővel siet feléje, puskával a kezében. Miloš Babović megfordul, és tántorogva indul el a réten át a tanító után. Az erdő és az ég felé.

Herceg János fordítása

A Forum Könyvkiadó hamarosan megjelenteti Dobrica Ćosić *Deobe* (Oldódás) című háromkötetes regényének magyar fordítását. Az első könyvből vettük ezt a részletet.

BRASNYÓ ISTVÁN VERSEI

De egyéb dolgunk is van,
Mint a szépség.

Először is, ki kell tanulunk,
Miképp leszünk erősek,

És nehezebbek, mint a tér.
És erősebbek, mint a súly.

Guillevic: *Tudat*

AZ ANYAG VARIÁLÁSA HELY NÉLKÜL

fogják fel tenyereitek a robogást
igyák föl szemeitek színeit
szátok hallgassa végig
füleitekben tiporjon a hang
orrotok facsarja
itt az érzékek repülőznek
dallikákban vegyszer-roskadás
gázgömb
éterkeresések
e szerelem nem az anyag szerelme
e halál nem az anyag halála
ez élet nem az anyag élete

fogócskát játszunk az anyagban és az anyag nem
akar megkerülni
keringése kiszámíthatatlan és útjai kiszámíthatatlanok
bolygása s rendszere hatalmas
én makacsabb vagyok mégis mint a szeretőm
ki nem akarja velem elhíttetni
csak éjjelente érzem parányi izmait
anyag
fogócskát játszunk az anyaggal és az anyag nem
akar megkerülni
helyébe fordul minden más
ha beugranátok ennek
semmi sincs a helyén

MENEKÜLŐK

a föld rétege
a víz pereme s feltartóztathatatlan
megfújja a szél
szájából itatja
hol a vér
hova tér

terhes és ajkamon suhog
rostokol benne láz
hűlve kiosztom
harom egyre vastagabb és súlyosabb
karom egyre vastagabb és súlyosabb

STÚDIUM

a mi mozgásunknak síkjai
vizolyogva tűnnek el és mind feledés
akár vággyal színültek
vagy görgetnek egyre csak
az irányba
mely számlálva lépi pontjain örömét
célből ugró fenség rózsázhatna széjjel
de vidékeink az anyag létezéséé
lopva ha találja szellemét az elme
csapzó forma pendül a nyelven
s hej
a hajunkon
rajta ösztökéje
gyökerek pusztult bizseréig érni
valóra riasztva ámulatunkat
szólni kell mert a csöndet várjuk
és hallgatni tanulva
magunknak mondani magunkat
nagyon-nagyon szólás a miénk
higgyétek el most barátaim
figyelmesen olvasva a sorokat
bére legyen a legtöbbször az
hogy leköpdösik
mert a békét határolják rajtunk
míg pattognak tágultan hangjai

HÚGOMRA GONDOLOK

vékony lánytestét fura pókok szőtték
vonalakra foszlik szilárd arcán a könny
és soha nem sír
és soha nem sír

hold sarlója
nap korongja
őt kéri már
ő mindig vár
valakire

ha szomorúbb nálamnál
megérti elszánt pózaim
ha csillagot szakít hajába
harmatos pára
virrasztja hajnalig
így lelek rá

a földön ül
fejét kulcsolja térde közé

sosem kérdeztem tőle még
mért kergethet el szeme

mellekre fekszik
nevetése zokogtat

két piciny mellét fogom tenyerembe
sorra csókolgatom

én nem érzem a bűnt
átkozatok el
nem fogom kérni soha
sirasson

ő már elátkozott
ő már elsiratott
és engem
engem szeretett

az én bűnöm
az ő bűne

összük ki a bűnök indulenciáit

végig sem megyek a városon
pörbe fognak a harmóniák
utálni kelljen hogy megismernek
hogy húgom nem volt
s testében örökre én vagyok

TÖRTÉNELMI REKONSTRUKCIÓ

testvérünk vagy te mikor a fákra találtál
a növényekre találtál és bennük lelted a rostot
szemed anyánk duzzadó hasán
s a búza sikérjét növeszted diadalra
sajgón pampa-hazánkon és hazáján a gyíkoknak
megmérhetetlen a kélünk hogy átlábaljuk az erdőket
ahol több fekete van az égnél
szabadulhatnánk parázs rémeinktől
hogy tisztábbak szeretnénk lenni a napnál
és hosszabbak szeretnénk lenni útjainktól
a véget nem ismerő utak tengerekig vezetnek
lelkünkben terjeng a tengeren túl mely visszatér
megváltozik újra kel arratájt otthonunk
*asszonyaink illata s nyelve forró
vagy a gyermekek akik születnek
másképpen szeretnék egymást szeretni
és más az énekük*
*mi a lányainkat is úgy szeretjük
ahogy az anyjukat szeretjük*
*de ifjú kígyóként sziszeg varázsuk és vonaglik
ez ölne meg bennünket jelezve hogy elmúltunk
löttyed hasunkat kemény ágyékuk kiveti
arcunk lépve gombaként lehetünk hinni kell hogy démonok
ám mosolyuk bosszúra szökken vagy csipőjük kápráztat
az átmérőkön tépi képzetünk.*

TERMÉSZETES VERS

egy sugár hajlik a kerten át
magányos sugár
nyitogat felettem ablakot
nagyéha megáll
vagy hosszút csillanva tovább
mutatja részét

felhők tüzelnek benne kéket
az acél ezüst lángja
csöppen az élén

vagy törik zölden el
míg hosszú kötélén
nyílt torkú harangok kalapálják

S T A N A

csak megölt üresség

tüdők hártják csontok közé
hová szorulnak be a szívek

tűz-riadalomból
lelkesített kavics-sétány
villódzó állatok sorfalából
feléje csapón
jaj
és még néhány hasonló kiáltás

őrült ricsaj
elektromos rohanással
a nyugtalanított öblök kerepelnek

miért nem állott meg előbb
dárdájával a nap
felhőkre vizelni

tüdők hártják csontok közé
hová szorulnak be a szívek

VASÁRNAP DÉLUTÁN

Hornyik György

Az ablakom előtt időnként elhalad egy-egy kimenős katona, kamaszosan nagyra nőtt piros kezét lóbálva.

Vasárnap délután van.

Ma krumplipüré volt a menzán és disznósült. A krumplipüré vízízü volt — minden vasárnap ezt adják, már két éve —, s a hús is kevés volt és rágós.

Az asztalomon ott áll az a négy hájaskifli, amit Sára néni, a házi-asszonyom hoz be minden vasárnap, szégvenlős mosollyal kínálva. Ősz öreg feje minden vasárnap délután megjelenik az ajtómban, és tudom, hogy mindig hájaskiflit hoz, csak ritkán mákoskalácsot. Legutóbb karácsonykor hozott mákoskalácsot.

Vasárnapi kimenős katonák haladnak el az ablakom előtt, és én még mindig kabátban ülök az ágyon.

Estére az operába megyünk — bemutató lesz, nem is tudom pontosan, mit adnak. Janka váltott jegyet —, azután Vilmostal meg Oszkárral lemegyünk a bárba, ünnepelni. Vilmos diplomált, meg kell ünnepelni.

Diploma.

Ünnep.

Vasárnap délután.

Ki kell tisztítanom a fekete cipőm, mert a múlt szombat óta poros.

Nincs egy állomás sem a rádióban, amely nem mérkőzést közvetítene. A fene ebbe a bakelitdobozba!

Janka azt mondta, keresztanyjához megy látogatóba. Nagy, erős asszony a keresztanyja, és folyton beszél, mindenről össze-vissza. Császárkörtelikört tartogat, és mindig azzal traktál, ha véletlenül elmegyek hozzá Jankával. Fáraszt, és a császárkörtelikörtől undorodom.

Ez a kis fekete egyetemista lány — azt hiszem, Nadának hívják — azt mondta, hogy ma elhozza a megígért könyvet. Angolt tanul, a múltkor beszélgettünk, és elmondta, hogy lelkesedik egy új íróért — nevére már nem emlékszem, K-val kezdődik. Azt mondta, megszerzi könyvét fordításban és elhozza. Jó kis nő, csak egy kicsit alacsony.

Úgy látszik, magános, mert barátnőin kívül senkivel sem láttam.

Biztos valami „tragédia”. Nagy kiábrándulás! És az első! Nagyon a szívére veheti, ha ennyire zárkózott.

Jó kis nő.

Kíváncsi vagyok, mit talál abban az íróban, K..., nem tudom, nem jut eszembe, mindegy.

Két hónapja jött ide lakni. Itt lakik a földszinten, szemben az ajtómal. Véletlenül ismerkedtünk meg, egy este későn jöttem haza, a kulcslyukkal babráltam — azt hiszem, volt egy kicsi akkor a fejemben, persze, Janka születésnapja volt —, mikor kijött a lépcsőházba, és bocsánatkérések között kért néhány cigarettát, mert az övé elfogyott és vizsgára készül. Másnap visszaadta, s azóta néha váltunk egy-két szót.

Sára néni elment a lányához a város végére. Töltöttkáposztát visz nekik, mert a veje nagyon szereti, a lánya pedig nem főz otthon, még vasárnap sem, mert dolgozik, könyvelő a hajógyárban. Sára néni el van ragadtatva a lányától és a vejétől, csak azt hiányolja, hogy még nincs gyerekük, pedig már több mint egy éve házasok.

Kis csoportokban emberek mennek el az ablakom előtt, biztosan a vasárnapi meccsre.

— Tessék.

— Jó napot. Elhoztam. — Zavarban van.

— Csak jöjjön be nyugodtan, meleg van nálam.

— Csak egy pillanatra.

— Vegye le a kabátját. — Segítek neki. Feszül rajta a ruha. Szép melle lehet.

Leül a székre, visszaülök az ágyra.

— Magának még rádiója is van?

— Igen, ez a kis vacak, de sokszor bedöglik. Régen vettem.

— Elhoztam a könyvet, majd meglátja, milyen jól ír. Én imádon, pedig csak ezt az egy könyvét olvastam, és még egyet, de az még nincs lefordítva.

— Mondja csak, hogy hívják, már kiment a fejből.

— Kerouac. Jack Kerouac.

Kár, hogy nincs valami italom. Meg kellene kínálni.

— Szereti a hájaskiflit? Tessék. Sajnos, nincs kistányérom.

— Köszönöm, de...

— Csak tessék. A háziasszonyom sütötte. Jól süt.

Vesz egyet, eszik.

Nagyon szép melle lehet.

Ki kellett volna öntenem a piszkos vizet a lavórból.

A könyv ott fekszik előttem. Belelapozok.

— Milyen jó meleg van magánál. Csak a falak túl üresek. Miért nem akaszt fel egy-két képet? — összegyűri a papírszalvétát és gombóccá gyúrja.

— Nincs.

— Hogyhogy nincs, kell hogy legyen valami képe. Nem filmszínész-nőkre gondolok, hanem... — elhallgat.

— Maga nem tüzel?

— Nem érdemes. Úgyis keveset vagyok itthon.

Hallgatunk. Odamegyek a rádióhoz: mindenütt közvetítés.

— Mit szokott csinálni vasárnaponként?

— Olvasok és néha moziba megyek.

— És esténként?

— Olvasok az ágyban.

Hallgatunk.

— Kár, hogy nincs valami italom, hogy megkínáljam... Pedig volt a múltkor. — Kinyitom a szekrényt, de üres az üveg.

— Hagyja kérem, köszönöm.

— De ilyen hidegben jót tesz. Pláne, a maga szobája hideg...

- Hagyja csak, nem fontos.
- Dühítő, hogy nincs semmim. — Valóban kezdek bosszankodni.
- Azt hiszem, van nekem még a múltkorról rumom. Teához vettem.
- Dehogy, megyek és veszek itt a büfében.
- Nem, majd én átugrok és elhozom. Az vacak, amit a kocsmában adnak. Felvizezik. És drágább is.

Magára kapja kabátját, eltűnik. Gyorsan kiöntöm a piszkos vizet a lavórból. A vödört az ágy mögé teszem. Már itt is van.

— Most megisszuk a magáét. Mi marad a teába?

Töltök, koccintunk.

— Ösztöndíjas?

— Igen.

— És ki tud jönni?

— Kapok még otthonról is valamit. És maga?

— Én csak félig. Dolgozom.

— Az jó. Én is szeretnék.

— Majd dolgozik, ha befejezi.

Megint töltök és megkínálom cigarettával. Rágyújtunk.

— Magát sohasem látom sehol a városban, se kávéházban, vagy...

— Ezt hagyjuk, jó?

Szóval mégis: „tragédia”.

Kint lassan sötétedik.

Iszunk, de ő kevesebbet. Nem baj. Jó erős a rum.

— Főztek teát?

— Majd én.

Feláll az asztaltól. Odaadom neki a lábost, megpiszkálom a tüzet, és kinyitom a kályhaajtót.

Hallgatunk egy darabig, azután beszélni kezd a könyvről. Nem is figyelek a szavaira, csak néha bólintok.

Janka most biztosan londoni szeletet eszik a keresztanyjánál, és hallgatja a meséket a Münchenben élő rokonokról; hogy Lajos bácsi — nincs egy éve, hogy kiment, azt is olyan intelligensen csinálta, nem szökött át a határon, hanem egyszerűen elvált az utazási iroda kiránduló csoportjától — már öt segéddel és négy inassal dolgozik, diplomaták varratnak nála, már kénytelen új üzlethelyiséget bérelni, mert a régi szűk lett; és hogy Veronkának, Lajos bácsi feleségének külön szobalánya és szobainasa van, meg hogy most vették meg a legújabb típusú Opel Olympiát.

A rádióban tánczene kezdődik.

— Szeret táncolni?

— Igen.

— Akkor... szabad?

— Ne gyerekeskedjen. Itt?

— Hát persze. Miért? Mi van abban?

Felhúzza szemöldökét, vállat von. Megfogom a kezét, feláll. Táncolunk. Jól táncol.

— Szokott táncolni?

— Ritkán.

— Jól táncol.

— Köszönöm. — Fásultan mosolyog.

— Tudja mit? Pertat iszunk.

— Mire föl?

— Hát csak... az a *maga* nagyon feszélyezett, merev, idegen, szóval rosszul hangzik.

— Hát ha annyira akarja.

Már csak egy ujjnyi van az üveg fenekén. Mikor behozta, félig volt.

— Ilyenkor meg szokták csókolni egymást.

— Azt el is lehet hagyni.

— De én nem akarom csak így. Legyünk következetesek.

Az arcát nyújtja, de átölelem és szájoncsókolom. Védekezik, de nem túl erélyesen. Mikor elengedem, furcsán, csillog a szeme.

Megsimogatom az arcát és megint megcsókolom. Most már nem ellenkezik, érzem, az ajka reszket.

Tovább táncolunk, azután leültetem az ágy szélére és csókolni kezdem a nyakát. Egész testében reszket. Lassan gombolni kezdem a blúzát. Őt gomb van rajta, az egyik lóg. Eloltom a villanyt. A melltartója hátul elpattan, egy pillanatra összerándul, azután tenyeremben simul két — a kályhaajtón kisütő fényben látom — gyönyörű melle.

A lépcsőházban lépések zaja hallatszik — elfelejtettem bezárni az ajtót, egy pillanatig tétovázok —, a léptek továbbhaladnak, azután valószínűleg ajtó nyílik és csukódik, de azt már nem hallom.

•

— Szeretsz? — kérdezi.

— Szeretlek — mondom. — A fene ezt a rádiót. Bemelegedett és bűzlik a bakelit doboza.

— Mondd, hogy szeretsz!

— Szeretlek. — Megcsókolom. Már fél hét.

A kályhához megyek. A víz már elforrt a lábosban. Zenét keresek a rádióban.

Az ágyon ül, öltözik. Felhúzza cipőjét, lesimítja szoknyáját. Felgyújtom a villanyt.

— Iszunk teát? — a cipőjéhez lehajolva, alulról néz fel rám.

— Elfőtt a víz. De felteszek, ha akarod.

Lehajtja fejét. Odamegyek hozzá, felemelem az állát: könnyes a szeme.

— Mi az, mi van veled?

— Semmi.

— Miért sírsz?

Hallgat.

— Van fésűd? — A tükörben nézi magát.

Odaadom, s míg fésülködik, belecsókolok a nyakába. Tovább fésülködik.

— Tegyek fel vizet?

— Nem kell. Úgyis mennem kell.

— Haragszol?

Rámnéz és furcsán mosolyog:

— Miért?

— Csak...

— Hány óra?

— Háromnegyed hét.

— Mennem kell.

— Maradj még.

Veszi a kabátját. Odaugrok, segítek.

Felöltözve áll előttem. Valamit mondanom kellene.

— Akkor... találkozunk?

— Mikor? — Szenttelen arccal néz rám.

— Holnap.

— Jó.

— Hánykor?

— Majd megbeszéljük.

— A könyvet elolvasom vasárnapig. Éppen érdekel. Jó?

— Maradhat tovább is.
Megcsókolom. Lehajtja a fejét, de a szeme száraz marad.
Becsukódik utána az ajtó.
Leülök az ágyra.
Mindjárt hét óra.
Át kell öltöznöm.
A nyakkendőm már elég gyűrött. Ki kellene vasalni.
Fél nyolc előtt öt perccel Janka vár a színház előcsarnokában.
A lila ruhájában lesz megint.

TÉPJÉTEK FÖL AZ ABLAKOKAT!

Szirmai Károly

Balázs az állomáson várta Margitot. Azt írta ugyanis, hogy a fél négyes vonattal érkezik, jöjjön ki eléje. Jelentkezése meglepte, mert már évek óta nem leveleztek. Még inkább, hogy Belgrádból írt, s nem Budapestről. Biztosan valami kulturális ügyben utazott oda, hisz az, mint az írás és a muzsika elszegődöttjének, mindig szívügye volt.

Most tehát ott sétált lehajtott, deresedő fejjel, egyenletes, férfias lép-teivel az okkersárga állomásépület előtt. Le-föl, le-föl! mivel még jó tíz percé volt a vonatérkezésig. A lármas és rossz szagú váróterembe nem volt kedve beülni. Egyedül kívánt lenni önmagával, egyedül gondolataival. Nem mintha izgatott lett volna. Csöppet sem! Pedig harminchat éve nem látta Margitot. Harminchat esztendeje! Ő akkoriban végezte el Pesten az egyetemet, de az uralomváltozás után, akkortájt még élő édesanyja miatt rövidesen visszatért szülőföldjére, a Délvidékre. Azóta mind kevesebbet leveleztek, az utóbbi években semmit. Pedig valamikor a vele való házasság élete megkoronázása lett volna. A levelezés elmaradásával azonban egyre kevesebbet gondolt rá, az utolsó esztendőkből alig. Kettőjük, képzeletében kiszínezett, élete magányos, ködbe vesző, útszéli házként maradt el valahol a messzi időben.

Vajon fölismeri-e a kijárat egymást döfködő embertolongásában? Hiszen annyi esztendő bizonyára őt is megváltoztatta s alig hagyott meg valamit ifjúságából emlékeztetőnek.

Megkísérelte egykori szép, finom vonású arcát fölledézni, de hiába kapkodott utána, szétmállott, ellevegősödött, a régmúlt kavargásából nem tudta vonásait összehalászni, képpé formálni.

De már hosszan füttyült az érkező vonat, és nagy robajjal bedörömbölt a pályaudvarra. Odaállt hát a kijárat közelébe, hogy a kijövőket szemmel tarthassa. Az első szállingózók között azonban nem látott senkit, aki rá hasonlított volna. Az utánuk következő megduzzadt áradatban sem. Meglepte hát, amikor egy élete deledőjén túl levő, dércsípte, szőke, élénk barna szemű nő — fölemelt táskával — kibontakozott az embertolongásból, és kedvesen odaszólt:

— Itt vagyok, Balázs!

— Kezét csokolom, Margit! — köszöntötte meglepetten, mert mégsem gondolta volna, hogy az eltelt idő csak okos, mosolygó, barna szemét hagyta meg a múltból. S magában nagyon restellte, hogy nem ismerte meg. Háttha ő is észrevette?

— Úgy gondoltam, ha már erre járok, két órára, vonatom érkezéséig, megszakitom utamat, és megnézem, mit csinál — mondta Margit.

— Bántott volna, ha ezt nem teszi — felelte Balázs. — De kérem a táskáját — nyúlt utána.

Margit azonban elhúzta.

— Elfelejtette már, hogy sohasem engedtem magamat kiszolgálni?

— Nem, de állomásunkon nincs taxi, s így gyalog kell mennünk házáig — jegyezte meg Balázs. — Még jó, hogy a közelben lakom.

— Tudja, hogy mindig szívesen távgyalogoltam — mondta Margit. — Nos, merre kell mennünk?

— Arra — mutatott Balázs az állomáson túli, fővonal menti, szegényes házsorú utcára.

— Íme, megérkeztünk — állt meg az időrágta házak közt egy csinosabb, négyablakos, téglasárga épület előtt, s kitérve az ajtót, előre tessékeltte Margitot.

— Ez itt a nappalim — nyitott be a szűk előhelyiségből egy ízlésesen berendezett világos szobába. — Szíveskedjék leülni, míg szólok a feketekávéért.

De Margit nem ült le. Előbb körülnézett, majd odament az ablakhoz, elhúzta a fehér csipkefüggönyt, és kitekintett a túloldalra, ahonnan egy összetákolt deszkakerítés fölött oda látszott a fővonal mögött elterülő és traktorra éhes, megbarnult, burján fölverte tarló.

— Íme, itt vagyok — lépett be Balázs. — A tájat nézi?

— Azt is.

— Nincs rajta semmi különös. Amolyan egyhangú alföldi sík vidék. Valamikor azonban ősmocsár volt, ősvetációval s a portyázó török elől búvóhellyel. Aki nem szokott hozzá...

De szavait megszakította a belépő, öreg, sötét ruhás házvezetőnő. A feketekávéért hozta a tálcán, kicsiny csészékkel, és vigyázva letette eléjük az ablak melletti csipketerítés asztalkára. Majd a barna zománcos dzsezáért nyúlt, hogy töltsön, de Balázs visszatartotta.

— Köszönöm, Esztrákné, ne fáradjon, majd mi ..

Mire az öregasszony, akár valami meggörnyedt árnyék, lassan, nesztelen léptekkel kiment.

— Úgy látom, öreg bútordarab a háztartásban — jegyezte meg Margit, s közben töltött a csészékbe.

— Az. Mindent rábízhatok, sok mindentől megkímél.

— Pedig valamikor nem szívelte a háztartásban az időseket. Azt mondta, hogyha saját gazdája lesz, csak fiatalt alkalmaz.

— Igen, valamikor így gondolkoztam.

— De most, mivel korosztályukhoz közeledik, őket is más szemmel nézi.

— Nem azért.

— Hanem?

— Mert, mint mondtam, megbízhatóbbak, s helyüket nem váltogatják.

— Csakhogy maga is rájött. De mondja, Balázs, mióta lakik itt? — kérdezte Margit, miután kiitta feketekávéját, s az üres csészét könnyedén visszatette a tálcára.

— Idestova tizenöt esztendeje — felelte Balázs, cigarettája gomolygó füstje után bámulva, mintha a tovaszállt esztendőket követné tekintetével.

— Ennyi idő óta? És kibírta?

— Hogy értsem?

JANEZ
BERNIK
208. jegyzet

— Itt, egy helyben, magában, négy fal között, meg sem kísérelve, hogy elmenjen, szabaduljon — válaszolta Margit, szavait hangsúlyosan tagolva.

— Sosem gondoltam rá — válaszolta Balázs, féloldalas testtartásban, bal karjával az asztalra támaszkodva. — Lefoglalt az előbbrejutás, a változás, a beleilleszkedés, a pozíció-megőrzés. S örültem, hogy végre különálló főberleti lakáshoz juthattam, és megszabadultam az alberleti viszony számtalan bosszúságától.

— S hogy hol kapott lakást, az nem volt fontos?! — firtatta Margit. — Mert így mintha a perifériára száműzte volna magát, egy halott, megállott, mozdulatlanra merevedett világba — alacsony, nyomott, gondterhelt fejű házak s kicsiny, problémátlan emberek közé, ahol éjszakánként, hazatérőben, visszhangosan kopognak magányos lépteit. S akkor szobájába lépve, biztosan becsukja a spalettákat is, holott ki kellene tárnai az ablakokat, hogy szabadon áramolják be az éjszaka, s levegőhöz, lélegzethez juttassa, ha már annyi mindenről lemondott, amiért valamikor élni akart, s amire most, mint látom, végképpen hűtlen lett.

Balázs, akit az elhangzott, számon kérő szavak rádöbentettek elfuserált életére, maga elé nézve hallgatott, nem tudott mit válaszolni.

Margit pedig az őt jellemző élenkséggel folytatta:

— Azért nem gondoltam, hogy ilyen lesz a találkozásunk. Azt hittem, hogy hosszas hallgatása lázas készülődést leplez, készülődést az oly régóta várt szellemi kitörésre, s helyette — ne is haragudják őszinteségemért — egy másik embert találtam, aki beleszagolt a sivár, eseménytelen hétköznapi megalkuvásos világába, végképp lemondva arról, hogy innen szabaduljon, és beletörődve, hogy így van.

Balázs nem mentegetőzött, nem magyarázkodott. Mit is hozhatott volna föl a kedvet elsorvasztó vidéki kicsinyességek közt rátelepedett szellemi restség és tespedtség igazolására? Talán a századerek életet átforgató kényszerű illeszkedését, hozzáidomulását, vagy azt, hogy nem volt senkije, ami férfiatlanul és érzélgősen hangzott volna, ezért, hogy másra terelje a beszélgetést, csak annyit mondott:

— Egyedül voltam.

Margit ebből is eleget érthet, s nem folytatja a számonkérést.

Napnyugta előtt ismét künn voltak az állomáson. Mint a múlt két, sugárba vont szobra, ott álltak a peron reves fakorlátja mellett az őszre vetkőző puszta táj alkonyati világításában, s arra gondoltak, hogy többé nem találkoznak egymással, ez volt az utolsó.

Margit ezzel az érzéssel szorított vele kezét, amikor fölszállt a dörmölvé berontó gyors egyik kocsjába, Balázs is azzal az érzéssel intgetett feléje, amidőn finom, dércsípte, mosolygós arca megjelent a nyitott folyosóablakban, és tovaragadta a földohogó vonat.

A gyors már átcsattogott az alkonyati eget tükröző folyócska vas-hídján, s bekanyarodott a szelíd hajlatú dombok kitaruló ölelésébe, de Balázs még mindig ott állt az ellenvonatra felszállni igyekvők egymást taszigáló áradatában, észak felé fordulva, amerre Margit elment. Fölbolygatott kedéllyel még azután is az állomás környékén ödöngött, majd benyitott a kiürült váróterembe, nézelődve áthaladt rajta, odakünn átvágott a téren, s elindult a lámpáit gyújtogatni kezdő belváros felé, hogy belevgyülve a Fő utca korzói közé, kevésbé érezze a hirtelen rászakadt magányosságát.

Már tíz óra felé járt az idő, amikor hazaért, s lakása ajtaját kizárva, belépett homályban üldögélő utcai szobájába.

Akaratlanul megállt a közepén. Mintha börtöncellába lépett volna. Börtöncellába, ahová magát — évek során át — estéről estére bezárta. Ezt eddig sohasem érezte. Csak most, hogy Margit szavaitól fölkavartan, belehasított a rádöbbenés.

Nem bírta tovább. Szinte fulladozva támolygott a csukott ablakhoz, hogy nekiesve föltépje, s a puha levegős éjszakával szabadon, gátlás nélkül áramolják be a megváltó és magához ölelő végtelenség.

DUDÁS KÁLMÁN VERSEI

INTERFERENCIA

Mossa a partot a hab

Mérheted hány ezer éve
omlik a szikla hasadt
tömbje a fényölű mélybe

Vess a szívedre, ha mersz!

Dobban s ocsudni se kezd még
túl araszolja a perc
dönti a sárba a nemlét

Lošinj, 1962.

SUGARAS EVEZŐKKEL

Ezüstbe olvadt krétaszín
öböl a dél köröttem.
Fekszem, mint más, e délszakin
szilánkolt fényözönben.
Zizzenő rostú heveder
behurkolt fénybogába.
És lendít, hintáz, felemel
a part fölötti lágba
és könnyedén, akár a hab
taraj hegyén ha szökdél,
lebegek mint a pillanat
sugaras evezőkkel.

E szédület szintetizál —
az élet soha-többé
döbbenét vegyíti már
töményebb létörömmé
annál, mit őrző szerveink
tudtak, csak elziláltan,
most gyült gyönyörként lüktet ím
minden egy porcikámban:
mert az, amiben része volt

e fényre szomjas testnek,
most csupa láng örömrre bont
mindent, hogy eljegyezted.

Pogány és egyszeri öröm,
sugár és kék és tenger.
A szenvedélyed tükrözöm
visszfénylő szerelemmel!
dobol a szív, de hirtelen
hang zizzen át a lombon,
a tengeré: Nyughass, nekem
az öröklét a dolgom ...
— Ugyan! — fölényesen kevély
az ittas szív fölöttébb —,
egy perc örömem többet ér,
mint százezer öröklét!

Cavtat, 1962.

S Z O M J Ú S Á G

A tengersík zománcból
homoksziget tarajlik.
Mondják, magábazártan
századok óta, tán még
Velence fénykorából,
zord hagyományok örvén
önként magábazártan
lakja egy pusztuló törzs.

Daltalan zátony, árnyat
fa lombja nem vet egyhül.
Csak venyige borítja.
Kékköves öble mentén,
szikrázó délutánban,
ballag alá az ösvény
hátán egy kicsi öszvér,
távcsővem fürge tükrén
puttonya idelátszik.

Fölöttem, itt a lombban
madár szól, önfeledten
csobogdál, zizeg forrás,
csőrén a tiszta dallam.
Azzal a kicsi öszvér
puttonyát teletöltöm
s elküldöm most e versben
a törzsfő lugasába —
küldene érte mindjárt
egy korsó jó vörös bort!

Lošinj, 1962.

MÁRVÁNY

A tragikusan eltűnt
D i s emlékének

Röpdös a felvert
Fény az olajfán
Ágbogas ablak
Nézem a tengert

Tömbös alapként
Kékbe merített
Karszti öbölbe
Alkati márvány

Tartja a roppant
Tornyú sugárrajt
Ormos özön fényt

Mekkora szívre
Ejt az öröklét
Ekkora könnyet?

Lokrum, 1962.

V I S S Z A K É R L E K ! . . .

P I C I - R E G É N Y

Kopeczky László

— Eredj, levél. Megírtalak. Eredj!

Péter könnyű futamokat játszott a levelesláda leffegő billentyűin, majd oldalbavágtta, mintha dobszóval zárná le a dallamot.

— Gyorsan határozz, gyorsan cselekedj! — magyarázta nekem, a produkció egyetlen nézőjének.

Köpni akartam, de egy bundás hölgy viharzott el előttem.

— Akár marhaságot is — mondtam köpés helyett.

— Hát idefigyeljünk, hé! Magát a levelet igenis lassan írtam.

— Lassan hát, mert a helyesírási hibákat böngészted. Istenkém, istenkém, egy perfekt rágalomnál a hogy elől nem maradhat el a vessző.

— Rágalom? Mit tudsz te, szegény fiú.

— Azt, hogy részeg vagy. Nem aludtál. Zongorán krampácsoltál egész éjjel. És levélre is tőlem kértél kölcsön. Az én töltőtollammal írtad.

— A fejem hideg volt és keserű, mint egy hajnali kávé, mit a bárban adnak.

— Fejed és zsebed üres volt. Telefröcskölted a papírt, és velem fizetteted a bélyeget.

— Olyan smucig vagy, hogy ha tőled kapna valaki levelet, azt hinné, hogy a kéményseprő írta. Nagy sötét lelked van. Én gyújtottam benne néha neont, s mindig picsogsz, ha benyújtom a villanyszámlát.

— Büszke, gőgös sarj. Behunyt szemmel turkálsz a pénztárcámban.

Pocakomra vágott.

— Látni sem akarlak többé!

— Talán búcsúlevelet is írsz? Na, nesze, itt a bélyegrevaló.

Ha el nem kapom a kezem, leköpi.

— Kufár! Pióca!

— Hiszténikus ripacs!

Összeugrottunk.

Az emberek olyan riadtan tágultak, hogy muszáj volt megállni, röhögni.

Péter megigazította a nyakkendőmet. A trafik felé intett fejével.

— Ugorj el bagóért. Most nyit. De vigyázz, mit veszél. Ha nem filteres, visszaviszed!

Engedelmesen baktattam el a sarokra.

Rágyújtottunk egy koraira. Egyszerre elsápadt.

Megpaskoltam az arcát.

— Rosszul vagy?

— Nyavalya. Most kapcsolok, hogy miféle levelet írtam. Ez azt jelenti hogy...

— ...fuccs!

Eltaposta a cigarettát, és idegesen körüljárta a postaládát.

— Nem fér be a kezem — mondta panaszosan.

— Hahahaha!...

— Mit röhögsz te vadelefánt?

— Hhi!... Micsoda oázis. Szelíd szamár is van benne. Iáz is.

Ráripakodtam:

— „Hideg fejfel szerkesztettem, tye-tye-tye... Adjátok vissza, brühü!”...

— Gyerünk be a kofihauszba — könyörgött.

— Még sepernek.

— Akkor ide a cukrászdába.

— Nem megyek. Sietek haza.

*

Bársonyos, puha, árnyékolt sarokban telepedtünk le.

— Most teleírom a panaszkönyvet. — Nagyot rikkantott. — Laura! Kérem a panaszkönyvet.

Tálcán hozták, egy pohár vízzel.

— Meggárgyultál — füstölögtem. — Nem adom a becsületes munkában megőszült tollamat.

— Ne félj. Nem írok bele olyat hogy: LÉGY VAN A KRÉMES-BEN... NEM SEPERNEK AZ ASZTAL ALATT: Panaszkodni akarok, nem pimaszkodni... Mert... TETSZIK LÁTNI, MEGINT EGYEDÜL VAGYOK...

Dühödten róttá a sorokat.

Laura, a szóke kiszolgáló kisasszony riadtan tekingetett felénk.

Péter válla fölött beleolvastam a sorokba.

...Panaszkom azonkívül, hogy nem rendelhetek Juditnak törököt, édeset, magamnak külön cukorral keserűt. (A kockacukrot a kávé belötyintése előtt ropogtatom el. Nevezik ezt: előkeserítésnek. ...Panaszkom továbbá, hogy senki se változott, semmi se változott. Mindenki itt van, csak egy valaki nincs.

Ne várjuk.

Miért? Meghalt?

Ó, bárcsak meghalt volna.

Akkor lenne legalább egy édes halottam...

— Marhaság! — mordultam fel. — Szerencsére tolladból kifogyott a tinta.

— Laura! — üvöltött Péter. — Tintát!

Laura lélekszakadva hozta. Zavarában két kockacukorral.

*

Oldalba löktem.

— Viszik a leveledet.

Kint a cukrászda előtt szakszerű csattogás hallatszott a postaláda felől.

— Viszik...
 — A leveledet...
 — Igen, a... — megvillant a szeme. — ...Utána futhatnék...
 „Postás bácsi, a... levelemet!... Meggondoltam... Nagy baj lesz ha kézbesítik... Nem adja?... Hogyhogy nem adja!... Lesz oly kedves és azonnal ideadja!... Parancsolom... K... önyörgöm... Most aztán vége a türelemnek! Átvágom a torkát... Kreccs!... Bocsásson meg... Muszáj volt. Uhhh!... Mindjárt rosszul leszek a véres látványtól... Vöööö! A táskát!... Ide a táskát... Hol a levél?... J. Judit... Ez az!

Ismét oldalba löktem.

— Siess, hékám, a postás bácsi autóra száll, és hátul kipufog neked. Félrelökte a panaszkönyvet. Az üvegajtóhoz futott. Rávigyorgott a postásra. Az könnyedén szalutált. Péter arcáról leromlott a mosoly. Visszavánszorgott a panaszkönyvhöz. Erőtlenül firkantotta a sorok alá: FOLYT. KOV.

Feje öklére hanyatlott.

— Győztem... — nyöszörögte.

*

— Tudod te, mióta készül ez a levél?
 — Ó, hogyne. Juditot még meg sem ismerted, már benned kóválygott. Ezzel a gondolattal születél: ÁROK PÉTERT BÁNTANI NEM SZABAD!

— Nem szabad, persze, hogy nem szabad.

— Helyben vagyunk. Alig vártad, hogy valaki bántsa.

— Védekezhetnék, de most nem rólam van szó.

— „De most nem rólam van szó”... Más is így védekezne.

— Jó... Erzékeny vagyok.

— Beteg.

— Nono...

— Bizonyítékom van. Sok.

— Mondj egyet.

— ...Apu, anyu megfélekezett a névnapodról: irány az idegenlégió!... A hálókocsi folyosójáról szedtek le.

— Majd meghaltam egy tündér gitárért. Tudhatták volna: sokkal büszkébb vagyok, semhogy kunyeráljak. Kétszer is belebrumogtam a vacsora utáni csendbe... „Jaj de szép gitárt láttam... Jaj, de szép GITÁRT láttam a Melodikonban...” Gyerek voltam.

— ...Ugyanez hosszú nadrágban... Árok Péter húszéves. Kijratkozik az egyetemről. Megsértette a prof.

— Édesapám otthon, húsz év alatt egyszer sem mondta: fajankó.

— A prof nem szerette, ha ugyanabból a könyvből idéznék, melyből ő is idéz.

— Tovább.

— Akár reggelig... Juditnak persze illett volna tudnia, hogy te nemcsak a világ bázongoristája vagy, hanem a második is.

— S az is kevés. Én legyek neki a világ összes bázongoristája.

— Tehát: Hiszek egy Árok Péterben...

— Igen.

— ...és nem hiszek a szőke Laurában.

— Igen, azaz nem... — Lábomba rúgott az asztal alatt. — Kurva vagy. Exhumálunk?

— Ühüm.

— Ugyan. Laura jóval előbb volt... A szerelemtől, mint a krémestől elcsaptam a hasam. Nem rendeltem többet.

— Ez így jól hangzik.

— Laura okos lány.

— Persze, valakinek okosnak is kell lennie.

— Istenem, hány éves is voltam akkor?

— Na!

— Kíváncsi voltam. Kóstolgattam.

— A maradékot pedig visszaküldted.

Ingerülten kiáltotta.

— Ezt már százszor, meg ezerszer letárgyaltuk!

A fejek felénk fordultak csodálkozva.

Hátba vágott és barátságosan magyarázta a körülöttünk ülőknek:

— A barátom egy szemtelen alak.

És bekapta a két kockacukrot. Az előkeserítés kitűnően sikerült, mert nyomorúságos arccal nyögte:

— Múljon el ez az egész, de gyorsan!... mert rövidesen csak ordítva tudok válaszolni.

S megint villant az arca. Olyan gyorsan váltakoztak az érzések rajta, hogy képtelen voltam követni őket.

— Egészen pontosan tudom, mit fogok tenni. Elmegyek a postára és visszakérem a levelet... Gondolkodom rajta még. Még-még-még... Közben: időt nyerek.

Hónom alá nyúlt és felrántott.

— Ollé! Fellelegezhetünk! Micsoda megkönnyebbülés! Legszívesebben két puszt csattintának Laura szomorkás arcára... Fizess!

Kint türelmetlenül topogva várt.

— Mert kérlek, ha az a levél a kezemben van, nyugodtan gondolkodhatom. Ugyebár, akkor dobom fel, amikor nekem tetszik... Haha!

Rohanni kezdett.

Szuszogva captattam a sarkában.

— Nem lesz az olyan egyszerű, barátocskám... Ugye, máris megcsappant a bátorságod, hogy a nagy szürke épületet megláttad... Brrr! Ha megvág odabe a csapóajtó, azt sem tudod kinyögni: hoh-h-hh-oogy hívnak. Egy csomó hideg fej fogad. Egyikőjük sem kíváncsi rá, miért jöttél. Ha véges-végül egy a szájak közül, rozsdás lakat módjára, csikorogva megnyílik, azért teszi, hogy undok képedtől megszabaduljon, és egy másik színxhez utasít.

Valóban, úgy vánszorogtunk el az ELLENŐR feliratú ajtóhoz, mint-ha hátunkból számtalan nyílvég állana ki.

Nem volt benn. Várjunk.

Ültünk szárnyszegetten, mint két madár, kinek a Nagy Indulás reggelén nem csengetett a vekker.

— Meneküljünk — súgta Péter. S ugrottunk is azonnal, de az ajtóban komor szemüveges férfiúba ütköztünk.

Persze, közönséges levelet nem adnak vissza. Ha ajánlott, vagy expressz lenne, a vénnyel igazolhatná Péter.

Dehát, ki ír így: J. JUDIT... GYÜLÖLLEK AJÁNLVÁ?

Távozóban, a salter mögött postás bácsinkat fedeztük fel. Nagy táskája tartalmát az asztalra öntötte. A levél tehát elmegy. Nagy pecsétet vágnak rá. Csak úgy nyekken belé. Aztán: be a zsákba.

Péter az üvegre nyomta orrát. Morgását csak én hallottam.

— ... Hé, halló! Óvatosabban bánjanak vele... Törékeny... És ne forgassák össze. Felkeverik benne az érzéseket...

Elhúztam karjánál fogva. Lelőkdöstem a lépcsőn.

Ki sem értünk, nagyot rikkantott:

— Jjjúhújj!, de jó, hogy nem adták vissza!... Kezdhethném előlről az egészet.

— Na ugye.

— Na igen. De...

Gyanakodva sandítottam rá, és csakhamar valósággá vált a legsötétebb sejtésem.

— ...De valami pokoli remek dolog jutott eszembe. Klári odafönn dolgozik a távirdában. Ha megkérem, odasuttyan, és szemrebbenés nélkül kilopja a zsákból a levelet. Megteszi nekem, ha fejét vennék is érte.

— És másszuk megint a lépcsőket!

— Te itt megvárhatsz a legalsó foknál. Ülve. Csak be ne zsírozd a lépcsőt.

Utánavágtam az újságot. Röhögése visszhangzott a lépcsőházban.

Lefújtam a lépcső porát és nyögve, az újságlapokat magam alá terítve elfészkeltem. Karom átdugtam a korlát rúdjai között, s a karcsú fémcsíkokon bensőséges ábrázattal hárfázni kezdtem. Alig néhány dalocska után közönség is akadt.

Péter.

— Na.

Úgy tett, mintha semmi sem érdekelné, csak a játékomban.

— Nem akarta?

Nem billent nemet a feje.

— Vagy, elvitték már a zsákot?

— Ő. V.

— Mi az hogy: Ő. V.?

— Őrdögöd van.

— Chö...

— Mi az, hogy: chö?

— Az, hogy a postakocsi benyelte a leveles zsákot. Mindjárt ráhátrál a mozdony és akkor... Szent Menetrend Irgalmazz Minékünk!

Záró akkordjaimat meg se hallgatta. Tüdőbajosán összegörnyedve suttyogott ki, s mély belenyugvással vette tudomásul, hogy a csapóajtó másodszer is hátba vágta.

— És most hová?

— Mi az, hogy hová? Vissza a valóságba. Bukórepülés a földre.

Mentünk némán. Egyszerre csak sántikálni kezdett.

— Mi van veled?

— Eszembe jutott, hogy magasról zuhantam és jól megütöttem magam. Bal lábra sántítok. Bal oldalon van a szív. — Megállt. — Mesélj nekem — Juditról!

Azt hittem, menten sántítok én is, oly váratlanul csapott meg a kérdés.

— Adj fekete szemüveget. Nem tudom így a szikrázó napsütésben magam elé képzelni.

Úgy kínált három bőrtokból, mint mások szivarral. Mindig volt nála egy egész garnitúra. Kiemeltem a legsötétebbet. Feltettem.

— Hú! Látom!

Megálltam, és feszülten hallgatóztam, hogy még muzsikát is hallok a képhez.

Oldalba lökött.

— Na!

— Semmi különös. Fekete kesztyű van rajta. Egy jampival érkezett. Leülnek a szomszédos asztalhoz.

Péter megszorította a karom.

— Nem igaz, Nem így látod!

— Sz-sz!... Csúnyának nem mondható...

Még jobban szorította a karom. A kezem kékült.

— Úúúú!... Szikrázó vörös haja... Zöld a szeme, mint a televízió ekránjáé...

— Uhh! Te hülye! — Eleresztette a karom.

— Ne haragudj, öregem, én nem költő vagyok, hanem baromfi-tenyésztő.

A fekete szemüveg alatt is behunytam a szemem, úgy folytattam.

— A jampinak rögtön odacsúsztatott az asztal alatt egy barna bankót.

— Jó, elég!

— A jampi erre elkezdett rendelni. Zabált, vedelt. Indult egy zöld bankó is az asztal alatt.

— Hallottad, mit mondtam?! Elég!

— A jampi gőzölgött a piátul, mint egy trágyadomb. Judit konyakjából két szelet se hiányzott. A zongoránál fekete szemüveges alak nyavalygott:

... „bon giorno Tristezza”...

Madame Tristezza magához intette a pincért, és megkérdezte, mit iszik a fekete szemüveges fiú a zongoránál.

— Kuss!

— A fekete szemüveges fiú lakkszagú bort ivott citrommal, és meghajolt a szikrázóan vörös (ezt már mondtam) hajú madame felé... Nini! a vasúton vagyunk. Az ördögbe is... Öntudatlanul ide lyukadtunk ki.

— Igen... „Öntudatlanul”... Gyerünk ki a peronra. Búcsúztassuk a postakocsit.

— Nem, nem. Elég volt a lógásból... A tyúkjaim!

Kezet ráztunk.

Hiszen peronjegyre sincs pénze!

Visszaloholtam.

A matt kapu-üvegen kis kapart lik volt, azon lestem ki.

Belógott peronjegy nélkül.

Belógok én is!

A postakocsinál ácsorgott, összekulcsolt kézzel, mintha ravatal előtt állna.

— Na, mért jöttél vissza? — mondotta végre, mikor megszólalt.

— Gondoltam... nincs pénzed peronjegyre...

Megvető mosollyal mért végig.

— Mit képzelsz, jó ember, ha a te ócska bugyellárisod nem csörög, én már meghaltam? Árok Péter ott is megél, ahol mások számárkóro kosztot se találnak maguknak.

— Jó, de azt hittem...

— Hát tévedtél. Szerbusz.

Közelebb léptem.

— Csak nem akarsz valami marhaságot...?

— Nem tudom. Eredj.

Gyorsvonat közeledett a második vágányon.

Rámkiáltott.

— Nem érted? Egyedül akarok maradni!

Még közelebb léptem, csökönyösen lehajtott fővel, mintha a számárkóromat keresném a sínek között.

Homlokára csapott.

— Te hülye, azt hiszed, hogy öngyilkosságot akarok elkövetni? — ordította a dübörgésbe.

— Azt! — üvöltöttem vissza.

A vonat elrobogott mögöttünk.

— Nem is rossz ötlet — mondta csendesen. — Valószínűleg nem bírom elviselni az életet nélküle.

— Helyes — mondtam. — Kisétálunk Palicsra és beleugrunk. — Húzni kezdtem.

Elrántotta a karját.

— A Palicsba nem lehet. Szent víz. Egy éjszaka... meztelenül fürdöttünk benne.

— És?

A postakocsi felé bökött fejével.

— Mit gondolsz, előfordult már, hogy valaki innen a kocsiból visszakerje a levelet?

— Nem hiszem, de félek, hogy elő fog fordulni.

Legyintett.

— Ne félj... Eszem ágában sincs. Szilárd vagyok, mint a szikla.

— Gyere haza.

— Ne menje te se.

— Beállunk váltókezelőnek?

— Beülünk a restibe.

— Rendeljek kocsonyát?

Összehúzta magát.

— Így reszketek belül.

Grogot hozattam. Nem akarta elfújni a lángot.

— Olyan szép, mint egy tábornő a havas hegytetőn. Énekelhetnékem támadt.

— Ne!

A második grog után kibuggyant belőlem:

— Meztelenül fürödtetek a tóban... Azt mondtad; úgy szereted, mint nagymama a kökeresztet az ócskapiacon: virág és puzsi.

— Na igen.

Ideges lettem.

— Mi az, hogy igen!

— Annyira volt tőlem, mint a toronyablak... Csak annyit tudtam, hogy ott van... Izzadtam a vízben. Megígértem, hogy egy lépést se teszek Kelet felé... Később feljött a hold, de mi már addigra felöltöztünk.

Üklömmel megdörgöltem az orrom, mint egy bosszús medve, akit fenéken lőttek.

— Mi bajod? — kérdezte sértődötten.

— Semmi.

— ... Szempillája vizes volt, mintha sírt volna. A haja...

— Untatsz vele!

— A fenyvesbe vezető sétány bazilika belseje. Két fasor osztja jobb-, bal- és közép-hajóra. Ültünk a bal-hajóban.

— Uram irtalmazz!

— Gyónt... Az a fiú, akit te jampinak nevezel, igen szerencsétlen fiú. Csalódott az egész világban. Alapjában véve romlatlan, naiv. Rossz nők társaságába került. Mindig egy tiszta nő után vágyott... (Nevezd ezentúl Lothárnak...)... Judit nem szereti, csak sajnálja. Anyás ösztöne gyengédséget sugalmaz.

— Ezt mondta?
 — Nem. Ezt én mondom.
 — És most hallgasd meg, mit mondok én.
 — Nem. Ne... Nem fejeztem még be... Beletemetkeztem buja hajkoronájába... — Panaszosan nyögte. — Nem hagytad, hogy megmondjam, milyen volt színe, ott az ezer fény éjszakájában.

— Na? ...
 — Háát... — kezével határozatlan mozdulatot tett. — ... Aztán megcsókoltam.

Nem lehetett nagyon megelégedve arckifejezésemmel. Bosszúsan dűnnyögte.

— Pocakos vén szatír vagy. Nálad minden ott kezdődik, ahol másnál végződik. Vettél már virágot nőnek?

— Vettem virágüzletet. Meg is keresett egy férjrevalót benne.

Péter teli szájjal röhögött.

— Talpra magyar. Eridj haza... De nem féltelek. „Kisasszony, üzlet az üzlet. Tegyük össze, amink van.”...

— Fenét. Ujjam hegyével sem érintettem. Verseket írtam hozzá.

— Nem igaz!

Bukszám legbelsejéből rongyos papírt húztam elő.

Homlokráncolva böngészte.

— Ismerős. Már láttam valahol.

— Lehet. Lauránál... vagy Juditnál. Sokszorosítom.

Leesett az álla.

— Az ember — mondtam vigyorogva — kinyitja a száját. Vagy kap rá, vagy bele!

Hallgatott.

— Nem mondtam volna meg, de már nem tudtam tovább hallgatni a templomjelenetet.

Fel se nézett. Hidegen mondta.

— Holnapra számold össze, mennyivel tartozom. Majd megküldöm postán, hogy találkoznunk se kelljen.

Jól van — válaszoltam nyugodtan. — Ha az aprót nem számoljuk, csak a nagy tételeket, kétszázötvenezer.

Bamba, szinte sírós képet vágott.

— Tényleg?

Megsajnáltam.

— Judit azt mondta, utálja a link verseket.

Arany napfény öntötte el arcát. Még ő akart vigasztalni.

— Kár, pedig egész tűrhető vers. És, hogy is mondjam, olyan fánkra emlékeztető, rokonszenves képed van.

A sarokban porosodó hangszóró megreocsent:

„Beszállás a belgrádi gyorsra. A szerelvény a harmadik vágányon áll. Indul hét óra nagyvenötök... Ismétlem...”

— Segíts! Találj ki valamit! — ragadta meg a kabátom.

Visszanyomtam a székbe.

— Nem tudok segíteni, mert nem tudom, akarod-e a levelet, vagy sem.

— Akarom!

Felálltam.

— Nem akarom! — kiáltotta.

Úgy, állva szónokolni kezdtem:

— Helyes. Értem a világos beszédet. Több szóra nincs is szükség. Most felállunk szépen. A levelet még el lehet csípni, mielőtt kikézbésítenék. Ez esetben a pénztárhoz megyünk és váltok neked jegyet Újvidékre. De, ha — s úgy látom a világoasság szikrája gyulladozik benned — mindnyá-

junkat meg akarsz kímélni végre, az egyetlen járható utat választod, akkor csendesen megindulunk haza. Indulás!

Felállt és csendesen megindultunk a pénztár felé.

— Magadnak is váltsj jegyet — könyörgött vékonyan, mint egy beteg kismacska.

Tüzet okádtam:

— Hát idefigyelj. Mindent lehet. Kicsalni a pénzemet. Leütni Laurát a kezemről. Degenerált tyúkszaros hájpalinak nevezni szemembe és a hátam megett, de futóbolondot nem engedek csinálni magamból, ha te egy...

— ... hülye vagyok, ökor vagyok — vágott gyorsan a szavamba. — Két jegyet válts!

— Egy, egy...

— ...ripacs, hímringyó, — hettőt!

Összeszorítottam a fogamat, csak úgy csikorgott. Reszketés nélkül inttem nemet.

Könnycsepp futott végig arcán.

Futottunk a mozgó szerelvény után. Ott úszott a lépcső előttem, s nem tudtam elszánni magam, hogy felrakjam rá a lábam. Félttem, hogy azt az egyet elviszi a vonat. A másik pedig, s a testem egyebe ittmarad. Végre határozni kellett, mert a sebesség egyre nőtt.

Péter nagyot taszított rajtam.

Mulatságos volt, hogy az üres vonat utolsó kocsijának lépcsőjén, hárman is gyömöszölődtünk. Leghangosabb a kalauz volt a legalsó lépcsőn. Fáradtan zuhantam az ülésre.

— Egy szót se! — sepertem el galléromról Péter kezét. Saroknak fordultam vidáman kérdező tekintete előtt. — Sokkal gyengébbnek érzem magam, semmint, hogy válaszolni tudjak hülye kérdésekre.

Péter a beködösödött ablakra szívet rajzolt átdöfött fakanállal.

— Elalvás előtt majd mesélek neked.

Szemem ijedten nyílt ki.

— Ne... n... e... Rémeget álmodom attól... Azt, hogy a park mellékoltáránál csókolóztok és a jampi, bocsánat, Lothár, perselyezni jön és elfújja a gyertyákat.

— Adj egy cigarettát.

— Nincs.

Bízó arccal kutatott bele a zsebembe, de csakhamar elkedvetlenedett.

— Azt hiszem, cukorspárga agytekervényeidet ideje volna már felszerélni automata berregővel. Hogy lehet bivalymódra útnak indulni bagó nélkül?!

Csipkezszebkendője mögül fogpiszkálót kapott elő. Ráharapott, majd a szájasarkában illegette.

— Voltam veled igazi templomban is.

— Igazán? — kérdeztem olyan közömbösen, hogy a félék is csikorgni kezdtek.

— Pontosabban, nem veled, hanem utána mentem. Vasárnap volt. Reggel tíz óra. Egész éjjel püföltem a zongorát. Be is szedelődzködtem egy kicsit. Ragadt le a szemem. Megyek az utcán. Ismerős cipő. Ismerős lábak. Alszol?

— Igen.

— Kopp-kopp, kipp-kipp... Vajon hová mehet? Megyek a nagy ködben utána... Nem igazi köd volt, csak az álom függönyözött el agyam. Minden sarkon felébredtem, mikor le kellett lépni, és a túloldalon is, mikor fel kellett lépni a járdára. Aztán, úgy látszik, hosszú zökkenőmentes

szakasz következett, amit átaludtam, mert mikor felnyílt a szemem, nem láttam őt sehol. Ott forgolódtam a templom előtt egy darabig. Két tapogató kört köröztem le, mint egy eltévedt pille, míg végre besodródtam a csapóajtón. Ott állt a szenteltvízes medencéné! A haja vörösén szikrázott -- (csitt! te is így mondanád)... Menten lecsukódott a szemem. Halk orgonazene szivárgott. Hogy sűrűbb legyen a köd köröttem, szagos füsttel belefüstöltek álmaimba. Aztán egyszerre éles csengetés hasított az ikrás levegőbe. Megráztam a fejem, mint egy álmos oroszlán kinek füle körül dongó köröz. És megint. És megint. „Csing-csiling-crrrr!” — Vegye már fel valaki azt a kagylót — suttogtam erőtlenül — ... hátha engem keresnek.

— Ne sepegj, egy szót se értek.

— Azt hittem, alszol.

Hallgattunk.

Hosszabb zötykölődés után megkérdeztem:

— Na, vége a misének?

Kettéharapta a fogpiszkálót. Egyik felét elhajtotta. — Ez mehet. Elszívtam. — Nyújtózkodott. — ... Másnap két nyekergés közti szünetben odaultem az asztalához. „Mi az, reggel templomba járunk, este bárba?” — Megremegett. Aztán amilyen gyorsan csak lehetett felelte: „Imádkoztam magáért, signor Tristezza!” (Vörös haja szikrázott, jaj!)... Még le sem ért szívemig az öröm, máris hozzáfűzte: „Képzeld, Lothár nem tud elszámolni a rádiószámlák ellenértékével a főiskolás szövetkezetnek.”

— Még jó, hogy nem veled történt ilyesmi. Mehetett volna apácának. Szóval érted imádkozott. És mennyi pénzt adtál, hogy Lothár erkölcsé ismét a régi fényében tündököljön?

Péter ajkába harapott.

— Huszonkettőt... Ne felejsük el, hogy én ajánltam fel.

— Nem. Nem felejtjük el.

Lenézett bélelt puhatalpú cipőmre, hogy belérúgjon-e azon a tájon, ahol a bokámat sejtette. Ehelyett végignyúztózott az ülésen, hosszában. Karját feje alá kerekítette, és nyitott szemmel dörmögte.

— Gyönyörű napok következtek.

— Emlékszem. Rengeteget énekeltél ráadásnak. A kávéház igazgatója rezgett is nagyon, hogy levágod fizetésemelésért.

— Le is vágtam — mondta halkan. Szeme lecsukódott.

— Hogy lehet az, hogy lehet az, hogy lehet az, hogy mégis egyre több pénzt kacs martál el tőlem abban az időben?

— Nem válaszolt. Föléje hajoltam zajtalanul. Elaludt.

Hirtelen felült.

— Hol vagyok? — kérdezte ijedten.

— Egy elliptikus rendszer Föld nevű planétáján, mely elliptikus rendszer fókuszában maga a Nap ragyog.

— Valami közelebbit, ha lehetne.

— Kishegyest elhagytuk.

— Ne őrzíts meg. Semmit se értek. Hol?

— Vonaton.

Hosszút sóhajtott, akkorát, mint egy vonatfütty.

— Jjjjja!

Megint megvakaródzott cigarettáért, összes zsebeit útbajtva.

— Hm. Vonatra szálltunk, hogy elcsípjünk egy lelkem legmélyéről fakadt levelet... Örültség. Vedd a kabátod. Verbáson kiszállunk.

— Nézd... — Alig tudtam szólni, úgy kiszáradt a torkom a hirtelen indulattól. — Nem is kell Verbászig várni. Meghúszom a vészféket. Jöjjön, aminek jönni kell: A MENTŐK KOCSIJA!... A bolondokháza legrácso-sabb monocellája! Rendben van — vágtam el mozdulási kísérletét —, ha nem mész bele te, megyek én! — És csakugyan nyúltam a vészfék után.

Hagyta, hogy dühöngjek, ugráljak. Megvárta pimaszul, míg lecsillapodom. Tehetetlenül hanyatlott le kezem.

Megvonta a vállát.

— Kiment a piagöz a fejemből, mit mondjak.

Lekaptam a kalapom a fogasról és odavágtam.

— De az úristenit! Megdöglesz érte, engem meg nyavalytörőssé teszel.

— Nem, fiacskám. Nincs többé cinemaszkop álom, csak keskeny fekete-fehér valóság.

— Berágta a véredbe magát, mint a tömény alkohol.

— Fenéket. Egészen pompás megterhelés nélkül túráztatni a szívemet.

Rrrróúúú, rrrróúúú, rrrróúúú!...

Értelmetlenül bámultam rá. Tán még tátott szájjal is.

— No csak csüccs le — mondta mosolyogva. — Egy kis népegyetemi előadást fogsz hallani arról: HOGYAN MEGYÜNK HÁZA, HA NINCS OTTHONUNK.

Hallgattunk.

Karcsú zöldülő táblák forogtak el ablakunk tengelye körül.

— Úgy hordtam neki a pénzt, mint a jó paraszt a trágyát. Kocsival.

Nekem is keserű nyál szaladt a torkomra.

— Nézd. Tudnivaló dolog, hogy egy nő üzemeltetése sok-sok-sok pénzbe kerül.

— És megint csak azt mondhatom: Egy frászt! Mindig ugyanabban (de azért kíméletlenül tiszta és gyűretlen holmiban) láttam. Kérdem én: mi került itt mibe?

— Máskor, ha nőnek pénzt adsz, költségszámlát kérj, és ellenőrizd le a beszorzásokat. Nem mindegy, hogy mire költötte?

— De mindegy. Csakhogy nem költötte, hanem odaadta a jam... no nézd csak rámragasztottad ezt a hülye elnevezést. Igen-igen. Odaadta Lothárnak.

— Létezik, hogy ne tudtad volna?!

— Létezik. Itt jöttem rá Kishegyes és Verbász között.

— Barátom, te nagy részét átaludtad a dolgoknak.

Befogta a fülét.

— Nem hallgatlak meg. Nem hihetek neked. Te kilóra veszed a női húst.

— Mimóza, mimóza... — csóváltam a fejem. Laura pénzét hordtad oly ernyedetlen szorgalommal.

Ártatlanul nézett rám. Csakugyan ártatlanul.

— Stimmel. S akkor mi van?

Fanyar grimaszt vágtam.

— Semmi... Laura az üzlet kasszájából vette ki a pénzt. (Nincs nagybátyja Kanadában, te hólyag!)... Majdnem igazi bűnös ment börtönbe az ártatlan Lothár (figyeled, már habozás nélkül 'kópöm a nevét?') helyett, mert Lothár valóban romlatlan erkölcsű. Pénzt nem vesz el csak elfogad. Nagy különbség.

— És Laura? Hogy úszta meg?

— Csodálom, hogy érdekel.

Hallgatott. Lakkcipője szeplős orrát bámulta.

Hanyagul, de feszülten vigyázva hangom színére, mondtam.

— Egy volt barátom visszarakta a kasszába a hiányzó pénzt.

Nem volt bátorsága felnézni.

— Értem.

— Irigyellek érte, hogy érted, mert én... — s itt nem tudtam visszatartani a keserű dühöt. Kifröccsent belőlem. Patakzott, zuhogott... — Nem, nem barátcskám, nehogy azt hidd, hogy nem tudom elviselni, hogy mögötted második legyek. Hogy az én pénzem — a Laura pénze — a te pénzed legyen, pontosabban Judité, még pontosabban azé a jampecé, (jampec! jampec! jampec!) De az a... Lothár unta már az eszterláncot. Egyenesen Laurához ment pénzért. És kapott!

— Szegény Judit.

Torkomra forrt a szóáradat.

— Mit beszélsz?

— Azt hitte... — Ebben a pillanatban a koci folyosóján ismerős figura suhant el. Péter felugrott és utánarohant. Csakhamar vigyorgó ábrázattal és egy cigarettával tért vissza.

— Nem akarta ideadni. Azt mondta, az utolsó.

Kettészakította. Tenyerén méricskélte, majd a hosszabbikat átnyújtotta nekem.

Elérzékenyültem.

— Amazt add.

— Pofa be!

Ráfüstöltünk. Két teljes félcigarettánk volt. Jjuhujjj!!

Kinéztem az ablakon. Sűrűsödni kezdett a táj. Felálltam. Kiporoltam a kabátom. Megráztam a bóbiskoló Pétert.

— Hé!

— Na mi az már megint.

— Verbász.

— Na és?

— Hogyhogy na és?!

— Meddig szól a jegyünk?

— Újvidékig.

— Nahát.

És megint hunyta le a szemét. Halkan mozgott a szája.

— De te ha vissza akarsz fordulni, nem tartóztatlak. A te életednek van célja. Tyúkjaid vannak. Szép színes tollúak, habfehérek... Kezedből csipegetik a cirokmagot. Ha meg is csálnak a szomszéd kakassal...

Mosolyogtam.

— Dögöljön meg mind a háromezer... Nincs egy vasad sem... Kabátot se hoztál... Egy címed van csak, ahol nem várnak. Szálljunk le.

Megrázta a fejét.

— Ha egy fél cigaretta boldoggá tett, akkor egy fél Judit...

— Fél Judit?... barátcskám... elszámoltad magad.

— Hát akkor egy tized, egy század, a tört ezredrésze.

— Törtet törttel úgy adunk össze, hogy kikeressük a közös nevezőt.

Hol van itt köztetek a közös nevező?

— Hogyne volna, ha van... Pénzt Lothárnak én is adtam.

— Ha-ha-ha-ha...!

— Ne nevens, visszaadta.

— Ha-ha-ha-ha! Egy volt barátodtól kapta, hogy visszaadhassa, azt nevetem.

— Tőled kért pénzt?

— Igen, s hogy nem kapott, Juditot uszította rám... Juditnak, mint mondtam és mondtad, szikrázó vörös haja volt...

— Tőled is kért pénzt... — motyogta maga elé Péter megbabonázva.
 — Tőlem is?! — Haha! Aranyos statisztáim, szerencsétlen kócbabák: Laura, Péter, Judit... Hát értsd meg végre. Az egész játéknak egyetlen és igazi értelme csak az volt, hogy nekem pénzem volt, Lothárnak viszont nem volt. Lothárnak női voltak, nekem nem volt senkim. Lothár mindenáron meg akarta szerezni pénzemet, én meg Laurát és (bocsáss meg) Juditot.

— Úgy beszélsz, mint egy dögnyúzó.

— Jól esik.

— Nem sajnálsz senkit és semmit.

— Örült vagy. Harmadszor próbálom kimondani, hogy volt barátod vagyok, s mégsem tudok leszállni a vonatról... Menni hagyni. Hadd labdázzanak veled. Hadd törjenek össze. — Elmosolyodtam. — Kétszer is utamba botlottál. Elsöpörhettek volna. Tűzzel-vassal égethettek volna ki a tájból... Szántam botladozásaidat. Akármekkora lóellenzőnyi fekete szemüveg mögé rejtőzködtél, csak úgy sugárzott belőled a szerelem és a szenvedés... Kétszer is gyufát hajítottak abba a fura benzinkeverékbe, amit te lelkednek nevezel... Laura nem tudott mást nyújtani tejfehér tudatlanságánál... Judit...

Péter mind picibre húzta össze magát. Óvodás tekintete szememre fagyott, szája öntudatlanul mozgott szavaim ritmusára.

— ... Judit nem nyújtott semmit. Ezért utazunk most...

A vonat lassított, aztán felzokogó fékekkel megállt.

Verbáson cigarettát vettünk, szódát ittunk, de tanakodás nélkül viszaszieltünk a vonatra.

— Van egy törpe kakas a nagy családban — fújtam a füsttel a szókat. —, semmi hasznom belőle. Gyönyörű törékeny jószág. S milyen gőgös! Ne vess neki szemet, mikor a többieknek, mert nem eszi meg. A téglaut közepe-n áll, ha nem léped át, hanem félre akarod lökni, utánacsíp a lábadnak. Szereztem neki magafajta törpe tyúkot. Hát rá se néz. Csak azért is a nagy tyúkokat hajkurássza. Csakhogy azok nem futnak el.

Péter felhorkant.

— Példabeszéd?

— Ahogy akarod. Nem annak szántam.

Hátradőlt.

— Múltkor, éjjel után, feltápáskodik a sarokasztal mellől egy vak ember, odatapogat az emelvényhez, és elkezd vezényelni a zenekart.

— És ez mi?

— Semmi! Megyek pössenteni.

Csakhamar bosszúsan tért vissza. — [Foglalt. — Leült. Hosszan bámult maga elé. Majd, mint az egyetemi tanár, két mutatóját is bevette magyarázni kezdett:

— „A” és „B”, mondog, egymással szemben áll. „A”-nak egy vasa sincs, „B”-nek tojnak a tyúkjai. „A” megpróbál legrövidebb úton „B” pénzéhez jutni. Előbb a „K₁” majd a „K₂”-n keresztül, közbeiktatva természetesen a kis „r₁”-et. (Mikor Eregvet mondog természetesen magamra gondolok.) ... Namármost. „B” kajánul fiaveveli, hogy kering a pénze Ká-egy-től-Eregyig-Eregytől-Kákettőtől-Kábettőtől-„A”-ig... STOP! — mondja. STOP! És mi történik? Elszárad a pénzforrás. Judit váratlanul bevallja, hogy szeret. A pénz tovább apad. Laura leáll. Lothár öngyilkosságot kísérel meg.

— Ki látta a sebeket? — A csodálatos bejelentést, annyira sem tartom figyelemre méltónak, hogy felnyissam a szemem.

— Parationt ivott. Judit látta.

Most már kinyitom egyik szemem, hogy lássam, vajon komolyan mondja?

— Tudod te, mi az a paration?

— Valami hajfestőszer.

— Igen... Folytasd.

— Juditot lelkiismeret-furdalás gyötörte. Olyan volt, mint a gitár. Egymásután pattantak el rajta a húrok... Bútorozott szobában lakom. Eladtam a rekamiét. Személyesen vittem el a pénzt, mert Judit nem akart találkozni velem. Nem tudom, mi történt volna, ha becsületesen vissza nem adja a pénzt és nem tudom visszaváltani a...

— Min aludtál közben?

— Nappal a cukrászdában Lauránál, két erős előkeserített kávé között... S mindez miért? Mert a vak karmester elkezdett dirigálni.

— Te azt hiszed, rózsaszín tollú fióka, hogy a törést-szakadást szándékosan idéztem elő?

— Hanem?!

Tehetetlenül tártam szét karjaimat:

— Nem tojtak a tyúkrok!

•

— De mondd csak, mikor édes-együtt voltatok Judittal, mindig Lothárról beszéltetek...?

— ... Mindig...

Hunyorogva bámultunk ki az ablakon.

•

Péter a zsebéből füzetecskét vett elő.

— Hallgass csak ide, felírtam mind a jó mondásokat a szerelemről, melyekbe az utóbbi két hónap alatt belebotlottam.

— Na még csak ez hiányzott.

— Olyan is van benne, amit te mondtál. Éppen ez:

A SZERELEMBEN NEM AZ A VAK, AKI SZEMTELEN.

— Ez rád vall. — Tovább lapozott.

A SZERELEM KÁLYHA. AKI SZALMAVAL TÜZEL SÜRÜN NYITOGATJA AZ AJTÓT.

SZERETNI ANNYI, MINT MARADÉK NÉLKÜL HINNI A MARADÉKBAN.

— Ezt is olyan teféle mondhatta.

SZERETEK, TEHÁT NEM SZERETEM MAGAMAT.

IFJÚ JÖTT HOZZAM.

— MI SZÜKSÉGES AHHOZ, HOGY EGY NŐT MEGHÓDÍTSAK?

— EGY NŐ.

— SZERETLEK, AMÍG ÉLEK — MONDOTTA AZ ÖNGYILKOS.

— SZERETSZ?

— SZERETLEK.

— MONDD MÉG EGYSZER.

— MÉG EGYSZER.

NEM AZ A BŰNÖS, AKI CSAL, SEM AZ, AKIVEL CSALNAK. HANEM AZ, AKI CSALHATATLANNAK HISZI MAGÁT.

PANASZKODOTT EGY GYŐLEKONY FÉRFI:

HOGYAN LÁNGOLJAK, MIKOR RÁM SE TESZ SENKI.

A KÜLTŐ:

A SZERELEM MEGOLT, A KOZONY FELTÁMASZTOTT.
SÍRHATNÉKOM VAN, HOGY MÉG SÍRNOM SINCS MIN.

— IDEFIGYELJ! AZONNAL SZERESS! MARIS JÓCSKAN
KÉSTÉL.

— SOHA! LUXUSVONAT VAGYOK, TE MEG OLYAN SZE-
MÉLY, AKI TEHERNEK LÁTSZIK.

Becsapta a füzet fedelét.

— Folytasd.

— Mind ilyen.

— Péter... Nem véletlen, hogy legforróbb fejjel mind ilyen ne-
gatív tanulságokat csipegettél össze. Tudat alatt megérezted azt, amit fenn-
hangon még most sem mersz kimondani... — Megérintettem a vállát. —
Leszállunk ahogy lehet, és csendesen hazamegyünk.

Némán megrázta a fejét.

Kétségbeesve kiáltottam:

— Még most sem, mikor a dolgok kristálytisztán állanak előtted?

Lassan szűrte a szókat.

— A dolgok lényegén az égvilágon semmit sem változtat az, ha végre
megértjük őket.

— Húha, de belejöttél az aforizmákba!

•

— Nyúlj csak a felöltöm belső zsebébe.

Megrázta a fejét.

— No mi az? Szégyenlős lettél?

Legyintett.

— Találkoztam vele az imént, mikor a cigarettát kerestem.

— Kivel?

— A lapos flaskóval. — Összerázkódott. — Undorodom az egész
világtól.

En is összerázkódtam. Fázom. Mozdulj no!

Duzzogva ráncigálta elő a karcsú üveget. Tölteni akart a kupakjába.

— Hagyd. Nem patakot akarok. — Óceánt!

Mozdulatlan „O” volt a szám, a konyak puhán folyt, gégém méltóság-
teljesen csúszott fel-vissza...

— Adj!

Kinyitottam a szemem, de nem csuktam be a szám.

— Egy cseppet a nyelvem hegyére!

Odaadtam. Egy korttyal kiöblítette a száját. Az üveget az ablak-
párkányra tette.

Néztük, eldől-e.

•

— Legalább tántorogna — motyogta Péter.

Megsimogattam az üveget.

— Most tántorogjon, mikor alig van benne szesz? Lehelj rám, édes...

Péter elrántotta a kezemet.

— Ne igyál többet!

— Magamét iszom!

Elhallgatott.

Elszégyltem magam.

— Közönséges zsíros hencsegő vagyok. Péter, öreg fiú, ne hallgass ide.

— Sohase láttalak részegen.

Felnevettem.

— Én téged, Péter, annál többet... Vittelek, vittelek fel a rozoga lépcsőn, raktalak, raktalak ágyba télikabátban... Pedig én egyszerre megiszom háromnapi adagodat. Mindig iszok. Mindenhol. Ágyban, vízben, moziban, az orvosi rendelőben... Enyhén szólva, az emberek nem szeretnek... na pszt! Most nem vagyok kíváncsi dajkamesékre! Hájjas csirkefogónak neveznek... Tyúkszerész úr!... Haha, nagyon jó!... És én... én nem szerzem meg nekik azt a kedves mulatságot, hogy a lábuk előtt fetrengjenek a pocsolójában, de...

— De?

— Semmi.

— ... Rossz egyedül.

— Rossz... — Felkaptam a fejem. — Mi az, panaszkodtatni akarsz?

— Pedig az emberek csak úgy tudnak szeretni, ha nyakadon tarthatják bakancsos lábuk. Te például mért ragaszkodsz hozzám, mikor a gerincemet bodzabélnék tartod?

— Nem fontos, hogy miért... Fiatalabb testvérem vagy, mondjuk... Olyan sok a fal, és csak ez az egy fejed van.

— Köszönöm. Eredj a pokolba, d a d a!

Mosolyogtam.

Felugrott.

— Nemcsak azok gyűlölnek, akik nem szeretnek. Én is! Érted! Én is!

— Stimmel.

Kikapta az üveget a kezemből és lecsapta a párkányra.

— Most nem iszunk, hanem ide figyelünk! Az én ügyembe ezentúl kuss!

— Ne ordíts!

Nyúltam az üveg után.

Félreverte a kezem.

— Tudod te, milyen tiszta szerelembe másztál bele mocskos praclidal?!... Hátrazuhan az ülésen, és behunyta a szemét.

Kezemen szorongattam a flakót, de most csak az illata borzongatott.

— Hölgyeim és uraim, hölgyeim és uraim... — kántáltam —, íme az önök szemei előtt GYÖNYÖRŰ SZERELEM játszódik le... Az asztalomtól egy sóhajtásnyira, lehunyt szemű pár táncol...

Péter behorgolt a szavaimba egy más színű szálát.

— Az asztalnál, mélyen tisztelt közönség. Shylock és Lothár, a könnyű fiú...

— Judit — kérdezte fekete szemüvege mögött láthatatlanul örökké izzó fiú —, mit jelent magának ez a Lothár?... — Judit elmosolyodott. Hűvös ujjáival (U-5) végigsimított a fiú forró nyakán...

— URAM — próbálkozott Péter Lothár baritonjának idevarázsolásával. — VAN EGY ÜGY... MAGÁT ÉRDEKLI. KERESNI LEHET RAJTA. — VASTAGON A SZEMÉBE RÖHÜGTÉL:

— FIATAL BARÁTOM, VEGYEN ÚJ KALAPOT A KOLDULASHOZ, EZT MÁR ISMEREM, ÉS NEM HÁTÓDOM MEG RAJTA.

— RENDBEN VAN. MEGMONDOM AZ IGAZAT... BETEG ÉDESANYAMNAK KELL A PÉNZ.

— KÉRDEM ÉN, MENNYIT LEHET KERESNI EGY BETEG ÉDESANYÁN?

— ÜLDÖZNEK, URAM!... MOST IS IDENÉZNEK A SAROKBÓL. AZT VÁRJÁK, HOGY BÓLINTSON. TELJESEN KI VAGYOK SZOLGÁLTATVA ÜNNEK.

— EGY PILLANAT. MEGTÖRLÖM KONNYES SZEMEIMET.

— NE HÜLYÉSKEDJEN. ÚGY IS TUDJA, HOGY A VÉGÉN IDEADJA AZT A PÉNZT.

— MOLLBÓL, ÁTMENTÜNK DÜRBA, LOTHAR MŰVESZ ÚR? AZ ELÉBB FINOMAN JÁTSZOTT RAJTAM, MINT EGY HEGEDŰN. MOST MEG VERNI AKAR, MINT EGY DOBOT?

RENDBEN VAN. MAGA MONDJA MEG, HOGYAN KÉRJEM A PÉNZT.

— ÍGY TEGYE ÖSSZE A PACSIJÁT ÉS MONDJA: TÉJEK CÉPEN...

Csettintettem.

— Pompás összekötő szöveget szerkesztettél ahhoz a villanásnyi képhez, melyet tánc közben rögzítettél s amely engem ábrázolt röhögve, s a jampit összekulcsolt kézzel... De az utókor szemében sokat csökken a szöveg eredetisége, ha kiderül, hogy a Lothárról alkotott szövegben felhasználta a Judit ajkairól hallottakat. Talán így lehetett:

— Tudja Péter (édes) tulajdonképpen, hogy is mondjam... mit jelent,?... Csak mosolyogni tudok rajta.

Bekopog hozzám lélekszakadva:

— Judit. Van egy ügy... Szállj be. Óriásit keresünk. Királynő leszél!...

— Juditkám. Édesanya beteg. Felírtak neki valamilyen orvosságot... — és cédulát keres, de nem találja meg a zsebében.

— Üldöznek, Dzsud!... Most is idenéznek a sarkból... Azt várják, hogy bólints, szikrázóan vörös hajkoronáddal... Teljesen ki vagyok neked szolgáltatta...

— Te! Ne hülyéskedj! A végén úgyis ideadod azt a pénzt!

— Rendben van, öreglány, te mondd meg, hogy kérjem.

Péter sápadtan hallgatta, hogyan fordítom vissza szóról szóra Judit hangjára a hideg, fantáziátlan szöveget.

*

Hirtelen mindketten átcaptunk saját mondókánkba, visszabújtunk saját bőrünkbe, s ott folytattuk, ahol a másik abbahagyta. Bennem harag és utálat, Péterben a tánc, ölelés emléke izzott.

— Judit meggyónt, hamis könny nélkül, és megáldoztunk a világ számára láthatatlan csókkal. Akkor hallottam először a zongorán hangját, hogy némán állt ott, a pódiumon. Máskor óvodás-hülye tudásommal kényszerítettem szólni, most magának dúdolt. Halkan zizzentek ezüstös melódiák. Esküszöm, Judit is hallotta! Sétáltunk a belső zenére, mintha egy csipketerítő mintáit lépnénk meg... — Judit — suttogtam —, lépéseket hallok... Valaki jön fel a lépcsőn. Nem tudom, ki lehet, mert a rozoga falépcső nem reccsen... Bársonysziromtalpú testetlen kísértet neszez, csak sejtem — de több mintha tudnám! —, hogy szikrázó vörös haja van...

Bedugtam a fülem, s milyen hangosan csak tudtam, mondtam Shylock asztali szövegét Lothárnak.

— Kevesebb szeszt zabáljunk, fiatalúr! Ne ondoláljuk a hajunk és ne nikkeleztessük a körmünk! Nem a tyúkszar az igazi mocsok az ingen, hanem a mások verítéke! Aki legelni akar, ne tapossa le a virágoskeretet!... — Szavaim üresen koppantak. Alábecsültem erejét. Gyémántkemény

pimaszságán nem fogott se jó szó, se átok. — „Nézze én azt gondolom, maga úgysem akarja felcserélni a tyúktenyésztés szentségét érseki bottal. Én meg prédikációnak még nem vettem zárható fedelű pléhedényt. Arcom és az ön himlőhelyes képe közötti különbséget csakis egészséges államilutával lehet kiegyenlíteni. Tehát az ajánlat a következő...”

Péter, hogy ne hallja, mi következik, kiáltva folytatta:

— Nyílik az ajtó... Belépsz... „Hát eljöttél?” Bólintasz. Szád sarkában mikroszkopikus mosoly. Az ilyen még a sötétben is meglátszik... Megragadom a csuklód és halkán, cinkosan cincogom:... „Megfigyelted, mikor jöttél, hogy ezen a szobán csak bejárati ajtó van?”... Azt mondd:...

A pokoli lármában mindketten csak a saját szavainkat hallottuk.

— „Kicsit drága lesz!” — vigyorgott Lothár — „De megéri. Anynyit mondok: Judit Ia... Otven?”

— „Topp!... Tízet visszatartok kaucióra.”

Elmosolyodott szinte gyermeki ártatlansággal.

— „Nem fontos. Juditnak fogja odaadni.”

A kupé ajtaja előtt jó ideje árnyék állt. Észre se vettük.

— Mit ordítanak, 'sze olyan közel állnak egymáshoz, hogy leharaphatják egymás fülit?

De őt se hallottuk.

Péter fogai megcsikordultak.

— Ülök a szobámban. Várok. Lépteket hallok. Reccsen a lépcső. Bivalynyi lábdobogás, lihegés. Felszakítom az ajtót: A postás. Levél. TÖLE. NEM jön!...

— ...Lothár egészen közel hajolt a fülemhez: „Nekem elhiheti, Shylock úr. Lehet, hogy a nap holnap nem jön fel, de Judit felmegy... magához.”

A kalauz nem bírta már, rettenetesen üvöltött:

— Kérem a jegyeket!!

Gépiesen nyúltam a konyakosüvegért, és a kezébe nyomtam.

Dideregve kászolódtunk le a vonatról.

— Hülye április.

Péter feltúrta a gallérját.

— Mit csinálunk? — kérdezte gyáván.

— Te mondd meg.

Álltunk lehajtott fővel. Meg-meglökdöstek könyékkel, bőrönddel. Tétován a menetrend-táblához keveredtünk.

— Ez most úgy van — morogta Péter, — mint mikor kocsira akarsz felkérdezkedni. Egy se megy. Mind jön. — Megcsillant a szeme.

— Tudom már, mit fogok csinálni. Kipucoltatom a cipőm!

Megkönnyebbülten lélegeztem fel. Aki cipőt akar pucoltatni, az élni akar. Aki élni akar, annak felejteni muszáj.

Menetközben vidáman harsogta:

— De azért azt a levelet vissza kellene szerezni.

Földbegyökerezett a lábam.

Megrántott. S mintha kitalálta volna gondolatomat, magyarázta:

— Az a levél nyitott seb. Nem tudok feledni, amíg vérzik. Megkaparintjuk. Eltépjük. Begyújtunk vele. Aztán stoppoljuk az időt, és kezdődik a feledés!

A vasúti posta előtt lassítottam.
 — Itt várj meg. Most én következem. Van itt egy ismerősöm. Mozgósítom. Felszaladok a leveledért.
 Lihegve loholtam vissza.
 — Sima ügy. Beülünk a restibe. Lediktálok neked a levelet. Beolvassom a komámnak. Ha ugyanaz a szöveg, nagyon szívesen ideadja.
 Kedvetlenül döcögött utánam, a restibe.
 — Mit iszunk — kérdeztem, miután összejártam a lokált, s megtaláltam az egyetlen széket, amely engem kibírni látszott.
 — Parationt — felelte. (Mégsem bír el a szék!)
 Odaintettem a pincért, és súgva intézkedtem. Egy kisiút futtattak a nagyáruházba szintiszta lakkszagú italért.
 A citromot magam szeleteltem Péter poharába.
 Halkan motyogta:
 — Mit iszik, Tristezza úr?

Idegessé lettem.
 — Gyerünk, hé!
 — Ne nógass. Nem tudok koncentrálni.
 — Mióta koncentrálsz már! Fülönfognak a leveled és mehetünk a fenébe!
 — Nagyon helyes. Csakis oda kívánok utazni... Kicsi kocsi a Fene felé a második vágányon. Frásznál átszállás Nyavalyára.
 — Értsd meg: azt mondtam, ott leszek pár perc múlva... Mondod, vagy nem?
 — Mondom... Végy papírt, ceruzát.
 — Itt a papír. Itt a ceruza.
 — Kevés a papír.
 — Hozatok a pincérel... Halló! Legyen szíves!... Na most elég?
 — Még.

Fogcsikorgatva trónoltam a nagy halom papír felett.
 — Előbb még elmondom neked, mit írt ő... DRÁGA PÉTER!... Elmegyek. Szerettem mint egy kisgyermeket... Jó volt pelyhes — vidám melege. De mi lesz ha felnőtt és megérti a nagyok játékát. Örülök, hogy én már megszese leszek... És erre én:...
 Ült meredten és maga elé bámult.
 Meglöktem.
 — Jár az óra.

Verejtékcseppek ültek ki homlokára. Már nem nógattam, mert láttam: akarja mondani, de nagyon lenn van. Valami szakadt, valami tört. Véresen zuhant ki belőle a szó:
 — RINGYÓCSKA!
 Megremegett a ceruza kezemben. Vártam, hogy mást mond és kezdhetek, de csak halkan, szinte hangtalanul suttogta:
 — Ringyócska, ringyócska, ringyócska...
 — Ringyócska... és?

— És semmi más. Ez az egy szó a nagy fehér papír közepén.
Felugrottam.

— Hüha! Ezt a levelet feltétlenül vissza kell szerezni!

Újra a vasúti postánál voltunk. A kapufához támasztottam. Felrohamtam, és csakhamar szuszogva érkeztem vissza.

— Még utolérhetjük a postást. Köpcös, fekete. Erre ment.

Megindultam sebesen, de vissza kellett térnem a kapufán bóbiskoló Péterhez.

— Mosdjál meg.

Forgattam a kerekcsapot. Nézte az ezüstös vizet, aztán becsukódtak szemei.

Megmosdattam. Megtörölgettem selyem sálammal. Hátra vágtam.

— Na. Kilépni!

Nem panaszkodott. Lépegetett sápadtan.

— Nem érdekel, hogy miért igyekszünk így?

— Nem.

— Még egyszer a címet!

— Forradalom tér 3.

Mentünk hallgatagon. Időről időre, egy-egy sarkon, harsogó vad napfénybe ütköztünk.

Péter megkerült ügyesen egy szemétkosaras villanyoszlopot.

— Kirohanunk a világból — motyogta.

— Nem baj. Úgysem volt nekünk benne jó.

Megállt.

— Hogy a jó fenébe ne lett volna jó!

— Hát az imént parationt akartál inni.

— De csak annyit, hogy megsirassanak: „Nini, ez a szegény Péter. Hát most szóljanak hozzá, milyen boldogtalan volt...”, s akkor feltámadok, jobban leszek, estére megyek is már zongorázni. — Lassított. — De csakugyan, mi ütött beléd? Egész idő alatt a féken tapostál, most meg gurulsz az után az átkozott levél után.

— Nem engedem, hogy egyik szegény ördög bántsa a másikat.

— Szegény ördög!... Állandó jövedelme van. Beléptidíjat szed az ágyánál.

— Szájon váglak!

— Szóval nem ment fel hozzád?

— De.

— Szabad tudnom — fujta mérgesen —, mért akartál akkor szájon vágni?

— Mert nem engedem, hogy rágalmazd.

Sikerült kihoznom a sodrából. Csak tátogott. Nem is hagytam szóhozjutni.

— Ide figyelj, hülye, elmondom...

— Még csak az kéne!

Előresietett.

Elcsíptem a kabátját.

Rámripakodott:

- Ne csinálj cirkuszt!
- Alljunk be ide a kapu alá.
- Nem állok!
- Akkor fogom a kabátod. Úgy vonulunk be a főtérre, mint egy két-személyes trojka.

Sötét, huzatos átjáróba hátráltunk be.

Péter a fehéreneműs kirakatot bámulta.

— Huhh! Mekkora fenék tartozik ehhez a trütyühöz! Ebbe a csipkés-bevalóból kettő... — Szeme vonallá szűkült. — A szerelem fétisimádat. Egy csipkezebkendőtől őrzöngeni tudsz, míg a kedvesed fél éjszaka kedvetlenül hallgatod, mit mond, mit mond, mit mond... Megborzongasz a rúztól, mely olyan, mint egy fém lámpaernyő színe, — de ebben a pillanatban ne érjen hozzád... A fogason ott marad a kabátja. Sírva számolsz be a napodról. Ha visszajön viselője és megkérdi hogy vagy — Köszönöd jól... Amit te szeretsz, az nem létezik. Ezért nem lehet a szerelem ellen küzdeni egyetlen létező fegyverrel sem...

— Félrebeszél az italtól.

— Félre hát... — Összegörnyedt. — Tulajdonképpen, azért szerettem, gyűrűjét, gyöngyét, kerek tükrét, mert éreztem, hogy azok viszont-szeretnek. Míg Juditból az élőlények fölényes leiketlensége sugárzott. Judit nem tud szeretni.

Néztem a zöld kombinét a férfi-verő csipkével.

— A sors egymásnak teremt embereket és másnak adja oda... Saját magunkat nem értjük másokban... Judit egy Péter volt szoknyában... És hogy szeretett!

— Mit beszélés?

— Hogy szeretett!

— Ah, — papagáj vagy!

— Hogy szeretett!... Egy férfit, aki tulajdonképpen nem is volt férfi, csak kirakat, reklámszöveggel. Ott csinálták, hol a melltartót mellettül, a sportkabátot vállastul árulják, ahol a jampecokat ondolálják és szorítják fűzőbe... Hamis volt rajta minden, az igazi drágakő gyűrűjétől — aranyfogáig. Csak egyben volt eredeti: hogy Juditot nem szeretete. S annak nem lehetett ellenállni.

... A lány csakugyan feljött hozzám. Mivel vette rá Lothár? Semmivel. Lehet, hogy csak annyit mondott: „Kérlek, ha nem akarod nem muszáj.”

Ültünk lehajtott fővel. Nem vagyok régimódi. Nálam nincs zene. A kakasok kukorékoltak az ablak alatt.

Eloltottam a villanyt.

Melléheveredtem a pamlagra, és elkezdtem játszadozni azzal a csinos kis faragott gombbal bársonyruhája nyakán. Mint egy páncélszekrény zárja, hűvös volt és titokzatos.

Forgatom. Semmi.

Feltápázkodtam a vaksötétben. Töltöttem tapogatózva. Ittam.

Egy gomb kigombolásához teljesen higgadt emberre van szükség.

Kéretik egy teljesen higgadt ember.

Tessék. Én vagyok az.

S a teljesen higgadt ember keze úgy remegett ismét, mintha malária-roham rázná.

Húzom. Bújtatom.

Sárga fény cikázott a szemem előtt a vaksötét éjszakában. Fogcsikorgatva morogtam:

„Ezeregy gomb éjszakája. Ezret már kigomboltam. Soha gomb még meg nem futamított!”

Dühösen megmarkoltam és letéptem.
 Tapintó tenyerem alatt seb tátongott a bársonyon. Gomblyuk nem volt, csak mímelték. A gomb semmit sem gombolt. Megverték!
 Lány kéz suhant kezem mellett. Kis kapocs pattant. Görcsös ujjaim elernyedtek. Gyengéden megsimogattam arccskáját.
 Csatakos volt a könnyőtől!
 Felugrottam.
 — Azonnal vegye a kabátját... A menümon áldozati báránycsont nem szrepelnek.
 Nem mozdult.
 — „Értem — motyogtam —, a pénz...”
 A szekrényhez mentem, egy dobozból kivettem ötvenezret és a helyére a gombot tettem.
 — „Meneküljön... Ez már nem szerelem. Ez örültség.”
 Lekísértem a lépcsőn. Kezet nyújtott. Valamit akart mondani. Többet nem láttam. Azt hittem megmenekült.
 És mégis — gépiesen bámultam a pillérevaló fekete kombinét —, és mégis félek...
 Oldalt pillantottam. Péter már nem volt ott.

A Forradalom téren értem utol.
 Nem szóltunk egymáshoz.
 A postás éppen lefelé jött a lépcsőn, mikor beléptünk az üveglapra.
 Péter megtorpant, majd futott, futott felfelé a lépcsőn.
 Csengetett.
 A sötét benyílóban Judit állt. Az üres lapot bámulta, s azon az egyetlen szót.
 Aztán — pici-pici zsebkendőjével megsimította orrát, szemét. A remegő Péterhez lépett. Gyengéden megcsókolta halántékát.
 — Megköszörültem torkomat.
 — Jöjjenek be — szólalt meg végül.
 Beléptünk botladozva. Letelepedtünk az asztalhoz.
 Üveggel, pohárral csörömpölt.
 Amitől félttem, beteljesedett. Sikoltó színű selyem pongyolában susogott, alatta meg-megvillant a habkönnyű fekete kombiné.
 Péterből a világ legbutább kérdése buggyant ki.
 — Hogy van?
 Világszerte megálltak a percmutatók.
 — Van pénzem — mosolygott rám cinkosan — és — ez Péter felé ívelt — azt hiszem... boldog vagyok...
 Kattant az ajtózárral. Hetyke lépések közeledtek.
 Egyszerre fordultunk hátra Péterrel, hogy megnézzük — ki az?

A TARTALOM ÉS A FORMA DIALEKTIKÁJA*

Bélint István

„Mert az, amit Marx, Engels, Lenin és a többi marxista (Plehanov például) örökségbe hagyott a művészetelmélet és az esztétikai kérdések területén, nincs annyira rendszeresen feldolgozva, és problematikában sem teljes annyira, hogy e felfogások keretében ne lehessen ugyanabban a szellemen eltérő álláspontokat elfoglalni” — olvassuk Henri Lefebvre: *Contribution a l'esthetique* című nagy jelentőségű munkája jugoszláv kiadásának előszavában. Ebben a mondatban látjuk e cikk a létjogosultságát, már csak azért is, mert Plehanovot egyedül említi név szerint azok között, akik valamit örökségül hagytak a marxista művészetelmélet terén, tehát felbátorít bennünket, hogy Plehanov irodalomtörténeti, esztétikai cikkeinek ismeretése és elemzése révén ne csak Plehanov helyét próbáljuk kutatni, hanem általában felvessük a marxista esztétika néhány problémáját.

1.

Minden esztétikai rendszer központi problémája a tartalom és forma viszonya, és egy esztétikai rendszer csak akkor tekinthető teljesnek, ha a maga módján — és rendszerbe foglalva — minden ebből fakadó kérdésre választ ad. A marxista esztétika még nem ad. Az alapot megadta: a tartalom és forma között dialektikus viszony áll fenn a tartalom elsőbbsége alapján. De a konkrét kérdéseknek egész sora vár még megválaszolásra.

Elméletben ez elég egyszerűnek látszik. Hegel a logikában — kissé leegyszerűsítve — valahogy így fogalmazta meg ezt a viszonyt: mivel minden folyamatban van, minden létező egyidejűleg „az” és „nem az”, keletkezik vagy elhal. A forma ennek a folyamatnak látszólag szilárd része — a folyamat egy szakaszának minőségi meghatározottsága —, amely csak a tartalomban lejátszódó lassú mennyiségi változások egy bizonyos fokán változik meg ugrásszerűen. A marxizmus klasszikusai konkretizálták ennek a bonyolult folyamatnak a társadalmi rendszerekre vonatkozó részét: végső fokon a tartalom — a termelőerők fejlettségi foka — szabja meg az emberek közötti viszony formáit — és ezeknek összességét, a társadalmi rendszert. Ez a forma előbb-utóbb összeütközésbe kerül a tartalommal, és a termelőerők fejlődése egy fokon kikényszeríti az addigi forma — a társadalmi rendszer adott formájának — minőségi megváltozását. Hegel és a klasszikusok tehát a tartalom és forma viszonyát a dialektika három törvénye összességének fogták föl: ez a viszony ugyanaz, mint a mennyiség és

minőség közötti viszony, mint ellentétek kölcsönösen áthatják egymást, és szakadatlan harcban állnak egymással, egyik a másiknak dialektikus negációja.

Úgy látszik azonban, még elméletben sem ilyen egyszerű a dolog, mert különben mivel magyarázhatnánk, hogy azok, akik a dialektikus materializmust mint filozófiát tárgyalják, eltérő módon kezelik a tartalom és forma kérdését. Azok, akik Sztalin nyomán úgy vélik, hogy a dialektikának négy jellemvonása van — minden mozog, minden összefüggésben van, a mennyiség minőségbe megy át, a fejlődés az ellentétek harca —, a tartalom és forma kérdését egyszerűen az ellentétek harca példájának veszik. (Lásd erre vonatkozóan Rozentál: *Marksistički dialektički metod*, Kultura 1948, 266—273. old.)

A mi filozófusaink — akik már rég elvetették a dialektikus materializmus sztalini értelmezését, elsősorban azért, mert a dialektikát és materializmust nem lehet különválasztani, és mert a dialektikának nem „jellemvonásai”, hanem törvényei vannak — viszont egymástól teljesen eltérő módon foglalkoznak vele. Kosanović szerint (*Dialektički materijalizam*, Sarajevo 1961, 144—146. old.) a dialektikának három törvénye van, és a tartalom és forma viszony kérdése az egyik törvény — az ellentétek harca törvényének — része. Stojković szerint a dialektikának kilenc elve van, és a tartalom és forma viszonya a kilencedik elv — a determinizmus elvének része (*Osnovi marksističke filozofije*, Rad 1962, 74. old.). Šešić szerint hat törvénye van, és a tartalom és forma viszonya külön törvény (*Dijalektički materijalizam*, Naučna knjiga 1962, 280—293. old.).

Ha már általános filozófiai síkon ennyire eltérően vélekednek erről a kérdéstről, akkor elképzelhetjük, mennyi az eltérés, ha egy különben is rendkívül bonyolult területen — az esztétikában — konkrétan kell taglálni. Így aztán nem is kell csodálkoznunk, hogy új formában mindig visszatérnek a már megoldottnak vélt kérdések — az objektív valóság és a költő „szubjektív ereje” közti viszony, az eszme, a világnézet, az ideológia és a művészi érték közti viszony, vagy az, hogy az alkotás mindig egy meghatározott kort ragad meg, mégis a későbbi korok embereire is hat, nem is szólva a tartalom és forma viszonyának még bonyolultabb kérdéseiről, az irodalom és művészet számos problémájáról.

Plehanov előkelő helyet foglal el a marxista esztétika e kérdéseinek felvetésében, a válaszkeresésben. (Lefebvre a marxista esztétika hivatott művelőjének tartja, akinek még hibái is megtermékenyítőleg hatnak, Lukács pedig a marxista esztétika három nagy alakját emlegeti: Lafargue-ot, Mehringet és Plehanovot). Sok kérdésre választ talált, sokban hasznos utasítást adhat, és ott is, ahol tévedett, a marxista esztétika néhány általában homályos pontjára világít rá, és ezzel megkönnyíti a hibák felismerését, leküzdését.

2.

Plehanov legnagyobb érdemének azt tartják, hogy az esztétikában is érvényt szerzett a dialektika alapigazságának: nincsenek örök értékek, minden keletkezik és elhal, mindenre mozgásban kell nézni, mindent történelmi keretbe kell állítani. (Lásd ezzel kapcsolatban Plehanov méltatását, Lefebvre: *Prilog estetici*, Kultura 1957, 5. és 31. old.) A dialektika ugyan már a marxizmus előtt leszámolt a művészet metafizikus — örök emberi, isteni eredetű, múzsák csókja stb. — értelmezésével. Már Hegel kimutatta, hogy a művészeti formáknak is megvan a maguk története, hogy minden kornak megvan a maga formája, sőt azt is, hogy nem minden kor és minden forma adhat egyformán értékeset. A marxizmus klasszikusai a hegeli misztifikált dialektikának két vonatkozásban adtak racionális tartalmat. Flóször is megtalálták ennek a dialektikus mozgásnak az alapját a termelő-

erők fejlődésében, másrészt kimutatták, hogy az irodalomnak, művészetnek, a társadalmi tudat különféle formáinak nincsen önfejlődésük — nem az abszolút szellem önfejlődésének különböző szakaszai —, hanem az „erkölcs, vallás, metafizika és egyéb ideológia és a nekik megfelelő tudatformák ilyenképpen nem tartják meg többé az önállóság látszatát, nincsen történetük, nincsen fejlődésük, hanem az anyagi termelésüket és anyagi érintkezésüket kifejlesztő emberek ezzel a valósággal együtt gondolkodásukat és gondolkodásuk termékeit is megváltoztatják”. (Marx és Engels *Művei*, magyar kiadás, 1960 III. kötet 25. old.) Plehanov érdeme, hogy igazi marxista módjára nem elégedett meg az egyszer már felfedezett igazság ismételtetésével — ez pedig, ha csak általánosság marad, nemcsak szólamná válhat, hanem ha spanyolfalat emelnek közé meg a konkrét elemzések közé, megférhet az idealizmussal is, s a marxizmus történetében nem egyszer volt már példa — hanem az összes addigi kutatásokat marxista módon önállóan feldolgozva, önálló kutatómunkával és eredeti gondolatokkal kiegészítve konkrétan alkalmazni tudta az irodalom és művészet történetének értelmezésére és az egyes irodalmi és művészeti jelenségek elemzésére.

„Minden mozgásban van, minden változik. Változnak többek között az emberek szépségfogalmai is” — hangzik Plehanov kiindulópontja (182. old.). Es nála ez csak az egyik oldalról jelenti az „örök szépség” felfogásának elvetését, köztük a fehér ember nagyképűségének leleplezését, hogy örök emberinek kiáltja ki azt, ami neki tetszik. (Plehanov ugyan csak azt mutatja ki, hogy a hottentottának a milói Vénusz biztosan nem lenne szép, de ezt a gondolatot végig lehetne vinni az irodalom és a művészet többi alkotására vonatkozóan is.) Másrészt azt jelenti számára, hogy maga a szépségfogalom is történelmi termék. Először is feltételezi a biológiai fejlődés bizonyos fokát — az érzékszervek kialakulását —, másrészt a társadalmi fejlődés bizonyos fokát, mert „általában az ember először hasznossági szempontból szemléli a tárgyakat és jelenségeket, és csak később helyezkedik velük való kapcsolatában az esztétika nézőpontjára” (83. old.). Jelenti végül hogy „az adott társadalmi embernek miért éppen ilyen, nem pedig másmilyen az ízlése, miért éppen ezek és nem pedig más tárgyak tetszenek neki, az a környező feltételektől függ” (23. old.). A marxista esztétika örök értéke marad az, ahogy Plehanov erről az elvi alapról elindulva elemzi, hogyan hatnak konkrétan az anyagi és történelmi feltételek a szépségfogalom alakulására, a művészet keletkezésére és fejlődésére a primitív népeknél („Levelek cím nélkül”) és a modern társadalomban egyaránt („A XVIII. századi francia drámairodalom és festészet a szociológia szempontjából”).

Ez a történelmi elemzés azonban csak Plehanov egyik hozzájárulása a marxista esztétikához. A másik az alap-felépítmény viszony alaposabb, a klasszikusoknál konkrétabb feldolgozása és ennek a tételnek alkalmazása az esztétika területén. Számára ugyan fel sem vetődött az úgynevezett „esztétikán kívüli igazságok” problémája, mert „a művészetről szóló helyes tanítás csak akkor épülhetett szilárd talajra, amikor kialakult az „életről” szóló helyes tanítás” (292. old.), de tudta azt is, hogy ez az elmélet csak akkor hathat megtermékenyítően az esztétikára, ha igazi lényegében adja a marxizmust, tehát úgy, hogy az nemcsak egyszerű elvetése a valóság, alap, tartalom abszolút fölényére épített mechanikus materializmusnak — ez az esztétikában a valóság pontos reprodukálásának követelése és az a tanítás, hogy a művészet csak megismerés, ismeretterjesztés — meg a felépítmény és az eszmék mindenhatóságát hirdető idealizmusnak — ennek az esztétikában a forma abszolút fölényének hirdetése felel meg —, hanem valami minőségileg új, több, ami „az egyéniben és végesben megtalálja az általános és a végtelen megnyilvánulását” (192. old.). Tehát

egyetlen tudományos esztétika, amely választ tud adni az objektív valóság és az író szubjektív egyénisége közötti látszólagos ellentmondásra, meg tudja magyarázni, hogyan lehet a mű az író, a művész legegényibb alkotása, egyéniségének legmélyebb rétegeitől elválaszthatatlan, és mégis a kor terméke, a valóság visszaadása. Ehhez azonban szükség volt arra is, hogy a marxizmus megvédje a vulgarizálás kísérleteivel szemben a gazdasági alap, a termelőerők fetiszizálásától, az alap-felépítmény viszony leegyszerűsítésétől. Ezért írja: „Ám a társadalmi viszonyok változásai mozgásba hozzák a legkülönbözőbb 'tényezőket', és hogy ezek közül melyik hat erősebben az adott pillanatban az irodalomra és művészetre stb., az tömértelen másod- és harmadrendű októl függ, amelyeknek egyáltalán nincs közvetlen közük a társadalom gazdaságához. A gazdaság közvetlen hatása a művészetre és más tudatformákra igen ritkán figyelhető meg. Leggyakrabban más 'tényezők' hatnak: a politika, a filozófia stb.” (235. old.)

S ezzel kapcsolatban fő érdeme nem is az, hogy a marxista irodalomban először állította fel a „lépcsőfokok” elméletét, mely szerint a társadalmi élet különböző „tényezői” lépcsőzetesen épülnek fel egymásra, mert még ebben is van némi leegyszerűsítés, hanem az, hogy megkísérelt érvényt szerezni a marxizmus egy lényeges igazságának, amellyel előtte nemigen foglalkoztak, és a marxizmus vulgarizálásának korszakában egészen elfelejtették. A kiindulópontot Marx tétele adta meg: „Az emberek termelik képzeletüket, eszméiket stb. de a tényleges, ténykedő emberek, ahogyan őket termelőerők és az azoknak megfelelő érintkezés egy meghatározott fejlettsége — fel egészen a legtágabb érintkezési alakulatig — feltételezi. A tudat sohasem lehet más, mint a tudatos lét, az emberek léte pedig az ő a tényleges életfolyamatuk.” (Marx—Engels id. mű 24. old.). Ennek alapján Plehanov esztétikai és filozófiai cikkeiben egyaránt igyekezett érvényt szerezni annak a felfogásnak, hogy mégiscsak az ember a lényeg, egy-egy „tényező” fontosságát az szabja meg, hogy milyen helyet tölt be az ember életében — ezért állnak első helyen a termelőerők, mert az ember a termeléssel lett ember, és csak azzal maradhat meg annak — de az ember életében ezeket a tényezőket nem lehet elválasztani egymástól, mert a lényeg az, hogy az emberek élnek, ebben benne van az is, hogy termelnek, gondolkodnak, politizálnak vagy verset írnak, nincs külön történelem a termelőerőknek, a jognak, az irodalomnak, mert csak egyetlenegy történelem van, az emberek történelme. „Az úgynevezett ideológiák csak az egységes és oszthatatlan történelem sokfajta visszatükrözései az emberek agyában” — írta egy filozófiai munkájában. A felépítménynek ez a mechanikus leegyszerűsítést kizáró értelmezése kizárja a valóság és az irodalom, a tartalom és a forma viszonyának leegyszerűsítését is.

Plehanov túlságosan úttörő munkát végzett, semhogy ennek alapján elemezni tudta volna a tartalom egész dialektikus gazdagságát, részekre tudta volna bontani, mivel a tartalom sok — gyakran egymással ellentmondásban álló — rétegből tevődik össze, mint minden absztrakció, s abban a biológiai elemek — halálfélelem, fájdalomtól való rettegés stb. — érzelmi elemek, gyakorlati elemek — technika, megrendelés, anyagi függés stb. — és ideológiai elemek vegyülnek. Az esztétika még nem hordott elég anyagot össze, hogy magyarázatot talált volna a kor és az irodalom bonyolult dialektikus viszonyára, a tartalom és forma viszonya egész gazdagságának felismerésére. Csak addig jutott el, hogy „a műalkotás értékét végeredményben tartalmának fajsúlyva határozza meg” (133. old.), de nem próbált választ találni az ebből adódó bonyolult kérdésekre. A kérdések megválaszolására azonban megeradta az alapot. Mindezen felül munkái sok útmutatást — például az alkotás és az eszme közötti viszony kérdésével kapcsolatban — tartalmaznak azok számára, akik marxista alapon akarják megközelíteni a kérdést, sok hasznos ötletet (például ilyeneket: „Egy nagy

költő csak annyiban nagy, amennyiben a társadalom történelmi fejlődése valamely nagy pillanatának kifejezője” — 238. old., stb.), sok értékes forráscsót a jövőendő marxista esztétikához.

Jelentős hozzájárulás ehhez küzdelme a téves felfogások ellen — nemcsak az idealista elképzelések, mechanikus materialista felfogások ellen (például Csernisevszkijnek az ellen az elmélete ellen, hogy az irodalom fejlődése párhuzamosan halad a társadalom fejlődésével, a valóság pusztá reprodukciójának elmélete stb.), hanem részben még ma is élő, a marxista esztétika leple alá bújó téves elméletek ellen is (például az ellen, hogy a művészet csak az érzelmek manifesztációja: „Az sem helytálló — írta —, hogy a művészet csak az emberek érzelmeit fejezi ki, hiszen a művészet kifejezi az emberek érzelmét és gondolatát is” 2. old.). A méltányosság kedvéért — főleg azt véve figyelembe, amit majd csak ezután mondunk el róla — rá kell mutatnunk arra is, hogy a sok mindent leegyszerűsítő „szocrealista” esztétika ellen is. (Elsősorban ott, ahol a l'art pour l'art elemzések nemcsak azt mutatja ki, hogy a később mechanikusan elítélt irány konkrét társadalmi körülmények terméke, hanem az egész művészeti és irodalmi korszakot kárhóztató irányzattal szemben utal az alapvető igazságra: az irodalom mindig az, amit az írók csinálnak. Vagy ott, amikor minden későbbi zsdanovizmussal szemben kimondja: az esztétikának nem az a feladata, hogy eldöntse, mi legyen a művészet, hanem hogy megállapítsa, mi a művészet.) Végül értékes hozzájárulás a jövőendő marxista esztétikához az az elemzés is, amit más esztétikai rendszerekről — Belinszkij, Csernisevszkij esztétikájáról — adott. Unalmas lenne a hosszú — már a Szovjetunióban is elfelejtett írócskákra való hivatkozással teletűzdelt — fejtegetés majdnem pusztán orosz jelentőségű esztétikusokról (nem tartjuk ugyanis elég meggyőzőnek Lukács megjegyzését, hogy Belinszkij és Csernisevszkij, bár tevékenységük egyidejűleg folyt a marxizmus kialakulásával, mégis a marxizmus elődei), ha Plehanov ragyogó elemzése nem mutatná ki, hogyan függnék a nézetek a társadalmi körülményektől; ha ezeknek az esztétikai rendszereknek átfogó értékelésével, jó és rossz oldaluk feltárásával nem adott volna rengeteg útmutatást a marxista esztétika kialakításához is.

3.

Meghamisítanánk azonban Plehanov képét — és ez eltántorítana bennünket a marxista esztétika néhány kérdésének felvetésétől is —, ha nem látnánk egyben fogyatékoságait is. Itt most nem azokra gondolunk, amelyeket felsoroltak abban az időben, amikor Sztalin hatására a Szovjetunióban valósággal divat lett támadni Plehanovot. Igaz, hogy a gyakorlati politikában hamar eltávolodott Lenintől, hogy hieroglifikus elmélete messze van attól a dialektikus gazdagságtól, amelyet Lenin megismerésemélete nyújt, de az is igaz, hogy Lenin jóval a gyakorlati politikában bekövetkezett — persze az elméletben gyökerező — szakadás után. 1921-ben mondta róla: „Nem válhat öntudatos igazi kommunisává az, aki nem tanulmányozza — igenis tanulmányozza — Plehanov valamennyi filozófiai írását, mert ez a marxizmus egész nemzetközi irodalmának a legjava.” A mi feladatunk azonban nem az, hogy Plehanov egész munkásságával foglalkozunk. Ezt a szándékunkat nem változtatja meg az sem, hogy ebbe a könyvbe — külön Gorkij műveinek elemzésébe — is belecsúszott néhány kimondottan antibolsevik, Lenin-ellenes tétel — lásd például a 470. oldalt.) Nem kívánunk foglalkozni azzal sem, hogy a művészetről, irodalomról adott meghatározása egyoldalú — ez majdnem minden definíció sorsa, majdnem csak az egyoldalúság fokában van a különbség, és ebből a szempontból nézve Plehanové még a jobbak közé tartozik. Csak azokkal a fogyatékoságokkal foglalkoznánk, amelyek később a marxista esztétika ál-

talános fogyatékosává váltak — vagy eltúlozva egy bürokratikus dogmatikus rendszer hatása alatt, vagy letompítva a kérdések tisztázatlanságának hatására. (A történelem ironiája, hogy azok, akik Plehanov ellen annak idején kampányt indítottak, felfokozva átvették hibáit a dialektikus materializmus és az irodalomelmélet terén egyaránt.)

A fogyatékoságoknak kettős gyökerük van. Egyik az, hogy Plehanov, aki olyan remekül elemezte az anyagi és társadalmi körülmények hatását az irodalomra és művészetre, már nem tudta másik nagy vívmányát, az alap és felépítmény viszonyának helyes értelmezését is olyan következetességgel alkalmazni az irodalomra és művészetre, hogy annak önállósulási, függetlenedési, az anyagi-társadalmi feltételek közvetlen hatásától való elszakadási lehetőségét is látta volna, a másik — az elsővel szoros összefüggésben álló —, ok pedig az, hogy Plehanov is elköveti az orosz esztétikusok általa bírált hibáit, azaz nem veszi figyelembe az irodalom sajátos jellegét.

Marx felismerte az irodalom önállósulásának lehetőségét: „A munka megosztása csak attól a pillanattól válik valóban megosztássá, amikor bekövetkezik az anyagi és szellemi munka megosztása. Ettől a pillanattól kezdve a tudat valóban azt képzelheti, hogy valami más, mint a fennálló gyakorlat tudata, hogy valóságosan képzelhet valamit anélkül, hogy valami valóságosat képviselne — ettől a pillanattól kezdve a tudatnak módjában áll, hogy emancipálja magát a világtól, és áttérjen a „tisztá” elmélet, teológia, filozófia, erkölcs, stb. kialakítására” — írta. (Marx, Engels id. mű 32. old.). Sőt látta az osztályjelleg eltompulásának lehetőségét is: „Az egyes egyének csak annyiban képeznek osztályt, amennyiben közös harcot kell folytatniuk egy másik osztály ellen.” (Uo. 62. old.) Plehanov viszont nem számolt eléggé ezzel az elég fontos tényezővel. Eppen ezért már nála megvan csírájában a marxista esztétika egy egész nagy korszakának hibája — a meg nem értés mindennel szemben, ami a XIX. század realizmusa után az irodalomban történt. Ennek a meg nem értésnek legszembetűnőbb oldala, hogy Plehanov Ibsen értékelésében — a későbbi marxista esztétika egész Lukácsig mindabban, ami a XIX. század realizmusának felbomlása után keletkezett — tagadja saját alapját: azt, hogy minden kornak megvan a maga irodalma, és dekadenciát, hanyatlást, rothadást lát mindabban, ami a klasszikus realizmus után keletkezett, holott épp arról van szó, hogy a világ, a valóság változott meg Olyannyira, hogy azt már nem lehet az irodalom régi formáiba szorítani, tehát ha az író azt akarja tenni, amit a klasszikus realizmus tett — megragadni, ábrázolni a valóságot —, akkor az új, megváltozott tartalomnak szükségszerűen új formát is kell adni. Hisz éppúgy, mint a dialektikus materializmusnak, általában a materializmusnak egy lépést kell tennie előre a tudomány minden új felfedezésével, ugyanúgy fejlődnie kell az esztétikának is az irodalom minden újabb állomásával, mert nem a valósággal, az irodalommal, hanem az esztétikai mércével van baj, ha az esztétika csak kárhoztatni tudja majd száz év irodalmát. Plehanov mentségére el lehet mondani nemcsak azt, hogy ez a hiba Lukácsnál fokozottabban van meg, hogy még Lefebvre is — akiről joggal állíthatjuk, hogy az utolsó szót mondta ki, a marxista esztétikában — egyszerűen törölni akarja a modern irodalom fontos jelenségét, a mítoszt, hogy a modern irodalommal olyan nem marxista, de dialektikus és újabban divatos esztétikai rendszerek, mint Heideggeré sem tudnak mit kezdeni. Sőt még akár azt az általános illúziót is, mely oly sokáig nem akarta meglátni, hogy a kapitalizmus azóta fejlődött igazán nagyot — és fejlődik még napjainkban is —, amióta a marxista irodalom kimondta róla, hogy hanyatló, vagy akár azt is, hogy Marx a kapitalizmus irodalomellenességének túlzott hangoztatásával adózott az abszolút szellem önfejlődése hegeli rendszere egyik tételének, mely szerint a művészetek kora

lejárt, különben is csúcscukat a görögöknél érték el. Mindez azonban nem változtat azon, hogy Ibsen-tanulmányával Plehanov indította el az egész legújabbkor irodalmának meg nem értését. Azt viszont már nem lehet felróni neki, hogy nem láthatta előre: az államkapitalizmus korszakában az osztályviszonyok rendkívül bonyolultakká váltak, az értelmiség olyan viszonylagos osztályfüggetlenségre tett szert, mint eddig még soha, s ezt kétségtelenül figyelembe kell venni az irodalom helyzetének, a tartalom és forma viszonyának elemzésekor. Ez a körülmény csak azoknak a tévedését növeli, akik abban a korszakban, amikor az új jelenségek sokkal szembe-tűnőbbek voltak, mint Plehanov korszakában, ugyanúgy ki akarják rádi-rozni mindazt, ami a klasszikus realizmus felbomlása után keletkezett.

Volt azonban Plehanov irodalmi, esztétikai elemzéseinek még egy fogyatékosága — a meg nem értés már említett másik oldala, — amelyet a marxista esztétika időközben nagyjából levetkőzött, s csak a szocialista realista esztétika bizonyos leegyszerűsítésében maradt meg. Ez abból áll, hogy Plehanov bírálta Belinszkijt és Csernisevszkijt, mert a művészetben csak az ismeretterjesztés formáját látják, s kritikájuk csak azt kutatja, milyen ismeretet nyerhetünk az adott műből, de főleg Piszarevet azért, hogy nem számol a művészet sajátosságaival: ő mégis hasonló hibába esik. (Plehanovnak erre a hajlamára már Lenin felfigyelt. Csernisevszkijről írt könyvének margójára Plehanov kritikája mellé odaírta: „Ugyanez Plehanov Csernisevszkijről írt könyvének fogyatékosága.” Lenin művei, Budapest 1961, 38. kötet, 530. old.). Így amikor Gorkijt elemzi, semmi mást nem lát és nem is keres, mint az osztályharc taktikáját, pusztán a mű szociológiai eredményeivel foglalkozik, képes lelkesedni egy-egy szólamon, és ezzel őse lett a szólamokban művészi értéket felfedező irodalmi kritikának. Véggövetkeztetése pedig ez: „Ám a polgári művészetbarát dicsérheti vagy szidhatja Gorkij művét, ahogy neki tetszik. Tény viszont tény marad, Gorkijtől és a néhai Gleb Uszpenszkijtől sokat tanulhat még a legtudósabb szociológus is.” (479. old.) Vagyis nemcsak pusztán szociológiai elemzést ad, mint azok, akiket annyira bírált, hanem ez az elemzés odasodorja, hogy Gorkijt egy kalap alá veszi valami Gleb Uszpenszkijjel.

Tolsztojról írt tanulmányában még szembe-tűnőbb, milyen képtelenségeket eredményez ez a módszer. Ennek a tanulmánynak ugyanis egyetlen célja van, kimutatni: „minél vallásosabb volt Tolsztoj gróf világnézete, annál kevésbé volt összeegyeztethető a szocialista proletariátus világnézetevel” (450. old.), pedig ez még a kisebb hiba — bár nem tudjuk, miért kellene hogy összeegyeztethető legyen —, a nagyobb, hogy pusztán ezt elemezve, Tolsztojban nem lát többet, mint egy reakciót, aki ellen harcolni kell, és mert reakciós, művei sem érhetnek semmit. Tetszik ugyan például neki a tizenkét paraszt kivégzésének leírása, de nehogy ennek alapján valaki is azt higgye, hogy egy reakciós is adhat irodalmi értéket, siet hozzátenni: „Ám az említett nagyszerű oldalak mindössze csekély hányadát teszi mindannak, amit Tolsztoj az utolsó harminc esztendőben írt.” (452. old.). Önkéntelenül is megállapíthatjuk, mennyivel gazdagabb Lenin elemzése, és milyen kár, hogy az újabb kor alkotásainak elemzésében a marxista esztétika Plehanov és nem Lenin útján haladt. Lenin ugyanis nem azt kutatja, hogy Tolsztoj reakciós-e vagy sem, hanem azt mutatja ki, hogy Tolsztoj volt, amilyen volt, de mert nagy író, az orosz társadalom helyzetét, az orosz proletariátus harca adott szakaszának egyik oldalát adja vissza, sőt — Engelsnek Balzacra tett egyik megjegyzését abszolutizáló esztétikával szemben — nem is *annak ellenére*, hogy reakciós volt, hanem *épp azzal*.

4.

Így jutottunk el fejtegetésünk végén ahhoz, hogy felvessük a marxista esztétika egy-két nagy kérdését, és azt próbáljuk vizsgálni, Plehanov mennyire adott választ rájuk. Már fentebb láttuk, hogy az egyik legfontosabbal nem tudott megbirkózni. Ez a kérdés így tehető fel: hogy férhet össze téves, reakciós eszme nagy alkotásokkal, hogyan alkothat nagyot reakciós, a valóságot nyilvánvalóan félreismerő író. Sokféleképpen próbálkoztak a dilemma megoldásával, mégis megoldatlan maradt, s fontos szerepet játszott Plehanovnál Tolsztoj, a későbbieknél pedig a klasszikus realizmus felbomlását követő korszak meg nem értésében. Megpróbáltak belekapaszkodni Engels említett megjegyzésébe, hogy Balzacnál a realizmus szeretete, az irodalom győzött a reakciós eszme fölött, de Lukács kimutatta, hogy Balzacot nem akadályozta, hanem segítette a valóság feltárásában az, hogy reakciós volt, épp a valóság feltárásával akarta felhívni a figyelmet, milyen veszélyes következményekkel járhat az, hogy a valóság másképp alakul, mint ő szeretné. Végül is az esztétikát pusztán a megismerélmélet részének tartó felfogás kénytelen volt letenni a fegyvert, vagy ami ugyanaz — egyszerűen semmibe venni mindazt, amit nem kimondottan kommunista beállítottságú írók alkottak, sőt azt is, ami nem úgy látta a valóságot, mint a központban megszabták. Csak Lefebvre jóval gazdagabb dialektikája ad útmutatást a kérdés megválaszolására: „A megismerés és az alkotói tevékenység a művészetben különbözik egymástól, de nem szakad el” — írta (id. mű 57. old.). Nyilvánvaló, hogy az író korát adja, ő sem szakadhat el mindentől, hisz ezer szál köti; de másképp, mint a tudós, a filozófus, tehát csakis a maga módján láthatja a világot. E sajátos nézőpont kialakításában viszont édeskevés segítséget jelent a központosított tudás, sőt lehet, hogy éppen szigorú kritikát el nem bíró eszme segíti hozzá, hogy a valóságnak egy sajátos, csak általa meglátott oldalát felfedezze. Ezért végső fokon mindegy, hogy mi segítette hozzá, a lényeg: korát ragadja meg, s minél mélyebben, annál nagyobb író.

Ez már szorosan összefügg az író egyénisége, szubjektív ereje és a kor viszonyának kérdésével. Itt jelentkezik a marxista esztétika másik véglete — a valóságot, a megismerést fetisizáló végtellessé szemben a neokantizmus véglete, amely e problémából, a látszólagos ellentétből azt a következtetést vonja le, hogy a mű esztétikai értékét pusztán az író megismételhetetlen individualitása szabja meg, az, hogy olyat ad, amit senki más sem akkor, sem előbb, sem utóbb. (Ez ugyan áll, csak éppen semmit sem magyaráz meg, hisz az ember minden tette — kezdve a legelemibb biológiai szükségletektől felfelé — olyasmi, amit senki más nem ismételhet meg, csak ebben még nincs benne a válasz, hogy egy kisipari készítményű cipő, amelyet ugyanúgy senki sem csinálhat meg még egyszer — hogy vulgárisabb példával ne álljak elő —, csak egyszerű cipő, egy festmény — amelyet szintén senki sem ismételhet meg, sőt lemásolni sem tud — pedig műalkotás. A pusztán egyediséget kutató marxistákkal szemben a nem marxista Heidegger ragyogó elemzést ad az ember különféle termékei közötti különbségről.) Plehanov egyszerűen félretette a kérdést „Természetes, hogy a körülmények befolyásából sohasem tudjuk majd megmagyarázni azt, ami a zseniális alkotásban individuális jellegű, de ez semmit sem bizonyít” — írta. Pedig egyszerű: nem is kell megmagyarázni. Mert az író nem azért nagy, mert kifejezte korát, hanem azért lett nagy, mert kifejezte, vagyis a sok egyformán egyedi író és írócska közül csak az lesz nagy, akinek ez sikerül. Tehát nem a kor az elsődleges, hanem az író egyénisége, csakhogy ha ez az egyéniség nem tudja a kort megragadni, akkor nem lesz több, mint a szintén „egyedi” előállító cipésmester műve. (Nem is szólva arról, hogy a szembeállítás már azért is felesleges, mert az író egyénisége maga is a kor része, a kor terméke, persze dialektikusan értel-

mezve a dolgot.) Az már egészen mellékes, hogy milyen véletlenek tették az egyiket képezzé erre, a másikat pedig nem. (Ha egész vulgáris példát akarnánk használni, azt is mondhatnánk, kit érdekel, hogy azért volt-e pesszimista, mert rossz volt az emésztése, vagy összeveszett anyósával, ha ez a pesszimizmus azt fejezte ki, amit kortársai, sőt az utókor érzett, és főleg úgy, hogy azok is vele érezzék.) A lényeg: ebben nincs egy szemernyivel sem több misztikum, mint abban, hogy valaki az egyszeregyet sem tudja megtanulni, a másik pedig ragyogó matematikus, és főképp mindez semmit sem von le a marxista irodalomelmélet igazából.

Végül még csak egy problémát vetnénk föl, amelyet Plehanov épp hogy csak érintett — hogy lehetséges az, hogy egy minden pólusával a korhoz tapadó mű későbbi nemzedékek számára is nemcsak érték, hanem mond is valamit, többet, mint az illető kor pusztja megismerése. Plehanov ezt a kérdést elintézettnak véli a fehér ember nagyképűségének leleplezésével — a milói Vénusz nem szép a hottentotának, és Shakespeare biztosan hidegen hagyná a kínait. Azt azonban már fel sem vetette, hogy miért tartjuk mi szépnek a milói Vénuszt, mért hat még mindig ránk a görög tragédia vagy Shakespeare, bár sokat foglalkozott azzal, hogy az esztétikum passzív befogadása mennyire függ a társadalmi körülményektől, ez azonban a kérdésnek csak egy része. A marxista esztétika időközben ezt a kérdést teljesen megoldotta — szerintem Lefebvre válasza erre a problémára annyira teljes, hogy felesleges újra felvetni a kérdést. (Talán ez az egyetlen kérdés a marxista esztétikában, amely Lefebvre után véglegesen megoldottnak tekinthető, bár a „végleges” szót mindig nagyon is fenntartással kell fogadni, sajnálom, de itt ezzel nem foglalkozhatunk — bár segítségével sok mindenre választ lehet adni —, mivel ez messze elvinne bennünket Plehanovtól. De Plehanov helyének felméréséhez tartozik annak megállapítása, hogy a marxista esztétika egyik téves véglete nem tudott megbirkózni ezzel a problémával, mert elméletet csinált Marxnak a görögökről tett megjegyzéséből, és persze hogy így gyorsan áthághatatlannak látszó akadályokba ütközött, a másik véglet pedig Plehanovval szemben felült az idealizmusnak, mely szerint ha valami túléli korát, akkor valami örökhöz fűződik. (Sajnos ismét meg kell állapítani, hogy Heideggerben több dialektika van, mint sok, magát marxistának tartóban. Ő tudja, hogy a műalkotás nem örök, hanem csak lassan veszít értékéből, hogy pusztja történelmi adalékká váljon; szerinte ez az érték addig tart, míg benne egységben van a föld és a világ, az ő filozófiájának nyelvéről lefordítva talán az anyag és a valóság, mindenesetre elmélete értékes adalék lehet e kérdés taglalásához.)

5.

Itt végére értünk annak, amit Plehanov írásairól el akartunk mondani. A cikknek „A tartalom és forma dialektikája” címet adtuk. Valójában Plehanov elemzése ennek csak egy kis hányadára világít rá. Legfőképp néhány fogalom elfogadtatására alkalmas — a szépségideál és a művészet történelmi szemlélete, az alap és felépítmény viszonyának helyes értékelése stb. Fogyatékoságai felvetik az egész újabbkori irodalommal szemben elfoglalt helytelen álláspont kérdését — a tartalom és forma viszonya meg nem értésének egyik meggyőző példáját —, valamint az eszme, világnézet meg a művészi érték közötti bonyolult viszony problémáját. A marxista esztétika, a tartalom és forma viszonyának leggazdagabb dialektikájú részét — letűnt korok és fennmaradó alkotások kérdését — csak érinti. Ezzel külön kellene foglalkozni. És még utána is — „a tartalom és forma dialektikája” fogalom felölelné az egész visszatükrözés-elméletet — pontosabban a vele kapcsolatos kérdések egész tömkelegét —, és mivel Plehanov

nem adta a szűkebb értelemben vett tartalom és forma meg a kettő közötti viszony módszeres vizsgálatát, még ez is elemzésre vár. Talán más alkalommal, hisz téves is lenne azt hinni, hogy Plehanov minden kérdést megoldott, sőt akár fel is vetett, még tévesebb lenne azt hinni, hogy Plehanov kapcsán akár több cikkben is fel lehet vetni és meg lehet válaszolni a marxista esztétika minden kérdését.

* G. V. Plehanov IRODALOM ÉS ESZTÉTIKA (Kossuth Könyvkiadó, 1962.)
c. könyve kapcsán.

FALUSI ÜNNEP

Saffer Pál

Egy Duna menti kis faluban jártam nemrég, ünnepelni mentünk. Nagy ünnep volt: hatszázadik évét ünnepelte a falu, a hatvanadikat a tűzoltótestület, és fennállásának huszonötödik évét a kultúregyesület, amely a tömegtelen sok Petőfi Sándorral és Ady Endrével ellentétben Móricz Zsigmond nevét viseli — nem véletlenül.

Mert ez a „Felső Duna mente”, ott Baranya szomszédságában, különös világ. Doroszló, Bács, Vajszka, Gombos és a többi kis falu ezen a vidéken, mintha mindig másképp érzékelték volna az életet, valahogy mélyebben, megállapodottabban, „tempósabban”, mint a többi bácskai falu. Egy kissé úgy tűnik, mintha a baranyai dombok levegője csapott volna át ide a nagy vízen, és a földbekapaszkodás csökönységét és nosztalgiáját hozta volna magával.

De talán ehhez, az ilyen mentalitáshoz hozzájárul maga a táj is. Mert most is, hogy az alkonvathban a kátyús úton Doroszló felé dőcögött velünk a kocsi — mert itt készült a nagy ünnep —, a nagyváros áttüzesedett aszfaltja és a hőségtől szinte lángoló búzatáblák után, mint egy csendesebb, nyugodtabb, elviselhetőbb nyár, előntött bennünket a Duna menti rétek, erdők és mocsarak hűvös, nedves lehelete.

— Van a falunkban egy szentkút (búcsújáróhely, ahol száz évvel ezelőtt egy pásztorlányka a Szűzanya képét vélte megpillantani a vízben, és ahol azóta pénztárkönyvet vezetnek), van egy kendergyárunk és a szövetkezet. Nagyjából ez az egész iparunk.

Így mondta az innen elszármazott újságírókolléga, és éreztem a szavából, hogy tulajdonképpen két ember küzd benne: egy a városi, aki megtanulta a mai rohanó világ matematikáját és tudja, hogy manapság nem szabad lemaradni, a másik, a Duna menti, akinek minden logika és korszerűség ellenére szívéhez nőtt az óvatos, megfontolt léptekkel haladó, sok mindent konzerváló — hogy az ünnep mértékével mérjek — hatszáz éves csend.

Ez a csend a megmaradás, a tartósság érzését kelti az emberben. Mintha az sem menne el innen aki meghal. Számon tartják, jelen van, mindaddig talán, amíg a számontartók számontartói is nem szorulnak számontartásra.

Valamikor, a tengerparton, ciprusos temető láttán jutott eszembe, hogy itt talán nem is nehéz meghalni azzal a tudattal, hogy az ember örökké a ciprusok és a kéklő meleg ég alatt marad. A Duna mentére kellett jönnöm, hogy megértsem: a földdel összenőni a ciprusok nélkül is lehet.

Kevés az olyan falu Vajdaságban, ahol, mint itt, pontosan tudják, hogy hányan mentek nyugodni a nyirkos réti földbe az utóbbi hatszáz évben. Itt tudják, és meg is mondták az ünnepi akadémián.

Amikor megérkeztünk a faluba, az alkonyat már sűrűsödött. Az emberek kint ültek, vagy ácsorogtak a házak előtt, és nézték a fiatalokat, helybelieket és környékbelieket, tűzoltókat és népviseletbe öltözött táncosokat, amint a fáradhatatlanul csinnadrattázó fúvósok mögött a falu központja felé lépegettek. Azután, lassacskán, nyilván felkerekedtek ők is, az idősebbek, és beballagtak a kultúrotthon udvarába megnézni a nagy ünnepet, amilyen nem volt itt vagy huszonöt esztendeje. Nyilván — mondom —, mert zsúfolásig megtelt az udvar.

Három titok fogott meg engem azon az estén a doroszlói kultúrotthon nyári színpada előtt.

Az első akkor, amikor az idős gyógyszerész, aki már évtizedek óta osztogatja itt a porokat, herbateákat és újabban az antibiotikumokat, és ugyanannyi ideje vezetgeti, szervezgeti a helyi tűzoltótestet, (mintha az is tulajdonsága lenne ennek a kis világnak, hogy az időt itt legalább évtizedekben mérik) — egyszerűen amikor a gyógyszerész határtalan büszkeséggel és ugyanolyan határtalan szerénységgel, szinte szándékosan ügyetlenkedve, hogy kisebbitse magát (mert úgy tűnt, hogy elviselhetetlenül nagy volt neki ez az ünneplés és megtiszteltetés), elmondta nagy beszédét a doroszlói tűzoltóság történetéről, és akkor, amikor a kultúregyesület elnöke és titkára az elismerő okleveleket osztogatták...

Ezt a titkot tulajdonképpen már régen és sokan megfogalmazták. A sorok között bujkál abban a Kosztolányi versben is, amely úgy kezdődik: „A patikának üvegajtájában...”

Sokan megfogalmazták már ezt a titkot, korokon át változott a neve (a lényege nemigen), manapság „a falusi értelmiség kérdésének” hívják, de megfejteni eddig még senkinek sem sikerült.

Senki sem tudja teljesen megmagyarázni azt a szép titkot (részleges magyarázatok akadnak szép számmal, de mindegyik után, még mindig marad egy parányi miért, amely a maga parányi mivoltában épp elegendő ahhoz, hogy a kérdés megfejtetlen maradjon), hogy például a budapesti doktor, akit annak idején a gróf „hozatott le” Vajszkára, miért alakított ott a két háború között, a nemzeti gyűlölködés éveiben, szerbeknek, magyaroknak közös szövetkezetet, és a doroszlói patikus, aki bizonyára más álmokkal hagyta el az alma matert, miért szentelte életét, szabad idejét egy kis falu tűzoltótestetének.

És ez a fiatal tanító is, aki itt előttem, a színpadon mosolyogva, a zökkenőknél cinkos szemhunyorítással, vezényli a kis iskolások tamburazenekarát, érzem, ez is itt fog maradni élete végéig.

Mert errefelé mindent végigcsinálnak. Másutt is vannak falun értelmiségiek, kultúrmunkások, akik ott élnek, dolgoznak öt évig, tíz évig, azután legtöbbször megy tovább, — de itt, ezekben a Duna menti falvakban nagyon gyakran egy életre szól az áldozat. Mintha valami varázslat lebegne a rétek fölött, és az emberek is belenőnének a földbe, mint a zölddel befuttatott kis házak az utak mentén.

Aki egyszer ide jön, de különösen aki itt teremteni, alkotni kezd, az itt is marad, — és úgy látszik, nem bánja meg.

A második titok nemcsak Duna menti titok. Másutt is megtalálható, de talán sehol ilyen kifejezetten nem érezni, mint itt. Ez pedig az Ö. T. T.,

ahogyan a doroszlóiak a fecskendőautóra írták, vagyis, magyarul, az önkéntes tűzoltóttestület.

Nem akarom elismételni mindazt, amit az ünnepi beszámolómból hallottam az önkéntes tűzoltóság szerepéről és jelentőségéről — amitől az ünnepi szónok annyira megilletődött, hogy a tűzoltószerek karbantartásáról szólva tűzoltó szerveket mondott —, de való igaz, hogy ezekben a falvakban a tűzoltóság sokkal inkább jelent közügyet és köztiszteletet a végső konzekvenciáig, mint bárhol másutt. és hogy — ne mosolyogjon ezen senki — itt is van egy megfektetlen miért.

Mert emlékszem a bezdáni áradásra, amikor ugyanezekben a falvakban csak nagy nehezen lehetett megmagyarázni az embereknek, hogy el kell menni ásóval, lapáttal a bezdániaknak és kolutiaknak segíteni. Tudták jól, hogy ők is úsznak, ha Bezdánna! beszakad a gát, de ez a tudat közel sem hatott úgy, ahogyan az ember várta volna. S hogy nem a közösségi érzet hiányáról, csak annak lokális korlátozottságáról volt akkor szó, azt legjobban a tűzoltóság intézménye bizonyítja.

Mert a helyi tűzoltóttestület, az más. Arra semmilyen anyagi áldozat nem sok, pénzzel, munkával, fogattal mögötte áll az egész falu.

Valamilyen, a zárt kis közösségek önmagukra utaltságának korából származó, atavisztikus rajongás veszi körül ezeket a sisakos legényeket, és ez, bocsánat a szépségtörő hasonlatért, egy kicsit, az önvédelemre összehozó polgárok képében, az ógorög városállam levegőjét idézi.

De lehet, hogy mindez érzéki csalódás csupán, amelyet a csillogó tűzoltósisakok látványa keltett bennem, és csak itt a Duna menti rétek csendjében — ahol még gólyafészkek is akad a kéményen —, csak itt tűnik szembe ilyen élesen.

Akárhogy is van, érdekes tanulmányt lehetne írni a magánvagyon és a közvagyon fogalmának fejlődéséről a falusi emberek tudatában és általában a közösségi érzés fejlődéséről a legszélsőségesebb individualizmus korában, egy látszólag teljesen apolitikus szervezet — az önkéntes tűzoltóság által.

A harmadik titok talán a legszebb.

Mintha itt a tett nyoma is tovább maradna meg a földben és az emberekben, mint másutt, folytonosságra, követésre ösztönözve.

A dolog azzal kezdődött — így mesélik a doroszlóiak —, hogy 1848-ban Komáromi bíró élete kockáztatása árán megmentette a szomszédos szerb községet, Sztapárt — hogy korbáccsal éljek — a felperzselttetéstől.

És azzal folytatódott, hogy egy évszázadon át, míg hadak jöttek-mentek ezen a vidéken, a két falu tartotta és ápolta a barátságot, amit ma testvériségnek neveznek.

Bármennyire tudománytalannak is tűnik, én itt is, ebben is ennek a csendes Duna menti világnak a hatását érzem, ahol csendesebbek, megfontoltabbak az emberek, közelebb vannak a természethez és talán épp ezért egymáshoz is.

Mert hogyan lehetne másképp magyarázni azt a tényt, hogy itt becsülete volt a békének, megértésnek, emberségnek akkor is, amikor nem messze innen, látszólag ugyanilyen falukban, vért csorgatott a gyűlölet?

Azt mondják, hogy itt akkor alakult meg a Móricz Zsigmond Kultúregyesület, amikor a környéken a sváb Kulturbund kitzte a sovinizmus és a faji gyűlölet cégérét.

Ehhez talán nem is kell további kommentár.

És most ünnepelnek, a maguk módján, Duna mentiesen.

A környékbeli falvakból eljöttek a tűzoltók és a népi táncsoportok, megajándékozni az ünnepelteket és szórakoztatni az ünneplő falut.

A színpadon most, az ünnepi beszédek és a töméntelen bekeretezett elismerő oklevél és kitüntetés átadása után, az iskola tamburazenekara játszik. A hátam mögött két öreg váltogatja csendesen a szót:

— Láttam én már rég, hogy viszik a gyerekek a tamburát a hónuk alatt, de nem is hittem volna, hogy ez is van...

— Hogyne lenne, nagy fejlődés ez. Dolgoznak velük a tanítók.

— Úgy látszik, nemcsak imitálnak, hanem meg is találják a drótot.

— Meg ám. Ott az én unokám, a Lajcsi is, ő a legkisebb közöttük.

— No, az is ott van?

— Hogyne, ő a fő pengető mester...

Mialatt a kultúregyesület táncsoportja ropja a csárdást a színpadon, hozzámhajol az egyik régi vezetőségi tag, akinek az imént könny csillogott a szemében, amikor évtizedes fáradozásáért átvette az elnöktől a díszoklevelet:

— Nézze azt a szélső táncospárt. Az egyik a leggazdagabb paraszt, a másik meg egy kubikos gyereke. Ez ma már természetes. De nem volt könnyű elérni; hosszú évek küzdelmébe került...

Nem kell félreérteni. Az öreg doroszlói pontosan úgy értette a dolgot, ahogyan mondta: osztálybékéről beszélt. Erről álmódoztak ők a második világháború előestéjén, amikor a Móricz Zsigmond Kultúregyesületet megalakították. És ha mégannyira naiv és mosolyogtató is ez az álom, mégsem tagadható meg tőle huszonöt esztendő munkája, szívós, csökönyös embersége, amely, ha osztálybékével nem is, de mindenesetre művelődéssel termett: tánccal, zenével, színelőadással, könyvtárral és egy még be nem fejezett, nemrég tető alá hozott új kultúrotthonnal.

Két napig tart az ünnepség, és van itt minden. Még díszfelvonulás is, olyasféle, mint a fővárosban május elsején: a felvonulás vezérkara, három tűzoltóparancsnok csillogó sisakban, nyitott terepjáró gépkocsin járul a dísztribün elé engedélyt kérni a felvonulás megkezdésére.

A gépkocsi lassan, lépésben kanyarodik az emelvény elé, két első kereke belezöttyen a tribün előtt húzódó sekély vizesárokba, és a feszes vigyázzban tisztelegni készülő parádéparancsnok, ott a sofőr mellett, megbillen, majdnem bukfcenet vet a motorházon át. Csekélység. Senki se jön zavarba, legkevésbé ő maga. Kiegyenesedik, tiszteleg és raportíroz...

Van még egy ünnepi beszámoló, ezúttal szerbül — mivel az esti akadémián magyarul mondták —, és a szónok, ugyanaz, aki az este beszélt, s beszéd közben össze találta keverni a kézirat lapjait, a sikertelen rendezési próbálkozások után félreteszi a paksaméta egy részét, és csengő magyar nyelven bementja a mikrofonba: „Ezt kihagyom”. Azután, mintha mi sem történt volna, valahol a végénél folytatja a szerb beszédet. Senki még csak el sem mosolyodik. De úgy látszik, nem is hiányzik senkinek a kihagyott rész. Az embernek az a gyanúja támad, hogy nem is nagyon fontos itt, hogy ki mit mond és hogyan mondja, csak beszéd legyen, ünnep legyen, hogy emlékezzenek rá.

De van a beszédeken, parádékon és táncműsorokon kívül még egy fontos kelléke az ünnepnek: a lacikonyhával egybekötött vendéglő, kitűnően megszervezett kiszolgálással.

Működött a vendéglő este, működött másnap egész nap, és a kiszolgálás minőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az az eset, amikor a

délutáni táncműsor kellős közepén megjelent a színen a bemondó, és ünneplés hangon jelentette, hogy a távozni készülő vidéki csapatok legénységéből két tűzoltó — eltűnt!

A közönség előbb meghökken, majd valami nevetésképpen morajlott fel, és mellettem csendesen megszólalt egy bácsi:

— Dehogy tűntek el. Nézzék csak meg az ivóban az asztal alatt...

Végül, volt itt valami, ami így ma már talán csak a Duna mentén szokás. Olyan régimódi szívből jövő vendéglátás, amelyben a szó szoros értelmében részt vett az egész falu. Mert szálloda ugyan nincs Doroszlón, de vannak „tisztaszobák”, és a sok vendég elégedetten kelt fel a zenés ébresztőre. Azt talán mondani sem kell, hogy a vendéglátás többnyire nem maradt pusztán vendéglátás. Barátságok is kötődtek és még ki tudja... hiszen annyi fiatal sürgött-forgott itt ezen az ünnepen.

Még nekem is akadt barátom:

Egy tizenkilenc éves legényke, aki elvégezte a nyolcosztályos iskolát és most, ahogy mondja, a földön dolgozik látástól vakulásig és aki, mint egy agronómus vagy közgazdász, részletesen elmagyarázta nekem, hogy mi a hibája, fogyatékosága a doroszlói szövetkezetnek.

Azt is elmagyarázta, hogy ők messze esnek a nagy fogyasztóközpontoktól, és ezért nem nagyon lehet náluk gyümölcscsel, zöldségfélével foglalkozni, ami többet hozna a konyhára.

Mire odáig jutott, hogy mindenáron tovább szeretne tanulni, mert nemcsak dolgozni akar, hanem élni is szeretne, kultúremler módjára, már fejtenként két üveg sört ittunk meg, de azért még megértettem, hogy valahogy itt a Duna mentén is gyorsabban kezd az óra járni.

Mert ahogy ő mondta, sokan vannak még fiatalok, akik nincsenek egészen megelégedve a dolgok mai állásával a faluban...

Másnap este, amikor indultunk hazafelé, Doroszlón még javában állt a bál. Hiszen nem akad minden évben ilyen ünnep, és ezt meg kell ülni úgy istenigazából. Hogy emlékezzenek rá a gyerekek még akkor is, amikor már öregemberek lesznek.

Mert ha már csinálnak valamit, azt alaposan csinálják itt a Duna mentén, átellenben Baranyával.

S Z E M L E

KORČULAI FILOZOFIKUS NAPOK

A FEJLŐDÉS INTERPRETÁCIÓJA*

A jugoszláv filozófusok opatijai találkozója után, valamint a háromnapos dubrovniki nemzetközi filozófiai symposion után, Korčulán június 28-ától július 10-éig, a Jugoszláv Filozófiai Szövetség szervezésében, nyári szociológiai és filozófiai szemináriumot tartottak. Az elképzelések szerint a nyári iskola hagyományossá válik majd — már most tervezgetik a jövő évi programot —, s erre, ahogyan az ideai eredmények is bizonyítják, megvan minden alapvető és pozitív lehetőség. Az ideai terv szerint a szeminárium összefoglaló témakörét *az ember, a társadalom és a fejlődés* általános, majd konkretizált problémája, egymás közötti viszonya, történelmi hatása, a művészetekre és a természetre kiterjedő vetülete határozta meg.

Az előadók közül a szeminárium munkájában részt vett Erich Fromm a Mexico City-i egyetem tanára, Lucien Goldmann, a neves francia marxista, John Somerville, az ismert amerikai filozófus, Meyer professzor, amerikai szociológus; a jugoszláv szociológusok és filozófusok közül pedig Rudi Supek, Gajo Petrović, Danilo Pejović, Mihajlo Marković, Predrag Vranicki, Vojin Milić és Josip Županov.

Az előadók egymástól függetlenül választották meg előadásuk problémakörét, természetesen úgy, hogy az nem mozdult ki — alapjelentésével — az összefoglaló témakörből. A fejlődés fogalmának filozofikus meghatározása, a fejlődés fogalmának történelmi alkalmazása, a fejlődés általános értelemben vett érvényességének kérdése, a szabadság, az igazság, az alienáció idevágó vetülete, a demokrácia és a regény** problémája, a művészetek és az idő kérdése — ezek azok a problémák, melyeket felvetettek az előadók. Mi, anélkül, hogy teljes rendszerezésre törekednénk, jegyzeteink alapján megkíséreljük a problémák felvázolását, de nem igyekszünk azokat kritikailag is megvilágítani.

* Ez az írás nem követi az élő szó rendszerét. Az egymással nagyjából összefüggő gondolatokat közli az előadások közben készített jegyzetek alapján. Tévedésre joga van.

** Lucien Goldmann szolt a regény problémájáról. Mivel az előadás rövidített írásos jegyzetét majd folyóiratunkban közöljük, tetteit ebben az írásban nem használtuk fel.

Feltűnő az, hogy bizonyos problémákban az előadók nagyobbbrészt egyetértettek:

— az emberi fejlődést csak a történelmi időben lehet elképzelni, azon kívül, s az mellett nem létezik (*Danilo Pejović*);

— a fejlődés emberi lehetőség (*Gajo Petrović*);

— a művészetekben nem beszélhetünk olyannemű fejlődésről, mint a tudományokban, mely arra hivatott, hogy új igazságokat tárjon fel (*Predrag Uranicki*);

— a történelemben a fejlődést mindig meg kell különböztetni a mechanikus haladástól (*Danilo Pejović*);

— a szabad ember — a gyakorlati ember — a fejlődés mércéje (*Gajo Petrović*) stb.

Ezek az alapvető tételek azonban — bár a filozófusok nagyobbbrészt megegyeztek — nem jelentenek semmiféle végső igazságot; ezek azok a momentumok, melyeket többé-kevésbé mindannyian szem előtt tartottak, amikor a fejlődés problémáit kutatták. Végső megegyezésre nem került sor, mert a szeminárium célja nem az, hogy egységes álláspontot fejlesszen ki, hanem az, hogy a vélemények harcával a problémákat több irányból világítsa meg.

Megállapították, hogy a fejlődés fogalma az egyik legújabb filozófiai fogalom: a fejlődés fogalmának gyökereit a kereszténység filozófiájában fedezhetjük fel először (Szent Ágoston feltételez bizonyos fejlődési vonalat a pogányságtól a civitas dei-g; ezt a fejlődést, Ágoston szerint, a látomás garantálja. — *Danilo Pejović*). Ugyanakkor rámutattak arra is (*Mihajlo Marković*), hogy a fejlődés fogalmának bizonyos elemeit felfedezhetjük már a görögök filozófiájában is, de mindenesetre nyilvánvaló Senecánál egy képzet a fejlődésről — az ismeretek és a tudás növekedése —, azonban ő még mindig a ciklusokban hisz.

A felszabadulás fogalma alatt tudjuk összegyűjteni mindazokat a momentumokat, amelyeket a történelem folyamán a fejlődés fogalmáról mondtak. A szabadság valamtól, a szabadság valamiig feltételezi a felszabadulást, és ez jelenti a fejlődést. (*Mihajlo Marković*).

Más szempontból tárták fel ugyanezt a problémát, amikor meghatározták, hogy Rousseau-tól errefelé állandósult a kételkedés a fejlődésben. A kérdés minduntalan akörül forog, hogy affirmáljuk-e, vagy elvetjük a fejlődést. (*Gajo Petrović*).

Rámutattak a haladás két legmegbízhatóbb pontjára (honnan-hova; kezdet-befejezés), s közben lényesen elhatárolták a *fizikális időt* a *történelmi időtől*, mert az elhatárolás, mert az egyenletesen ütemezett fizikális idő kontinuitásában és egyértelműségében a fejlődés kritériumainak felületén mozog — az emberen kívül —, ellenben a történelmi idő, sűrűbb és ritkább eseményszakaszaival mindig határozottabban közelíti meg az ember világát. A történelmi idővel feltételezett, nem az ember tudata mellett is érvényesülő haladás éppen a sű-

rűbb és ritkább esemény-szakaszok váltakozásával nyeri el lényegesebb attributumait. Mindig lényegesebb a sűrűbb események sora, mert az (forradalmak) előre meghatározza a további mozgást, tehát a ritkább események sorát. Bizonyos értelemben tehát a történelmi időt a fejlődés kritériumává tehetjük, a történelmi idő alapvető tényezője, eleme az ember, tehát a fejlődése is az. Az embernek meghatározott mozgása van a történelmi időben. (*Danilo Pejović*).

A fejlődés mindig egy ponthoz való közeledést, közelebb jutást jelent. (*Gajo Petrović*) A történelmi fejlődést felfoghatjuk mint kvalitást és mint kvantitást is. A fejlődésben a végső cél, a végső érdek feltételezi a múltat — a jövő a múltat —, ellentétben a kronológikus, időrendi fejlődéssel: a végső cél határozza meg a történeteket visszamenőleg. Minden, ami itt történik, a jövőtől függ, de ugyanakkor feltételezi a jelent is — a jövő a jelen mozgását —, éppígy a közvetlenebb jövőt is, az eltolódásokat is. A múltat a jövővel határozzuk meg; a történelmi fejlődés ilyenképpen a jövőtől a múlt felé halad, hogy megalkothasson egy bizonyos képzetet a közeledésről, a közelebb jutásról. (*Danilo Pejović*) A haladó mozgásnak mindenesetre egy eszményi pontjának kell lenni, ahol befejeződik. Nélküle képtelenség fejlődésről szólni. (*Gajo Petrović*)

Ez a meghatározás azonban — Gajo Petrović következtetett így — lezártnak tekinti a fejlődést. Ez természetesen ellentétben áll a dialektika alapvető jelentésével. A megoldás:

A haladó mozgás — a fejlődés — magába zárja a lehető célok elérését és kialakulását, ugyanebben az irányban azonban, egyidőben a célok elérésével valami új lehetőséget feltételez, a további lehetőségét, a távolabbi célok elérését. A célok elérése mindig magában tartalmazza a továbbit, a távolabbit. (*Gajo Petrović*)

Vajon ez a meghatározás azt jelenti-e, hogy a fejlődés kényszerű, kötelező?, tehát a végtelenbe terjed?

A végtelenbe terjedő jövőről tett megállapítások — a valláson kívül — semmiféle tudományos megalapozottságon nem nyugszanak. A végtelen fejlődés a jövőben nem kényszerű, nem kötelező. Mégis feltételezhetjük az univerzális fejlődésnek bizonyos princípiumait. Létezik valami reális alapja az univerzális fejlődésbe vetett hitnek: a történelem mozgásait mindig az ember teszi fejlődéssé. (*Mihajlo Marković*) Az a kérdés, hogy a fejlődés kényszerű lehet-e magában foglalja azt a kérdést is, hogy a fejlődés vajon történelmi tény, s ez már feltételezi azt, hogy lehetséges-e. (*Gajo Petrović*) Ha a fejlődés célpontját a végtelenben határozzuk meg, akkor feltételeztük a végtelen mozgást is. (*Danilo Pejović*)

E meghatározások után bizonyos értelemben elfogadható Gajo Petrović következő tétele: a jövő szempontjai szerint éli át az ember a jelent és interpretálja a múltat.

S itt vált világossá, hogy mennyire lényeges a fejlődés és a visszafejlődés viszonyának megvilágítása.

Kétségtelen, hogy az egyik alapvető probléma a visszafejlődés és a fejlődés viszonyának és jelentésének fel-

mérése. Néha a visszafejlődést is fejlődésnek vehetjük: az összetettebb megoldásoktól az egyszerűbbek felé — ez az egyszerűsítési folyamat egyúttal, mint emberi lehetőség, fejlődést jelent, a dolgok, a tárgyak felmérése következtében azonban az egyszerűbb felé haladás mindig visszafejlődés. Az, hogy vajon fejlődésről vagy visszafejlődésről van szó, mindig a szóbanforgó jelenségektől függ: a két irány elválaszthatatlan egymástól. (*Gajo Petrović*)

A fejlődés történelmi tényező, de egyidőben az a visszafejlődés is. (*Gajo Petrović*)

A visszafejlődés az az alapvető tényező, mely felett el kell gondolkodni, különösképpen abban az esetben, ha szem előtt tartjuk Marxnak azon tételét, hogy a fejlődéssel növekszik az elidegenülés is. A fejlődés visszafejlődés nélkül kétségtelenül nem történelmi tényező, s legkevésbé sem kényszer. A fejlődés mégis lehetséges. (*Gajo Petrović*)

Külön problémaként vetődött fel a fejlődés kérdése a művészetekben. Legtöbbet Predrag Vranicki idézte ennél, s ő tette fel az alapvető kérdést:

Lehetséges-e a fejlődés a kultúra minden szférájában?

A művészet az élet felépítését a maximumig viszi. A művészetekben csak akkor lehetséges a fejlődés, ha azok eredményeit mint megismeréseket fogjuk fel — ez az álláspont azonban téves. A művészet a társadalmi felépítéstől függ — a társadalom mozgása szerint változik a művészi kifejezés is, ez a változás azonban nem mindig egyértelmű a fejlődés alapvető kritériumaival. Mégis feltételezhetünk bizonyos fejlődést a művészetekben is — lényeges azonban, hogy azt ne az összehasonlításban fogjuk fel. Semmiféle automatizmus nem létezik az emberi kultúrában. (*Predrag Vranicki*)

Képtelenség, legalábbis a filozófiában, elválasztani az erkölcs, a művészet, a gazdaság fejlődését. A fejlődés mindig valami dinamikus mozgást feltételez. (*Lucien Goldmann*)

A kultúra nem a holt értékek összessége. A kultúra állandó mozgást jelent. A kultúra, ha kultúra, akkor haladó. (*Gajo Petrović*)

Ha a művészetek fejlődéséről beszélünk, akkor meg kell különböztetni az esztétikust az alkotótól. Fejlődésről a kifejezési lehetőségeknél beszélhetünk. A kreatív alkotás területén létezik tényleges fejlődés. (*Rudi Supek*)

A művészetnek, ellentétben a tudománnyal, nincs kumulatív jellege — első pillantásra nehéz fejlődésről beszélni, elsősorban azért, mert nem létezik valami általános megállapodás, mely szerint fejmérhetnénk a művészi alkotásokat. Képtelenség úgy szólni a fejlődésről a művészetekben, mint egy bizonyos fokozat túlhaladásáról; csak a művészi lehetőségek határainak kiszélesítése és elmélyítése értelmében beszélhetünk fejlődésről a művészetekben. (*Mihajlo Marković*)

A részletkérdések megvilágításánál is érdekes megoldások jelentek meg, azokat a problémákat is érintették az előadók, melyek nem tartoznak szorosan a fejlődés fogalmának s a felvetett alaptémák határai közé, bár kétségtelenül elmélyíthetik, kiszélesíthetik a fejlődés problematikáját. Az előadások, mert nem előre benyújtott írásos tézisekben, inkább improvizáción (a megengedett eklektikussági határokon belül) alapultak, alkalmat nyújtottak arra, hogy ezeket a problémákat, melyek jelentőségüknél fogva meghaladják a mellékesség határait, mind az előadó, mind a vitázók, részleteiben is körvonalazzák. Mi csak néhányat említünk meg:

Az ember mint gyakorlati lény és mint történelmi lény egyet jelent. (*Danilo Pejović*)

A gyakorlat az igazság kritériuma, ellenben, mert Marx meghatározása szerint az ember *praxis*, a gyakorlat nemcsak az igazság kritériuma, hanem maga az igazság is. (*Danilo Pejović*)

A szabadságot ontologikusan így fogjuk fel: az embernek, lehetőségei szerint, szabad transzponálnia a világot. (...) A szabadság elsődleges a kényszer fölött. (*Danilo Pejović*)

A dialektikát a meglévő kritikájára használjuk fel, s nem az új konstruálására. (*Danilo Pejović*)

A demokrácia — a társadalmi és az egyéni élet modusa, melyet az egyéni fejlődés növekvő lehetőségei építenek ki minden ember számára, az emberi élet minden viszonya között. (*John Somervill*)

Az alienáció az emberi fejlődés ellentétes kritériumait jelenti. Tehát nem lényeges, hogy a fejlődésben valami szigorú harmonikusság legyen. (*Gajo Petrović*)

A marxizmus alkotó-humanizmus. (*Gajo Petrović*)

Egy alkotás önmagában még nem kötelezően haladó vagy regresszív. (*Lucien Goldmann*)

Abban a pillanatban, mikor az antik filozófia a globális felé fordul, megjelennek a misztériumok, tehát a filozófiai gondolat önmaga dekadenciájába jut, ez azonban, a fejlődés kritériumai szerint, nem mindig regresszív. (*Rudi Supek*)

Az alienáció és az elidegenüléstől való felszabadulás sokszor a hátunk mögött történik. (*Rudi Supek*)

Az elidegenülés nem valami egységes folyamat. (*Predrag Uranicki*)

A társadalom a cselekvésen alapszik — csak az egyén képes arra, hogy cselekedjen. (*Uojin Milić*)

A történelmet olyan folyamatként kell felfogni, melyben az alienációnak újabb formái jelentkeznek, a meglévők elgyengülnek, vagy eltűnnek. (*Predrag Uranicki*)

Mindezek a gondolatok néha közvetve, néha közvetlenül a fejlődés problémáit — úgy, ahogyan azt a korábbi nyári szemináriumon felvetették — világították meg; ebben a pillanatban inkább mint elejtett megjelölések hatnak, de — tekintet nélkül arra, hogy alaposabb elemzés után megállják helyüket, vagy sem — e tíznapos szeminárium érdekes árnyalatait jelentették, s talán az írott szó konstellációjában is megőriznek valamit eredeti frissességükből és közvetlenségükből. (*B. J.*)

EMLÉKKIVETÉS FORMABONTÁSSAL

Vámos Imre: NÉVADÁS (elbeszélések), Magvető, Budapest 1962

„Velem estek meg, én láttam, én tapasztaltam, én éltem át mindazt, amit leírtam, nekem kellett tehát elbeszélnem” — vallja Vámos Imre az előszónak szánt Magyarázatban.

A *Névadás* című elbeszéléskötet afféle névjegye, bemutatkozása Vámos Imrének, a tizennégy évi emigrációban élt írónak. Az emigrációs élet mozgalmasságának, nehézségeinek színes és megrázó galériája ez a mű. Rengősen érdekes problémája közül csak egyet, a formabontással szeretnék foglalkozni.

„Komplett” könyvet ad kezünkbe Vámos Imre. A nyolc elbeszélésen kívül bevezető Magyarazattal és utószónak szánt magyarázó, felfedő Jegyzetekkel együtt jelentette meg a kötetet. Esetünkben a Magyarázat a fontosabb. Megmagyarázza a kötet címét, de hosszan időz az elbeszélések formabontó jellegénél is. A ziláltságot, az ismétlődéseket, a szaggatottságot jogosan a „lélek bensejében végbemenő hasadásnak”, a lélek dokumentumának tartja az író. A környezet idézi elő az elbeszélések formabontását; a társadalom bomlása kifejeződik a forma bomlásában, vallja helyesen Vámos. A „homo sapiens” és a „homo practicus” különválásának, de együttlétének kettősségén alapul egy-egy elbeszélés kettős vonala.

A kötet címadó novellájában, a „Névadás”-ban írja a szerző:

„Felbomlott az emberben az összhang, eltorzult a régi forma, megváltoztak a szabályok, új helyüket keresik a hasznos végtagok.”

Ez a felbomlott összhang kellene hogy sajátos ismérve legyen a *Névadás* elbeszéléseinek. A törekvés azonban csak „A múvi szkegyul”-ban sikeres, a „Névadás” mellett. „A gáz” címűt maga Vámos Imre fosztja meg ettől a „közös” jegytől, amikor szándékosan ragaszkodik az „elbeszélés szabályos felépítéséhez, mert a képzelet elkalandozása megbontotta volna az esemény drámai fonálát.” Minden bizonnyal a belső követelmény alapján ez a „legkerekebb” alkotás a kötetben, noha nem lett volna feltétlenül szükséges megbontani a gyűjtemény elképzelt „egységét.” „A kabát” „drámai fonala” sem bomlott meg a formabontással, a „klasszikustól” való eltéréssel.

Említettem, hogy „A múvi szkegyul” esetünkben a legsikeresebb alkotás. Stiláris fogásokkal duzzaszt fel benne az író egy mondatba zsugorítható „tartalmat”, fejez ki egy hangulatot, életerzést. Egyes kifejezések, mondatok ismétlésén kívül az aki és hogy kötőszókkal bevezetett tárgyi és alanyi alárendelt mondatok halmozásával izzást, lüktetést, tényleges lelkiállapotot demonstrál:

„Miért vetem ki őt, a szolgát, a nyomorultat, ezt a sovány, sápadt arcú végrehajtót, aki nem bírta elviselni a néger zenét, aki két üveg sört vitt haza aldatóul a Scheidegggartenből, akit idegesített a csontos végtagok döngése a falon, aki dühöngött a takarító-lányra, aki gondosan beállította az ébresztő-órát, aki hajnali négykor kelt, aki legkopot-tabb ruháját öltötte magára, aki legalább negyven kilométert gyalogolt aznap — a munka egyéb fizikai megerőltetésciről nem is beszélve —, aki lelkiismeretes ember volt, aki szorongva indult le a lépcsőn a néma, hideg, téli éjszakába...”

vagy:

„Gáspárban természetesen nem gyülemlet-tek efféle aggályok, neki csak az volt fontos, hogy munkáját legjobb tudása szerint elvégezze: hogy hazavigye két üveg sörét a Scheidegggartenből, hogy pontosan beállítsa az ébresztőórát, hogy hajnali négykor keljen, hogy legkopottabb ruháját öltse magára, hogy legyalogolja a negyven kilométert (a munka egyéb fizikai megerőltetésciről nem is beszélve), hogy induljon le a lépcsőn, ki a néma, hideg, téli éjszakába, és hogy mindennapi kenyerét megkeresse.”

Ezek az ismétlődések, az egyes mondatok szerkezeti felépítésének variálása még akkor sem öncélú Vámos prózájában, amikor a zene forrágatában elveszik az értelem, amikor a szédülést érzékelteti, a ziláltságot, a kétségbeesést, amikor a szöveg a zene kedvéért íródik:

„Nem csoda, ha Gáspár hivatásos kollégái elégedetlenek voltak a munkájukkal, Mr. és Mrs. Fájnnal és a telepeseikkel. Nem csoda, ha a telepések is elégedetlenek voltak Gáspár hivatásos kollégáival, a munkával és Mr. és Mrs. Fájnnal. És érthető, hogy Mr. és Mrs. Fájn is elégedetlen volt a telepeseikkel, a munkával és Gáspár hivatásos kollégáival.”

Mindez csak a „Névadás”-ban és „A művi szkegyul”-ban ily sikeres, noha ide is becsúsznak lapos, közhelyszerű szakaszok, mondatok, szókapcsolatok:

„Közben azonban a kutya fölrepült az égbe, közben az ember kitekintett a világűrbe; közben az ember önnön erejéből elintézte, hogy nemcsak feljut az égbe, de vissza is tud onnan térni. Közben valóban barátainkká váltak a jámbor csillagok.”

A többi elbeszélésben inkább az események gazdagabb asszociációin alapuló sokrétűségével együtt az egység meg-bomlása is más jellegű lesz. Egy-egy szó, szereplő, objektum, gondolat vagy emlékfoslány nyomán egymást átszövő epizódokra töredeznek az elbeszélések. Ez a módszer közelebb áll ugyan a prousti teasüteménnyel induló for-

mabontáshoz, de távolodást is jelent a *Névadás* Magyarázatában megfogalmazott összhangbomlás megvalósításától, ugyanakkor, ez önmagából következik, a belső feszültség, a ziláltság, mondhatnám: az átélés felbomlását is eredményezi.

Ezért szólhatok a *Névadás*ról, amit szerzője — „külföldi életem lezárult” — magából kidobott utolsó emlékének, mintegy léghajójában levő ballasztjának nevez, mint nem minden szempontból egyenesvonalú, következetesen végigharcolt és végigvezetett kötetéről, mint a Magyarázat után valamelyes csalódásról, formai hitehagyásról és az ebből következő hibákról, devalválódásról.

Vámos Imre érdekes könyve természetesen számos más szempontból is bonckés alá vehető, hiszen a „születés és a halál kifeszített pályája között” levő menetrendszerű állomásoktól: járás, beszéd, katonaság, házasság, éppen szokatlanságával, kiszámíthatatlanságával, előre nem látott „állomásként” különbözik és jelent rendkívüli, Vámos életében gazdag, kamatoztatható írói, emberi élményt.

Vámos Imre prózai nyelve a kibicsaklások — „nemcsak egy nyelvet beszélnek, de egyféleképpen gondolkodnak is” („A kabát”, 75. o.) — ellenére izgalmas, eleven. Érdeklődéssel várhatjuk további munkáit.

(G L)

A RIPORT ÉS A REGÉNY HATÁRÁN

Bárány Tamás: *IRATLAN TÖRVÉNY* (regény), Magvető, Budapest 1962

Izgalmas olvasmány Bárány Tamás könyve, az *Iratlan törvény*. Izgalmassá teszi a riportszerűség, az ügyesen és avatottan bonyolított szálak egymásra tolt, egymást átszövő epizódok váltakozásában a szokványos keret — a kettős bírósági tárgyalás — is színt, élénkséget kap. Olvasmányos könyv. S ezen mozgalmasságban lényeges etikai kérdést — talán kérdéseket — kíván elénk csempészni az író A boldogságot eredményező szerelem mindkét hidrafejének nélkülözhetetlen megléte és szükségessége mellett tör lándzsát, konkrét (erről még külön kell szólani) személyekkel és történetekkel dokumentálva önmagát. A fejjel és szívvel szeretni kérdése a regény központi problémája. A „főszereplő”, Gönczöl Ilonka életén keresztül demonstrálódik mind a fejjel, mind a szívvel való szeretés útja, fontossága, a szerencsétlenséget az jelenti, hogy e két tényező nem együtt jelentkezik, hanem külön-külön. Az „osztódás” már tönkreteszi Ilonka életét. Amikor Horváth Laciban mindkettőt megleli, akkor, már ő is tudja, hogy késő, hisz mögötte elhibázott életek

— Szereda Károlyé, Rahács Gyurié, Gönczöl Ilonka édesanyjái — sorakoznak.

Rahács Gyurit, a félelmetes futballcsatárt csak a szívével tudja gyermekien, őszintén szeretni; Szereda Károlyhoz, az agglegényhez, az idős művezetőhöz pedig csak az értelem köti. Az első őt csalja meg, hagyja cserben, gyerekekkel a méhében, az utóbbit pedig ő kénytelen megcsalni, s a sikkasztás, a bíróság és a főmlöc sirlalmas útjára viszi. Huszonkét éves fejjel tönkretett és induló életek kapcsolódnak hozzá, határozzák meg sorsát, életútját. Amikor Rahács Gyuriba kötött bele, akkor Ilonka vétkezett, amikor pedig őt Szereda Károly, az intelmek ellenére is feleségül veszi, akkor a férfi vétkezik. A középccsatár kalandnak, alkalomnak tartja, Ilonka csinál, rabnőt magából, a művezető pedig megkötni szeretné, önmagához láncolni — ugyancsak rabnóvé teszi, „mint egy keleti kényúr... kilencszázhatvanban. Budapesteni! Pfuj!” A „fölkelni, enni, dolgozni, lefeküdni, fölkelni, enni, dolgozni, lefeküdni”-szerű szürke és unalmas élettől, a „modern” raboskodástól szeretne megmenekülni, a szűkös, bénító keretek közül akar kitörni, és érzi, hogy ezt csak Horváth Lacival közösen tehetné meg, mert szerelmük kölcsönösen az értelem és az érzés kettős kapcsolatán alapszik, de másfél évvel megkéstek, mindketten. Ilonka értelmével, a börtönbe jutott Károly mellett kell hogy maradjon, várjon rá kitartóan, talán idővel majd a szívével is megszereti ezt a férfit, és akkor boldog lesz.

Mindez olvasmányos, dinamikus kivitelezésben kerül az olvasó elé. Olyannyira mozgalmassá és egész mű, hogy az erkölcsi problémák mélységének és élességének rovására megy a riportszerű dinamika, amely Bárány Tamás regényét jellemzi. Az író kénytelen kompromisszumba menekülni az eszköz és a cél elválaszthatatlan kettősségében. A megalkuvás a céltól az eszköz felé löki az írókat. A nő és a férfi egészséges kapcsolatát feltételező és szabályozó etikai kérdéseket az alaposabb kidolgozás helyett csak érinteni, vázolni képes a szerző. Ebből egyenesen következik, hogy Bárány Tamás, az író állásfoglalása nem érződik, és krónikássá, riporterré válik. Alakjainak cselekedetei a vázlatosság következtében nem minden esetben indokoltak. Ehhez kétségtelenül hozzájárul egy-egy rész külön, önálló erős színezése, amely ezért a következő, gyengébben sikerült részhez nem simul szervesen, az elsőben történtek nem a következő rész előzményei, túlnövik, elhomályosítják ezt. Amikor a csapatárnak ismert Ilonka és a futballista Rahács Gyuri szerelmét írja le Bárány Tamás, akkor a színes riportok minden „ékességével” igyekszik változatosnak és gazdagnak mutatni ezt. A könyv méretei és értékei között ez olyannyira sikeres, hogy Ilonka Szeredánévá válását nem érzem megindokoltnak, megokoltnak, még ha a közeledő szégyen elkerülése miatt is kénytelen az idős művezetőhöz menni feleségül, még ha Ilonka édesanyja sürgötése is állandóan ott kísért a sorok között: „Hát mire vársz? Az idő rohan! Értsd meg, apa kell a gyerekeknek, mielőtt meglátszik rajtad a szégyen!”

A részek erejének váltakozásában veszítenek konkrét-ságukból, erejükből, kontúrjaikból a regény szereplői, kivált Gönczöl Ilonka.

Külön regénybéli súlyponti problémának tartom Szereda Károly sikkasztásának indokoltságát. Törvénytelen úton igyekszik pénzhez jutni, hogy magnetofont vásároljon, hiszen ezzel otthon tarthatná feleségét, mert amikor Horváth Laci lakásán meglepte őket, akkor is magnetofon szólt, forgott a kisasztalon, — s lám, Ilonka boldog volt. Bárány Tamás „bűne”, hogy átvette és magáévá tette Szereda Károly tévedését, s e tévedést továbbvitte, Ilonkával is elhitette, hogy csak a magnetofon hiányzott a boldogsághoz. Gönczöl Ilonka szinte megindult attól a nagy jóstól és ragaszkodástól, hogy a férje őerte még sikkasztani is képes. (!) Belátja, hogy nem vetheti el magától, hogy nem törölheti ki életéből. Holott Ilonkát Horváth Lacihoz nem a magnetofon kötötte, holott férje, Szereda Károly jószágáról és ragaszkodásáról már előbb is meggyőződhetett, és meg is győződött. Ilonka boldogságához az értelemmel való ragaszkodás mellett nem a magnetofon duruzsolása hiányzott, hanem az érzés, a férje iránti teljes — fej és szív — szerelem. Ezt ilyen „olcsón” mégsem valósíthatta, adhatta meg a szerző. Ezzel Ilonka egészséges, jogos követelései, felfogása, érzései válnak hamissá, jogtalanná, — mímeltté.

Nem véletlenül említettem már néhányszor a mű riport ízét, de az olvasmányosság mellett a felszínesség, a vázlatosság, a részek kiegyensúlyozatlan viszonya, a tévedésen alapuló befejezés is ebből származtatható.

(G. L.)

KRÓNKA

EMLÉKEZÉS RIBEIRO COUTÓRA

Ribeiro Couto, a nagynevű brazil költő, tizenöt évig volt hazájának belgrádi nagykövete. Amikor megbízatása lejárt, útban hazafelé, Párizsban érte a váratlan halál.

Coutónak nehéz gyermekora volt. Tizennégy éves korában elvesztette édesapját, s özvegy édesanyja sok nélkülözés közt nevelte fel. Sao Paulóban és Rio de Janeiróban járt iskolába, s önmaga kereste meg mindennapi kenyerét: újságcikkeket írt, korrigált. Jogot végzett, közben tüdőbajos lett, s néhány évet szanatóriumban kellett töltenie. Aztán diplomáciai szolgálatba lépett, magas állásokba került, hírnevet és vagyont szerzett. Sohasem felejtette el, hogy valaha nélkülözött, s mindenütt ott volt, ahol segíteni kellett. Jósága, adakozó készsége a tékozlással volt határos. Azt mesélik, hogy ötezer dináros borraivalókat adott. Egyszer a Plitvicei-tavaknál járt, s egy asszony halat sütött neki. Couto egy kisebb fizetésnek beillő összeggel jutalmazta. Sok anekdota szól Coutóról a költőről, a jötevőről, aki munkahelyén komolyan véggezte feladatait, a mindennapi életben azonban kissé bohém természetű volt.

Nikola Milićević szerint, aki a zágrábi *Telegram*ban emlékezik meg Coutóról, mindez sok mindent megmagyaráz Couto költészetéről. Meg volt ugyanis győződve, hogy az irodalomnak segítenie kell az embernek, hogy higgyen és reméljen. Egyszer azt mondta az említett cikkírónak, hogy aki nem hisz az életben, az ne is írjon.

Couto mindig hitt az életben és az emberben — mondja Milićević. Sejtette, hogy sohasem találja meg ideáljait, mégsem szűnt meg keresni őket.

Klasszikus, de korszerű, tiszta, egyszerű költészete nagy elismerésben részesült Brazíliában. Couto sokáig élt külföldön, a világ minden táján megfordult, de versei a hazai talajból táplálkoztak. Brazília mezőinek színei, a falvak és nagyvárosok tarka élete ihlették, akármerre járt. Már költői útjának elején azt a célt tűzte maga elé, hogy megteremtse Brazília költészetét. Meg is teremtette. Hű maradt a portugál nyelv hagyományaihoz, de sok szál

fűzte a francia nyelvhez és irodalomhoz is. Műveinek egy részét franciául írta. 1958-ban franciául megjelent verskötetéért elnyerte a Francia Költők Társaságának jutalmát. De akkor is, amikor franciául írt, brazil maradt.

Couto tizenöt évig tartózkodott Jugoszláviában, megtanulta a szerbhorvát nyelvet, könyvei jelentek meg a jugoszláv népek nyelvein, sok barátra tett szert nálunk. Sokat tett Brazília és Jugoszlávia népeinek barátságáért. S amikor elment tőlünk, 65 éves korában, Párizsban érte utol a halál. Hazafelé tartott, s idegenben kellett meghalnia.

TALÁLKOZÁS HEMINGWAYJEL

Simone de Beauvoir folytatja önéletrajzi műveinek ciklusát. Nemrég jelent meg Sartre folyóiratában, a *Les Temps Modernes*-ben az író nő visszaemlékezéseinek új fejezete *La Force des Choses* címmel. Simone de Beauvoir Franciaország felszabadulásának leírásával kezdi vallo-másainak ezt a részét.

Abban az időben az emberekben megduzzadt az önbizalom, könnyebben közeledtek egymáshoz, könnyebben nyitották meg szívüket egymás előtt. Pártok és klikkek alakultak, ekkor kerültek sajtó alá Sartre és Camus művei, melyeket a megszállás idején írtak. Simone de Beauvoir épp ekkor tért vissza spanyolországi irodalmi körútról, s a magával hozott élelmiszert és pulóvereket szétosztotta barátai között. Hemingwayjel való ismeret-sege is ebből az időből származik.

Élt akkoriban Párizsban egy bizonyos Lise kisasszony, aki a Champs-Élysées-n cirkálva ismeretséget kötött az amerikai tisztekkel. Találkát beszélt meg velük, ajándékokat fogadott el tőlük — a legtöbb találkára azonban nem ment el. Lise egyszer megkérdezte Simone de Beauvoirtól és Sartre-től, szeretnének-e megismerkedni Hemingwayjel. Az ajánlatnak természetesen mindketten megörültek. A találkozást ekképp írja le Simone de Beauvoir: „Hemingway mint haditudósító tartózkodott Párizsban. A Ritzben lakott, s aznap este épp találkája volt fivérével. Az ő kíséretében mentünk Hemingwayhez Lisa, Sartre meg én. A szoba, melyben Hemingway lakott, nem felelt meg a Ritzről alkotott elképzeléseimnek: nagy volt, de csúnya, két rézágý állt benne. Az egyik en feküdt Hemingway, pizsamában, szemét zöld napellenző védte. Keze ügyében, egy asztalon, nagyszámú whiskysüveg — üresen vagy félig telten. Hemingway felemelkedt, kezét adott Sartre-nak, majd megölelte. „Ön tábornok! — mondta neki. — Én csak százados vagyok; ön a tábornok!” (Ha ivott, mindig szerény volt.) Beszélgetés közben sűrűn üritették ki a whiskyspoharakat, s lelkesedtek egymásért. Hemingway influenzás volt, mégis sziporkázott. Sartre-t legyúrta az álom, s hajnali háromkor hazadülöngélt; én reggelig maradtam.”

EGY ÍRÓ INDULÁSA

John Masterst mint az indiai viszonyok hivatott ábrázolóját tartják számon. Az olvasók most közelebről is megismerhetik irodalmi munkásságának kezdetét: a *Harper's*ben ugyanis egy önéletrajzi írást tett közzé, s épp indulását, első irodalmi szárnypróbálgatásait mondja el.

Egy ideig hivatásos katona volt Indiában. A második világháborút Irakban, Szíriában, Iránban és Burmában harcolta végig. Amikor kikiáltották India függetlenségét, Masterst nyugdíjazták. A végkielégítés és a nyugdíj összege igen csekély volt. 32 éves volt ekkor, két gyermek apja. Úgy határozott, hogy felcsap idegenvezetőnek a Himaláján, s az Egyesült Államokba utazott, hogy felkínálja szolgálatait a turistaszervezeteknek. Szándékát nem sikerült megvalósítania, de egy újságírónak nyilatkozatot adott, s ez döntően befolyásolta további életútját. Az újságíró ugyanis az interjú után magánemberként beszélt vele, s miután Masters epésen számolt be arról, milyen nézetek uralkodnak az indiai viszonyokról Hollywoodban és általában Amerikában, az újságíró azt ajánlotta neki, írja meg véleményét. Masters elfogadta a jó tanácsot, s 1000 dollárt keresett cikkével. Ez arra ösztönözte, hogy mondjon le az idegenvezetésről, s szentelje magát az írásnak. Kiszámította, hogy a végkielégítésből és nyugdíjából két évig is megélhet családjával, még akkor is, ha írásaival ezalatt semmit sem keres. Ezt az időt próbának szánta. Amerikába hívta feleségét és gyermekeit, s munkához látott. Egymás után írta cikkeit, elbeszéléseit Indiáról, a lapok és folyóiratok azonban kivétel nélkül visszautasították írásait. Ekkor az az ügynök, aki első írását elhelyezte, összeköttetésbe hozta egy kiadóval. Ez könyvet rendelt tőle azzal, hogy először írjon próbafeljezeteket. Masters három hét múlva szállította írásait, s a kiadó meg volt elégedve, ám az előleg körül nézeteltérés támadt köztük. Közben egy angol kiadó azt tanácsolta Masters kiadójának, ne kísérletezzen egy leszerelt indiai angol tiszttel, mert az biztosan írástudatlan és neofasiszta. Erre az amerikai kiadó megszakította tárgyalásait Mastersszel. A volt katona bosszút akart állni; be akarta bizonyítani, hogy igenis lehet belőle író. Számot vetett magával, s megállapította, hogy mintegy 35 témája van. Elhatározta, hogy regényciklust ír. Midőn arról gondolkodott, mivel kezdje, úgy érezte, hogy India legújabbkori történetében a legfontosabb esemény az 1857. évi lázadás volt, mely szétzúzta a britek és indiaiak egymás iránti bizalmát. Hat hónap alatt megírta könyvét. Ügynöke eljuttatta egy kiadóhoz, s az elvben elfogadta. A kiadó tanácsadói azonban elutasították. Még tíz kiadóhoz jutott el a kézirat — sorsa azonban mindenütt ugyanaz volt. Akkor már másfél év elmúlt a két-éves próbaidőből, s Masters kénytelen volt megállapítani, hogy pénze gyorsabban fogy, mint tervezte. Arra a véleményre jutott, hogy kísérlete nem sikerült, s feleségével megállapodott, hogy az állást vállal, ő pedig a háztartást vezeti. Időközben panaszkodott barátjának — egy kiadó

munkatársának. Addig Masters azt a nézetet vallotta, hogy az üzletet el kell választani a barátságtól. Barátja elolvasta kéziratát, s a Viking Press kiadónak ajánlotta. 1950 tavaszán a könyv megjelent, s a hónap legjobb könyvének nyilvánították. 16 000 dollárt keresett vele Masters; ez elegendő volt, hogy megszabaduljon anyagi gondjaitól, és hozzájárasson terveinek megvalósításához.

KÉT ÚJ „ÚJ REGÉNY”

A francia „új regény” forrásai nem apadtak ki. Nemrég jelentek meg az „új regény” két képviselőjének új művei: Nathalie Sarraute-é és Claude Mauriacé. A párizsi Express szerint a két regénynek néhány közös vonása van, többek között az, hogy mindkét író beleszövi regényébe a regényalkotás folyamatát és problémáit, ezzel pedig a végső határig juttatja a regényforma felbonthatásának elméletét.

Azt a tételt, melyet Nathalie Sarraute még 1950-ben *l'Ère du soupçon* (A kételkedés korszaka) című regényében kifejtett, most alkalmazza *Les Fruits d'Or* (Aranygyümölcs) című regényében: „... a pszichológiai elem, mint a pikturális elem a festészetben, lassan megszabadul a tárgytól, mellyel egységet alkotott. Sőt minden valószínűség szerint egy pillanatban megszabadulhat minden alaptól, támasztéktól, s elegendő lesz önmagának. Az író neki szenteli egész kutatómunkáját, s ő kell hogy lekösse az olvasó figyelmét... El kell ugyanis kerülni, hogy az olvasó figyelme szétszóródjon, s a személyek uralkodjanak el rajta...” Sarraute új regényében nincsenek is személyek, nem is szól az emberről, hanem egy könyvről, s a könyv — maga az *Aranygyümölcs*. A regényben különböző vélemények sorakoznak a műről, de az egyes vélemények hordozói, képviselői nem különböznek eléggé egymástól.

Mauriac regényének címe *L'Aggrandissement* (Nagyítás), s még következetesebben zárja ki a személyeket, mint Sarraute alkotása. Itt ugyanis a szereplőknek nem nézeteik ütköznek össze, hanem az egymásról alkotott képzeitek, melyeket néma találkozásaik alkalmával, ahogy a szerző nevezi: „belső dialógusokban” alkottak egymásról. Ez a „belső dialógus” magában a szerzőben folyik, mikor műveiről elmélkedik egy balkonon, egy párizsi utcában, melynek sarkán a villanyrendőr váltogatja színeit. Csupán ennyi a *Nagyítás* cselekménye: két percig tart, s ez a két perc 200 oldalra terjed. Ez alatt az idő alatt a regényíró szeme előtt és tudatában egy sor személy vonul el: egy tanár, egy egyetemista, egy szónok, egy házmersterné, egy néger, egy szerelmes férfi, egy idegen, aki először jár Párizsban. Mindezeknek az elképzelt vagy valódi, mostani vagy régi személyeknek az íróban és az utcán gondolataik, érzéseik vannak, s ún.

„mono-dialógusokban” jelennek meg a szerző tudatában. Ez a szavak nélküli beszélgetés a teljes magányt suggerálja — mondja az *Express* recenziója.

ZENEI ÖNARCKÉP

Ez év februárjában meghalt Fricsay Ferenc, korunk egyik legjobb karmestere. A *Der Monat* közli Fricsay önéletrajzi írását, melyet röviddel halála előtt készített a hamburgi Nonnen-Verlag kiadásában megjelenő *Zenei önarckép* (Das musikalische Selbstporträt) című mű számára.

Fricsay egy katonai karmester családjában született. Apja hetente 3—5 nyilvános hangversenyt adott, s műsorán a könnyűzenén kívül ott voltak Beethoven, Kodály és Bartók művei is. Amikor összeomlott a Monarchia, Magyarországon nem csökkent a zenei élet színvonala. Amikor Fricsay 12 éves volt, édesapja hegedülni tanította, majd egy év múlva beíratta a pesti Zeneművészeti Főiskolára. Később nemcsak hegedülni, hanem más hangszereket is tanult (klarinét, kürt, ütőhangszerek). Ekkor elhatározták, hogy Fricsay zeneszerzési szakra iratkozik a Zeneakadémián. Tizennégy éves korában letette a rendkívül nehéz felvételi vizsgát, s az Akadémián Dohnányi és Bartók voltak a zongoratanárai, zeneszerzést pedig Kodálytól, Sipostól és Weiner Leótól tanult. Közben tagja volt egy ifjúsági katonazenekarnak, nemsokára karmestere lett, s 1933-ban, 19 éves korában, már a szegedi katonazenekar karnagya.

A következő évtizedben egy határmenti parasztváros katonazenekarának karmestere, de, az ottani hagyományok szellemében, nem sülyedt vidékiességbe, elhagyatottságba. Átvette a város filharmonikus zenekarának vezényletét is. A zenekar évente hét hangversenyt adott 300 állandó hallgató előtt. 1944-ben, mikor Fricsay elhagyta Szegedet, már 12 hangversenyt adtak évente, s a hallgatók száma 1200-ra emelkedett. Fricsay közben a szegedi színház operazenekarát is vezényelte, de nemcsak a zenekart vezette, hanem gondoskodnia kellett a díszletekről és kellékekről is. Ennek a munkának a gyümölcsei később meg is mutatkoztak. Tudniillik a háború után, amikor Fricsay végre levethette a gyűlölt egyenruhát, csupán a zenének szentelte magát.

1945 januárjában, tizenhat nappal Budapest felszabadulása után, Fricsay vezényelt az első hangversenyen. Két év múlva Salzburgban vendégszerepelt, s még ugyanabban az évben a bécsi opera karnagya lett. Azután Berlinben megszervezte a RIAS híres zenekarát. 1952 óta állandóan hangversenykörúton volt Európában és Amerikában, s a világ legnagyobb, legismertebb karmesterei közé sorolták. Az egykori vidéki katonai karmester a legsubtilisabb zeneköltő, Mozart szubtilis tolmácsolója lett.

A megerőltető munka kikezdte egészségét: 1958 óta állandóan betegeskedett, mégis dolgozott. Zenei pályá-

futásának legmagasabb pontjára 1961-ben jut: az új berlini opera megnyitásán Mozart Don Juanját vezényli. Tudta azonban, hogy súlyos beteg, s csak csodával határos módon lábál ki a válságokból. Egy kritikus pillanataról ezt írja: „Ezekben a nehéz órákban megbékéltem Isten akaratával. Mert oly szép volt az életem, hogy meg tudnám érteni, ha vége kell hogy szakadjon — habár érzem, hogy még sok feladat vár rám.”

KENTAUR, A PEDAGÓGUS

A harmincegy éves John Updike, a *Rabbit, Run* című regény szerzője, igen előkelő helyet foglal el a mai amerikai prózairodalomban, írja a *The New York Times Book Review* abból az alkalomból, hogy *The Centaur* (A kentaur) címmel új regénye jelent meg. A cím persze a mitológiai kentaurra vonatkozik, melynek emberi feje és melle s állati alsó teste volt, s az emberi lény kettősségét szimbolizálta: a szellemit és az ösztönöset.

A mitológia szerint Kheirón, a legnemesebb kentaur, tanítója volt az istenek fiainak, akiket halandó asszonyok szültek. Egy újabb, kevésbé hiteles változat szerint Kheirón belekeveredett egy veszekedésbe a halandók között, s mérgezett nyíl fúródott testébe. Kínjában a halált kívánja, és Zeüsz meg is hallgatja kérését, mert Kheirón halálát elégtételnek tekinti Prométheusz bűnéért. Prométheusz, aki ellopta az istenektől a tüzet, az értelem szimbólumát, megszabadul láncaitól, Kheirónt pedig a csillagok közé küldi Zeüsz.

Ezt a mitológiai történetet mondja el klasszikus fegyelemmel új könyvében Updike, s ezzel párhuzamosan a XX. század szaggatott, élőbeszéd-stílusában meséli el George Caldwellnek, egy pennsylvaniai iskola tanárának sorsát. A tehetséges, de nem állhatatos pedagógust üldözi az iskola igazgatója (Zeüsz), vidékies felesége (Ceresz), fia, akinek művészi ambíciói vannak (Prométheusz), sőt saját, beteg teste is, mivel őt is eltalálja egy vásott diák nyila. Caldwell meghal, s halálos ágyánál fia végleg érett lesz és megszabadul a családi otthon béklyóitól.

A kritika szerint a párhuzamos cselekmény néha megterheli ugyan *A kentaurt* mint művészi alkotást, mégis szükség van olyan művészekre, mint Updike, „akik betöltik az egykori mítoszteremtők helyét, s a lét kegyetlenségéről és csodájáról a képzelet alkotóerejével adnak számot.”

SIMENON „KOMOLY” REGÉNYE

Évente vagy kétévenként, a szórakoztató regények mellett, egy „komoly” regényt is ír Georges Simenon. Legújabb „komoly” regényének címe *Les Anneaux de Bicêtre* (A bicêtre-i gyűrűk).

Simenon úgynevezett „komoly” regényei abban különböznek szórakoztató műveitől, hogy hiányzik belőlük az izgalmas cselekmény. *A bicêtre-i gyűrűk* cselekménye is csak lelki síkon folyik: a regény hőse, Henri Maugras, egy kórházi szobában akar a lelke mélyére hatolni. Maugras a szerencse gyermeke; a semmiből kezdte — egy étretat-i kishivatalnok fia volt — majd egy nagy párizsi lap főszerkesztője lett. Életének hatodik évtizedében már előkelő negyedben lakik, a víkendet pedig saját kastélyában tölti Párizs környékén. Házaselete nem boldog, mert második felesége egy fiatal, zilált idegzetű asszony, aki a szeszben keres vigasztalást, ha nehézségei támadnak. Maugras magánéletének keserű perceit úgy felejt el, hogy a pillanat élményének szenteli magát. A túlfeszítettségnek megvannak a maga veszélyei: egy társasvacsorán szívrohamot kap, és csak a bicêtre-i kórházban tér magához. Se beszélnie, se mozognia nem szabad, de értelmi képességei megmaradtak. Fájdalmas önvizsgálatnak veti alá magát, át lép egy láthatatlan határt, s egy másik világra kívánczik, de a betegség lassanként elmúlik, s Maugras, szinte akarata ellenére, visszatér az egészségesek világába. A lábadozás heteiben arra is jutott ideje, hogy egyfajta extázisban megvizsgálja és megértse régebbi hiúságát s a múlt egyes pillanatainak fontosságát. Felgyógyul, de már nem élhet úgy, mint mások.

Simenon „komoly” regényeinek sajátossága az ön-életrajzi jelleg. Nem nehéz megtalálni ezt a vonást *A bicêtre-i gyűrűkben* sem. Maugras ugyanazokat a helyeket kedveli, mint Simenon; a szerzőnek és hősének apja is kishivatalnok volt; Simenon fiatalkorában a *Gazette de Liège* kezdő riportere, akárcsak Maugras újságírói pályájának kezdetén; 1940-ben Simenonnak is rosszat jósoltak az orvosok, s habár a jóslatok nem váltak be, az író ugyanazokat a lelki vívódásokat ismerhette meg, mint a *Les Anneaux de Bicêtre* hőse. Simenon ugyanis gyakran úgy nyilatkozott, hogy ha nem volna író, szívesen lépett volna az orvosi pályára.

A párizsi *Arts* recenzense szerint *A bicêtre-i gyűrűk* nem elégíti ki Simenonnak azokat az olvasóit, akik a cselekményes regények szerzőjét látják benne. Ezek azzal vigasztalhatják magukat, hogy előveszik az író többi 166 regényének egyikét. Még válogatniuk sem kell, mondja a cikkíró, mert amit Simenon ír, az mindig jó.

CSAK EGY VARRÓTŰ MARADT

Paula Ludwig azok közé a német írók közé tartozik, akik legjobb éveiket emigrációban töltötték, s nevük lassan elpárolgott a köztudatból. Paula Ludwig 1900-ban született, 1953-ban tért vissza Németországba, s megkísérelte helyreállítani az elszakadt kapcsolatokat. 1960-ban jelent meg *Gedichte* (Versek) című kötete, válogatás az 1920 és 1958 között írt verseiből, s most egy különös könyvvel lépett az olvasók elé. A könyv címe *Träume* (Álmok). A költőnő tudniillik évtizedek óta jegyzi álmait. Tömören, precízen, élénken, hatásosan írta le őket. A *Welt und Wort* szerint írásai egy ösztönös költészet, vagy szórakoztató, groteszk, fantasztikus mesék benyomását keltik. Ízelítőül — szabad fordításban — íme néhány mazsola az *Álmokból*.

HÍD

Két fiatalembert láttam. Meglehető távolságban egymástól, egy ugrókötelet tartottak két végénél fogva. Rájöttem, hogy ez egy híd. De a két fiatalember nem tudta, hogy híd tartanak a kezükben.

B Ű C S Ű

Viselkedéséből éreztem, hogy el kell válnunk.
 — Útra készülsz?
 — Honnan tudod?
 — Egy éles fájdalom jelezte.
 — Hát te nem tudsz szenvedés nélkül szeretni?
 — Úgy csak a bölcsök szeretnek — de a bölcsök nem szeretnek.

L A K O D A L O M

Esküvőre induló fiatalokkal találkoztam, s megkérdeztem tőlük:
 — Esküvőre mennek?
 — Igen — válaszolták. — Az emlékek kedvéért meg-
 esküszünk.

C S O M A G O L Á S

Hosszú útra készültem, s csomagolnom kellett. Mindent eltéptem és eldobtam, amit feleslegesnek tartottam.

Amikor már mindent eltéptem és eldobtam, be akartam csomagolni a bőröndömet.

De már csak egy varrótűt találtam.

A BORZALMAK 1054 LAPJA

Jean Dutourd átlagos francia író, s a *Les Nouvelles Littéraires*-ben megjelenő naplójegyzetei is átlagos feljegyzések egy író műhelymunkájáról. Az az érdekes bennük, s azért emlékezünk meg itt róluk, mert klaszszikus módon mutatják be egy mű keletkezését — a kezdeti lelkesedéstől a beteljesedés fáradtságáig.

A *Les Horreurs de l'Amour* (A szerelem borzalmai) című regényről van szó, amely a napokban jelenik meg a Gallimard kiadásában. Dutourd-ban 1960-ban született meg a regény gondolata, hat hónapig hordozta magában a tervet, jegyzeteket készített, s kereste „a kulcsot, hogy bejusson a könyvbe”. A karácsonyi ünnepek alatt Montfrinben, Mansard nagy, fényűző kastélyában mindenfélét összeírt, többek között a guadeloupe-i ciklonról, melyről 12 évvel azelőtt Bloncourt mesélt neki. Ez volt a megfelelő kulcs. Nemcsak egy könyvé, hanem egy egész világé. „Ebben a regényben szakítok mindazzal, amit eddig írtam, a *Cézár komplexusától* (Complexé de César) az *Érző lélekig* (L'Âme sensible), s a jövőmbe lépek — mondja Dutourd. — Legalábbis azt hiszem. Úgy érzem, hogy teljes metamorfózison megyek át. Egy hónap óta úgy folyik bennem ez a könyv, mint egy nagy folyó, mint a Duna vagy a Szent Lőrinc. A tudatom és a tudatalattim összes folyói beletorkoltnak... Ha a dolgok úgy alakulnak, ahogy kívánom, azaz, ha 4-500 oldalt írok meg 5-6 hónap alatt, akkor ez a napló kissé intimebb lesz. Nincs jobb napló annál a könyvnél, melyet éppen írunk. Minden benne van, mégpedig a legjobb megvilágításban.” 1961. november 6-án ezt jegyzi fel az író: „A Borzalmak 552. oldala. Még 150, és befejezem. Ez a könyv olyan boldoggá tesz, mint eddig még egy sem... Semmi más nem érdekel. Sokat tanultam Dickenstől. Megtanultam például a regények legfontosabb titkainak egyikét: mindent meg kell magyarázni, s nem kell félni a terjengősségtől. Meg kell szabadulni attól a francia előítélettől, hogy röviden kívánunk írni. Persze könnyebb sürgönyözni, mint megírni egy hosszú levelet.” Aztán egy ideig semmit se jegyzett naplójába Dutourd. Napjai egyformán, kemény munkában teltek: reggel hatkor kelt, nemegyszer ötkor is, délig írt, délután a *Nouvelle Revue Française* szerkesztőségében dolgozott, s cikkeket írt a lapoknak — hetente kettőt-hármat. Egy reggel, decemberben, elájult, kórházba szállították; az orvosok megállapították, hogy teljesen kimerült, s pihenést ajánlottak neki. Munkáját mégis folytatta. 1962. július 17-én ezt jegyezte fel: „A Borzalmak 960. lapja. Úgy vagyok evvel a könyvvel, mint az aszszony, aki 20 hónapig ápol egy beteget, kitartóan, odaadással, s már csak egy kívánsága van: »Dögöljön már meg a beteg!«” Augusztus 9: „A Borzalmak 1000. lapja. Én meg ötszázat terveztem. Nem tudom, jó-e vagy rossz ez a könyv. Mindenesetre tudom, hogy ez a legjobb, amit csinálhatok.” Szeptember 9: „A Borzalmak 1040. lapja. Minél közelebb jutok a célhoz, annál nehezebben

megy . . . Az utolsó méterek a Mont Blanc csúcsa előtt.” 1962. szeptember 12-én írja meg az utolsó, 1054. oldalt, s az aláírja, hogy: Vége. — Az utolsó feljegyzés naplójában: „Ha egy terjedelmes művet fejezünk be, mellyel két évig együtt éltünk, egy pillanatig örülünk, de aztán erőt vesz rajtunk a szomorúság. Két évig sérthetetlenek voltunk, s most újra belekerülünk az élet zúgó áradatába. Ismét létezünk, azaz remélünk, szenvedünk, kívánunk, unatkozunk stb.”

A FEDŐLAP
B. SZABÓ GYURGY
ÉS KAPITÁNY LÁSZLÓ
MUNKÁJA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ
KAPITÁNY LÁSZLÓ

HID, IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYOIRAT. 1963.
JULIUS—AUGUSZTUS. KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZER-
KESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MIŠIĆA UTCA 1. —
SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 14—16-ig. — KEZIRATOKAT
NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM ADUNK VISSZA. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BEL-
FÜLDÖN EGY ÉVRE 1000, FÉLÉVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100 DINÁR; KÜL-
FÜLDRE EGY ÉVRE 1400, FÉLÉVRE 700 DINÁR, KÜLFÜLDÖN EGY ÉVRE 2,33
DOLLAR, FÉLÉVRE 1,17 DOLLAR — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDAJÁBAN
NOVI SADON.

